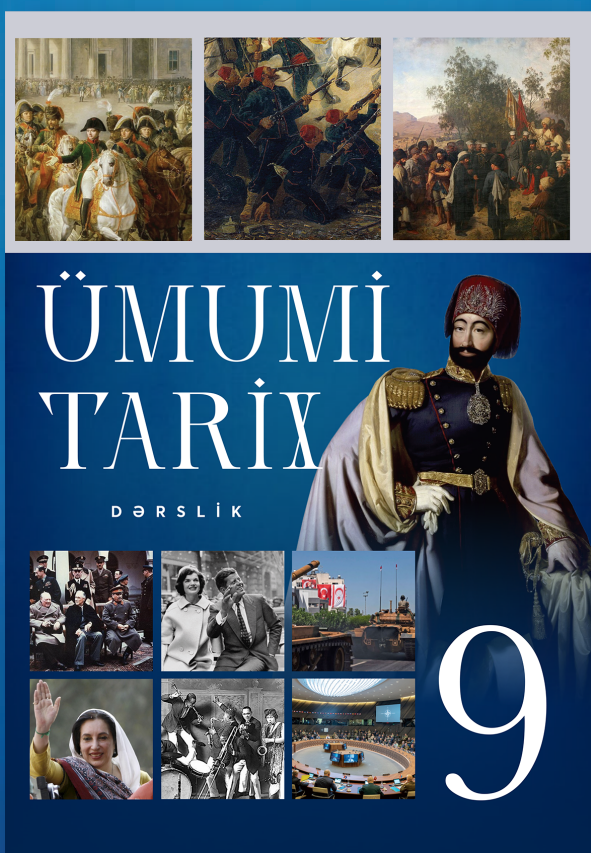

METODİK VƏSAİT

ÜMUMİ TARİX 9

ELNUR HÜSEYNOV
NİYAMƏDDİN QULİYEV
PƏRVİZ AĞALAROV
AMANƏ KƏRBALAYEVA

Ümumi təhsil müəssisələrinin 9 -cu sinifləri üçün

ÜMUMİ TARİX

fənni üzrə dərsliyin

METODİK VƏSAİTİ

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Bu nəşrlə bağlı irad və təkliflərinizi
info@eastwest.az və derslik@edu.gov.az
elektron ünvanlarına göndərməyiniz xahiş olunur.
Əməkdaşlığınız üçün əvvəlcədən təşəkkür edirik!

ŞƏRQ-QƏRB

Mündəricat

DƏRSLİK VƏ MÜƏLLİM ÜÇÜN METODİK VƏSAİT HAQQINDA	4
IX SINIF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI	8
TARİX FƏNNİNİN TƏDRİSİNƏ VERİLƏN MÜASİR TƏLƏBLƏR	9
ŞAĞİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ	22
QIYMƏTLƏNDİRMƏ MEYARLARININ HAZIRLANMASI	36
FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN ZƏRURİLİYİ	41
IX SINIF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ STANDARTLARIN İNTEQRASIYA İMKANLARI	43
TƏLİM MƏQSƏDLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASI İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏLƏR	45
MÜƏLLİMLƏRƏ METODİK TÖVSIYƏLƏR. İNTERAKTİV TƏLİM NƏDİR?	48
FƏAL DƏRSİN PLANLAŞDIRILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR	63
DƏRSLƏRİN İCMALI VƏ TÖVSIYƏLƏR	65

Mövzu 1. Amerika Birləşmiş Ştatları	66
Mövzu 2. Böyük Britaniya və Fransa	70
Mövzu 3. Almaniya və İtaliya	72
Mövzu 4. Rusiya imperiyası	74
Mövzu 5. Türk dünyası. Qacarlar dövləti	77
Mövzu 6. Hindistan, Çin və Yaponiya	80
Mövzu 7. Birinci dünya müharibəsi	82
Mövzu 8. Mədəniyyət	85
Mövzu 9. Versal-Vaşinqton sistemi	88
Mövzu 10. Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Fransa	92
Mövzu 11. Almaniya və İtaliya	96
Mövzu 12. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı	97
Mövzu 13. Türk dünyası və İran	101
Mövzu 14. Hindistan, Çin və Yaponiya	104
Mövzu 15. İkinci dünya müharibəsi (birinci saat)	106
Mövzu 15. İkinci dünya müharibəsi (ikinci saat)	109
Mövzu 16. Mədəniyyət	110
Mövzu 17. Amerika Birləşmiş Ştatları	113
Mövzu 18. Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya və İtaliya	116
Mövzu 19. SSRİ. Rusiya müasir dövrdə	118
Mövzu 20. Türk dünyası və İran	123
Mövzu 21. Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələri	127
Mövzu 22. Çin, Yaponiya, Koreya	131
Mövzu 23. Dövlətlərarası münasibətlər	133
Mövzu 24. Mədəniyyət	135
ÜMUMİLƏŞDİRİCİ YEKUN DƏRS	138
Xəritələr	139

Metodik vəsaitdəki tövsiyələr müəllimlərin vasitəsilə şagirdlərdə tarixin öyrənilməsi üçün zəruri olan bilik və bacarıqların formalaşdırılması və inkişaf etdirilməsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

DƏRSLİK VƏ MÜƏLLİM ÜÇÜN METODİK VƏSAİT HAQQINDA

Ölkəmiz sürətlə və hərtərəfli inkişaf edərək dünya sivilizasiyasına integrasiya etməkdədir. İnteqrasiya qloballaşma kimi böyük bir prosesin ayrılmaz komponentidir. Mədəni və mənəvi dəyərlərin özünəməxsusluğunun qorunub saxlanılması, varislik prinsipi əsasında gələcək nəsillərə ötürülməsi gərgin zəhmət tələb etməklə bərabər, hər zaman böyük aktualıq kəsb etmişdir. Müstəqillik illərində ən böyük uğurlarımızdan biri Azərbaycanda milli-mədəni köklərə qayıdış, tariximizə, milli-mənəvi dəyərlərə hörmətin qorunmasıdır. Azərbaycanın müasir dövlətçilik sistemiminin formalaşması Ümummilli lider Heydər Əliyevin adı ilə bağlıdır. Bu baxımdan Ulu öndərin dövlətimizin inkişafı istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirlər, milli-mənəvi dəyərlərin qorunması və təbliği, tolerantlığın və dinlərarası dialoqun təşviq edilməsi təhsil sahəsinin inkişafına da təkan verdi.

Hazırda Azərbaycan Respublikasında müstəqil dövlətçilik dəyişən və inkişaf edən reallıqlarla, zənginləşən yeni proseslərlə birlikdə həyata keçirilir. Daxili və beynəlxalq siyasətdəki yeniliklər, iqtisadi dəyişiklik, texnologiyanın təkmilləşməsi həyatımıza öz təsirini göstərməkdədir. Dərslərlərin hazırlanmasında bu təsir nəzərə alınmış, müasir dövrün tələblərinə uyğunlaşdırılmışdır. Dərslük və metodik vəsait Tarixin fənn kurikulumunun tələbləri diqqət mərkəzində saxlanılmaqla hazırlanıb sizə təqdim edilmişdir.

Bildiyiniz kimi, Tarix fənni cəmiyyətdə baş verən dəyişiklikləri, onların səbəb və nəticələrini, baş vermiş proses və hadisələrin səbəblərini, başlanğıcını, hadisələrin tarixdə qoyduğu izdihamlı və ya şanlı bir salnamənin davamlılığını, onu qoruyub saxlayan şərait və qüvvələri öyrədir.

Sizə təqdim edilən dərslük vasitəsilə tarixin müvafiq dövrlərinin spesifik cəhətlərini şagirdlərə çatdırmaq, müxtəlif ictimai, iqtisadi və siyasi problemləri onlarla birlikdə araşdırmaq üçün şərait yaradılmışdır. Müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə şagirdlərin mühüm və mühüm olmayan anlayışları fərqləndirmək bacarıqlarına yiyələnmələrinə yardımçı olmaq olar. Onların Azərbaycan Respublikasının vətəndaşı kimi öz tarixi keçmişlərini bilməsi və dünyada baş verən prosesləri araşdırması üçün təkcə dərslükdə tarixi materialları yerləşdirməklə kifayətlənməyib müxtəlif inkişafetdirici və araşdırma bacarığı formalaşdıran tapşırıqlardan da istifadə edilmişdir. Dərsləyin tərtibi zamanı əsas məqsəd şagirdlərin demokratik cəmiyyətimizdə fəal rol oynamalarını və dəyişikliklər etməyi bacarmalarını, vətəndaşlıq hisslərini aşılamağı təmin etməkdir.

Tarix fənni kurikulumunun obyektə şagirdlərin hazırda və gələcəkdə düşünülmüş şəkildə fəaliyyət göstərmələri üçün lazım olan bilik və anlayışlara sahib olmalarıdır. Bu sənəd fərdi və ictimai düşüncəni inkişaf etdirmək, şagirdlərə məsuliyyətli vətəndaş olmağı öyrətmək, global qarşılıqlı əlaqələri başa düşmək, keçmiş, indiki və gələcək zaman arasındakı əlaqələri anlamaq üçün mühümdür. Onlar bu fənnin öyrətdiyi bilikləri bilmədən anlamadıqları dəyişikliklər qarşısında tərəddüd edəcəklər. Lakin tarix və digər fənlərdən dərin biliklər əldə etməklə həyatda düzgün seçim etmək bacarığına yiyələnəcək, dövlətimizdə və dünyada baş verən sürətli dəyişiklikləri anlamaq biləcəklər.

Müstəqillik qazandıqı gündən inkişaf etməkdə olan Azərbaycan dövləti bütün sahələrdə irəliləyiş əldə edərək özünü dünyanın qabaqcıl ölkələri ilə bərabər səviyyəyə çatdırmağa çalışır. Qloballaşan dünyada integrativliyin qorunub saxlanması, məqsədə doğru irəliləmək, uğurlar əldə etmək üçün təhsilin, əsasən də dərslərlərin rolu əvəzedilməzdir. Şəxsiyyətyönümlü integrativ

məzmunu əsaslanan, yeni təlim strategiyalarından istifadə etməyə şərait yaradan dərslik hazırlamaq müasir dövrün tələblərindən biridir.

Hər bir tarix müəllimi tədris etdiyi fənnə uyğun olaraq tədris resurslarının yaradılmasında maraqlı olmalı, dərsin gedişində əyaniliyə üstünlük verməklə yanaşı, fəal-interaktiv təlim mühiti yaratmalıdır. Bunun üçün də tarix dərsliyi hazırlanarkən ölkədə həyata keçirilmiş təhsil islahatlarına, xüsusən də dərsliklə bağlı qarşıya qoyulan tələblərə diqqət yetirilməlidir. Təlim və tərbiyənin daim nəzarətdə saxlanması və bu sahədə aparılan işin mühüm tərkib hissəsi kimi dövlətin qəbul etdiyi təhsil standartlarının tələbinə uyğun dərsliklərin hazırlanması vacib məsələdir.

Bildiyiniz kimi, müasir dövrdə dərslik təhsil sistemində məzmun və funksiyasına görə əhəmiyyətli resurslardan biri hesab edilir. Şagird şəxsiyyətinin formalaşdırılmasında və inkişafında dərsliklərin mühüm rolu vardır və onun tələblərə uyğun hazırlanması zəruridir. Sizə təqdim etdiyimiz dərslik komplekti özünün funksiyasına, məzmun və strukturuna görə fənn üzrə tədris planı və proqramı əsasında hazırlanmış, nəzəri və praktik biliklərin əsaslarının sistemli və anlaşıqlı şəkildə izahı verilməklə təqdim olunmuşdur. Azərbaycan Respublikasının ümumi təhsil müəssisələri üçün hazırlanmış Ümumi tarix dərsliyi, eləcə də metodik vəsait Ümumi tarix fənn kurikulumu əsasında tərtib olunmuş və bu dərslik özünəməxsus, orijinal xüsusiyyətləri ilə şagirdlərdə daha çox maraq doğuracaqdır.

Ümumi tarix dərsliyi ən zəruri informasiyaları, istiqamətverici, yönəldici, düşündürücü sual və tapşırıq, çalışmaları özündə əks etdirir. Dərslikdə artıq informasiya yükünə yer verilməmiş, məzmunun keyfiyyətli olması üçün orijinallıq qorunmuşdur. Fənn kurikulumlarına uyğunluq dərsliyin əsas keyfiyyətlərindən biri kimi qeyd edilə bilər. Bunu nəzərə alaraq hazırlanmış dərslik fəal təlim prosesinin bir komponenti kimi şagirdi idraki fəallığa sövq edəcəkdir. Bununla yanaşı, təqdim olunan şəkil və illüstrasiyalar, yaradıcı sual və tapşırıqlar şagirdləri tədqiqatçılığa və yaradıcılığa istiqamətləndirəcəkdir. Dərslik bilik vermək, məlumatlandırmaqla yanaşı, şəxsiyyətin formalaşmasına, şagirdlərin sərbəst çalışmasına, tənqidi, məntiqi və yaradıcı təfəkkürlərinin formalaşmasına, inkişaf etməsinə də imkan yaradacaqdır.

Bildiyiniz kimi, şagirdləri fəaliyyətə sövq etmək, həmçinin praktik olaraq işin icrasına imkan yaratmaq müasir dərsliklərin əsas funksiyalarından hesab edilir. Orada bacarıqları formalaşdırma bilmək imkanının olması üstün cəhət kimi dəyərləndirilir. Bunun üçün kifayət qədər müxtəlif növ çalışma və tapşırıqlardan istifadə edilməsi tələb olunur. Bu tələbləri nəzərə almaqla dərslikdə, eləcə də müəllim üçün metodik vəsaitdə əsas məqamlara yer ayrılmışdır. Bununla yanaşı, integrativ bacarıqların inkişafına imkan yaratmaq, onu şəxsiyyətə çevirmək üçün dərslik komplektində yetərinçə imkanlar açılmış, şagirdlərin dünyagörüşünün formalaşdırılmasının diqqət mərkəzində saxlanması üçün lazımi məlumatlar, şəkil və illüstrasiyalar, eləcə də digər öyrədici və düşündürücü vasitələr qabarıq şəkildə əks etdirilmişdir.

Yeni dərslikləri kurikulumların tələblərinə uyğun səviyyədə hazırlamaq üçün bir sıra mühüm pedaqoji prinsiplərin gözlənilməsi zəruri hesab edilir. Bu gün Azərbaycanda təhsilin məzmunu şagirdyönümlülük, tələbəyönümlülük, nəticəyönümlülük, inkişafyönümlülük və integrativlik kimi prinsiplərə əsaslanır.

Şagirdyönümlülük – təhsilin məzmunu tərtib və tətbiq edilərkən hər bir şagirdin ehtiyac və maraqlarının nəzərə alınması, bütün öyrənənlərin təlim prosesinə fəal cəlb olunması;

Tələbyönümlülük – cəmiyyətdə gedən ictimai, iqtisadi dəyişikliklərin, elm və texnikanın inkişafının, habelə dünyada gedən qloballaşmanın həyat və məişətimizə gətirdiyi yeniliklərin nəzərə alınması;

Nəticəyönümlülük – nail olunması nəzərdə tutulan nəticələrin əvvəlcədən müəyyən olunması və təlimin təşkilində məhz həmin nəticələrin əldə rəhbər tutulması;

İnkişafyönümlülük – müxtəlif fənlər üzrə nəzərdə tutulan bilik və bacarıqların təhsilin inkişaf səviyyəsinə ardıcıl və davamlı şəkildə tətbiq olunması;

İntegrativlik – ayrı-ayrı fənlər üzrə bilik və bacarıqların həm bir-biri, həm də həyatla əlaqəli olması.

Bu prinsiplər müasir metod və metodologiyanın fəlsəfi, hüquqi, psixoloji, pedaqoji və praktik əsasını təşkil edir.

Bununla yanaşı, dərslikdə əyanilik, oxunaqlılıq, yaş səviyyəsinə uyğunluq, inklüzivlik və s. nəzərə alınmış, eləcə də fəal təlim üçün şərait yaradılmışdır.

Əyanilik. Dərslikləri baxımlı etmək, onu şagirdin ən yaxın "müsahibi" kimi dəyərləndirmək, eləcə də stimullaşdırıcı vasitəyə çevirmək üçün əyaniliyə mühüm didaktik prinsip kimi müraciət olunur. Aşağıdakılar nəzərə alındıqda bu prinsipin tam reallaşdırıldığı aydın görünür:

- ✓ şəkillər, fotolar;
- ✓ illüstrasiyalar;
- ✓ sxemlər;
- ✓ cədvəllər;
- ✓ xəritələr;
- ✓ qrafiklər;
- ✓ QR kodlar.

Əyaniliyi təmin etmək üçün yuxarıda sadalanan bütün vasitələrin eyni bir dərsliyə daxil edilməsi tələb olunmur. Ümumi tarix dərsliyi hazırlanarkən onun özünəməxsus cəhətləri, xüsusiyyətləri əsas götürülmüş, zəruri hesab edilən müvafiq əyani vasitələr seçilib təqdim olunmuşdur.

Oxunaqlılıq. Oxunaqlılığın nəzərə alınması üçün, ilkin olaraq, məzmun materiallarının maraqlı olması vacib hesab edilir. Belə materiallar şagirdlərin diqqətinə səbəb olur, onları öyrənməyə sövq edir. Təlim materiallarının lakonikliyi, aydın üslubda, sadə dildə olması öyrənmə fəaliyyətinin səmərəliliyini artırır.

Bu tələbin də nəzərə alınması maksimum gözlənilmiş, dərslikdə hadisələrin şərhə aydın və anlaşılan şəkildə verilməsidir.

Yaş səviyyəsinə uyğunluq. Dərsliklər şagirdlərin yaş səviyyəsinə uyğun hazırlanmalıdır. Bu zaman iki əsas tələb diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır: a) təlim materiallarının məzmunu, həcmi, maraqlılığı; b) dizayn. Bütün bunlar şagirdin yaş xüsusiyyəti nəzərə alınmaqla seçilir.

Dərslik hazırlanarkən şagirdin müstəqil işləməsinə şərait yaradan amillər nəzərə alınmış, motivasiya imkanları gücləndirilmiş, vaxt nəzərə alınmaqla verilən materiallarda ən zəruri və düşündürücü məqamlara yer ayrılmışdır.

İnklüzivlik. Bu prinsip əsasında yazılmış dərslik özünün əhatəliliyinə görə seçilməli, təlim prosesində müxtəlif səviyyələri ehtiva etməli, istedadlı şagirdlərlə yanaşı, müəyyən səbəblərdən geridə qalanların da təlim maraqlarını ödəyə bilməlidir. Bunun üçün təlim materiallarının seçilməsinə və dərsliyə daxil edilməsinə diferensial yanaşılmalı, hər bir sinifdə şagirdlərin inkişaf səviyyələri nəzərə alınmalıdır.

Dərslikdə inklüzivlik dövrün əsas tələbi kimi diqqət mərkəzində saxlanılmış, şagirdlərin inkişafı üçün zəruri olacaq imkanlar təqdim olunmuşdur.

Fəal təlim üçün şəraitin yaradılması. Fəal təlim müasir təhsil prosesinin əsas atributlarından hesab edilir. Onun qurulmasında bir çox amillərlə yanaşı, dərslik də həlledici rol oynayır. Nəticə-yönlü kurikulumlar məhz belə dərsliklərin hazırlanmasını tələb etdiyi üçün bu tələbə uyğunluğu qoruyub saxlamağa çalışmışıq. Ona görə də dərslik hazırlanarkən fəal təlim üçün şəraitin yaradılmasına mühüm didaktik prinsiplərdən biri kimi önəm verilmişdir. Hər bir paraqrafda təlim materiallarının verilməsi fəal təlim prosesinə uyğunlaşdırılmış, təlim marağının formalaşdırılması, problemin qoyuluşu, həll edilməsi, təqdim olunma və qiymətləndirmə üçün şəraitin yaradılması dərsliyin hazırlanmasında əsas hesab edilmişdir.

Sadədən mürəkkəbə prinsipi, xronoloji və məntiqi ardıcılıq nəzərə almaqla, dərslik 3 bölmədən və 24 paraqraftan ibarət tərtib edilmişdir. Paraqraflar tərtib olunarkən standartlar və onların reallaşdırılması üçün mənbələr, xəritələr, illüstrasiyalar, sxemlər, cədvəllər, sual və tapşırıqlar və s. vasitələr nəzərə alınmışdır. Metodik vəsaitin hazırlanmasında standartlar, standartların şərh, integrasiya cədvəli, dərslərin icmalı, interaktiv dərs nümunələri, qiymətləndirmə və qiymətləndirmə vasitələri öz əksini tapmışdır. Bununla yanaşı, sizə dərslik və metodik vəsaitin hazırlanmasında istifadə edilmiş mənbə və ədəbiyyatlar, internet resurslarının siyahısı təqdim edilmişdir. Tərtib edilmiş paraqrafların hər biri qruplaşdırılmış, forma və üsullar təqdim olunmuş, işin texnologiyasına aydınlıq gətirilmiş, dərslikdən istifadənin bütün mexanizmləri işıqlandırılmışdır. İstifadə edilmiş resursların, eləcə də istifadəsi mümkün olan resursların siyahısı metodik vəsaitdə göstərilmişdir. Bir sözlə, dərslik kompaktinə daxil olan dərslik və metodik vəsait dövlətin və Azərbaycan Respublikası Elm və Təhsil Nazirliyinin qoyduğu tələblər nəzərə alınaraq tərtib olunmuşdur.

IX SINIF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ MƏZMUN STANDARTLARI

IX sinif

IX sinfin sonunda şagird:

- müxtəlif ölkələrdə baş verən oxşar tarixi hadisə və faktları dövr baxımından qiymətləndirir;
- kapitalist münasibətlərinin yaranmasını, dünya ölkələrində baş verən dəyişiklikləri məkanla əlaqədə izah edir;
- dünya ölkələrinin inkişafındakı qeyri-bərabərliyi onların siyasi quruluşu ilə əlaqələndirir;
- tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir;
- mədəniyyətləri, sivilizasiyaları xarakterik əlamətlərinə görə fərqləndirir.

Məzmun xətləri üzrə əsas və standartlar

1. Tarixi zaman

Şagird:

1.1. Tarixi faktların tarixi zamanla əlaqəsini anladığını nümayiş etdirir.

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.

2. Tarixi məkan

Şagird:

2.1. Məkanda baş verən hadisə, proses və təzahürlərlə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

3. Dövlət

Şagird:

3.1. Dövlətlərin yaranması, inkişafı və tənəzzülü ilə bağlı bilik və bacarıqlar nümayiş etdirir.

- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
- 3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

4. Şəxsiyyət

Şagird:

4.1. Tarixi şəxsiyyətləri dövr baxımından qiymətləndirir.

- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Visarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal,

Mao Tzedun, Cəvahirıl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

5. Mədəniyyət

Şagird:

5.1. Mədəniyyətləri və sivilizasiyaları qiymətləndirir.

5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.

5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.

TARİX FƏNNİNİN TƏDRİSİNƏ VERİLƏN MÜASİR TƏLƏBLƏR

Ümumi müddəalar

Müasir dövrdə dünyada bir çox sahələrdə olduğu kimi, təhsil sahəsində də yeni çağırışlar aktualdır. Bu gün yollar 50 il əvvəlki kimi çəkilmir, avtomobillər əvvəlki kimi istehsal edilmir, binalar əvvəlki kimi inşa edilmir. Təhsil sahəsi də yeni dövrlə ayaqlaşmalı, texnologiyalara adekvat olmalıdır. Digər fənlər kimi, Ümumi tarixin tədrisində də yeni dövrün tələbləri nəzərə alınmalıdır. Tarix hadisə və proseslərin, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətinə aid faktların yadda saxlanılması deyil, onların müqayisə edilməsi, təhlili və dəyərləndirilməsidir. Ona görə də Ümumi tarix fənninin tədrisinin müasir tələblərə uyğunlaşdırılması zəruridir. Fənnin tədrisi tarixi hadisə, təzahür və proseslərə aid məlumatları, anlayışları və dəyərləri qazandırmaqla yanaşı, şagirdlərə gələcəkdə istifadə edə biləcəyi müqayisə, təhlil, ümumiləşdirmə və nəticəyə gəlmə bacarıqları qazandırmağa da imkan verir. Beynəlxalq təcrübə şagirdlərdə aşağıdakı bacarıqları formalaşdırmağı hədəfləyir:

- Tarixi hadisə, proses və təzahürləri araşdırmaq və nəticələrini təqdim etmək;
- Tarixi mənbələri təsnif etmək, orada verilən məlumatları anlamaq, analiz etmək, sintez etmək və dəyərləndirmək;
- Tarixi hadisələri müvafiq dövrün tarixi şərtləri əsasında dəyərləndirmək və bu günü anlamaq üçün ondan istifadə etmək;
- Müxtəlif tarixi faktları və anlayışları tam şəkildə əlaqələndirib müasir dünyanın müxtəlifliyini izah etmək;
- Müəyyən tarixi hadisə və proseslə bağlı məlumatları sistemləşdirmək;
- Qədim insanların hərəkətlərinin motivlərini, hadisələrin səbəb və nəticələrini müəyyənləşdirmək;
- Təhlil və sintezə əsaslanan şifahi və yazılı təqdimatlar hazırlamaq.

Tarixin tədrisinin məqsədləri

Tarix ən qədim zamanlardan bu günümüzdə qədər cəmiyyətin meydana gəlməsini, inkişaf tarixini, mərhələlərini araşdırır, sistemləşdirir, tarixi zaman, tarixi məkan səviyyəsində onları dəyərləndirir, mədəniyyətlərin, dövlətlərin, şəxsiyyətlərin rolunu müəyyənləşdirir. Ümumi tarix fənninin əsas məzmununun formalaşdırılmasında tarix elminin bu nailiyyətlərinə istinad olunur. Tarixi anlayışlar, hadisə və faktlar baza bilikləri kimi müəyyənləşdirilir.

Bunlarla yanaşı, Ümumi tarix fənni pedaqoji anlayış kimi həm də pedaqogikanın, psixologiyanın, fiziologiyanın zəruri tələblərinə cavab vermək üçün bir sıra keyfiyyətləri ehtiva edir. Bu mənada Ümumi tarix integrativ fənn xarakteri daşıyır və fundamental tarix elmindən fərqlənir.

Ümumi təhsilin yeni sisteminin qurulduğu hazırkı şəraitdə fənlərin də rolu dəyişir. Onlar şəxsiyyəti idraki və əxlaqi-mənəvi cəhətdən formalaşdıran vasitəyə çevrilir. Ümumi tarix də bu prosesdə aşağıdakı xüsusiyyətlər baxımından əhəmiyyət daşıyır:

- tarixi fakt və hadisələrin ümumiləşdirmə, təsnifatmə, induksiya, deduksiya kimi məntiqi əməliyyatlar vasitəsilə təhlil edilməsi;
- yaradıcı fəaliyyət təcrübəsi;
- tarixi faktların təhlilinə müxtəlif mövqelərdən yanaşılması və qiymətləndirilməsi;
- əsas tarixi fakt və hadisələrin, onlar arasındakı səbəb-nəticə əlaqələrinin açılması;
- ayrı-ayrı tarixi faktlarda ictimai inkişafın ümumi qanunauyğunluqlarına məxsus əlamətlərin müəyyənəşdirilməsi;
- hər bir tarixi faktın xarakterinə görə aydınlaşdırılması və proqnozların verilməsi.

Bütün bunlarla yanaşı, müasir dövr məktəblidən həm də başqalarının fikirlərinə hörmətlə yanaşmağı, sosial şəraitindən asılı olmayaraq, insanların düşdüyü vəziyyəti başa düşməyi, onlara həssas münasibət göstərməyi, kollektivdə əməkdaşlıq etməyi, ətrafındakı situasiyanı düzgün təhlil edərək uğur qazanmağı, tolerantlığı tələb edir. Bu baxımdan bir fənn kimi tarixin geniş imkanları vardır.

Ümumi tarix fənni şagirdlərə keçmiş və müasir dövrün problemlərini tədqiq etmək, cəmiyyətlərin inkişafının səbəb-nəticə əlaqələrini və xüsusiyyətlərini dərk etmək, sosial-siyasi, iqtisadi və mədəni proseslərin bir-biri ilə qarşılıqlı təsirini öyrənmək imkanı yaradır. Tarixi keçmişi öyrənməklə şagirdlər bu günü dərk edirlər, başqa sözlə, tarixi keçmişdən bu gün üçün dərs alırlar. Çünki mahiyyət etibarilə tarixi keçmişin və müasir dövrün dərk edilməsinin məntiqi yolu eynidir.

Ümumi tarix dərslərində şagirdlər cəmiyyətin meydana gəlməsini, onun zaman və ətraf aləmlə əlaqədə inkişafını, quruluşunu, insan-cəmiyyət-zaman-məkan qarşılıqlı əlaqələrini öyrənirlər. Bu fənn şagirdlərə dünyanı sevməyi və qorumağı, cəmiyyətdəki proseslərə fəal münasibət bəsləməyi, müxtəlif zamanları fərqləndirməyi, öz dövrünü və özünü daima dəyişən dünya ilə əlaqələndirməyi öyrədir.

Bundan əlavə, Ümumi tarix şagirdlərdə insanlara, maddi və mənəvi mədəniyyətin inkişafı sahəsində onların işinə hörmət hissi tərbiyə etmək, ictimai inkişafın müxtəlif problemləri ilə əlaqədar tədqiqat aparmaq və onların həlli yollarını tapmaq, əməkdaşlıq etmək, tənqidi düşünmək, hadisə, proses və təzahürlərin inkişafının nəticələrini proqnozlaşdırmaq, düşdüyü şəraiti anlamaq, baş açmaq, düzgün qərarlar qəbul etmək və digər bacarıqları formalaşdırmağa imkan verir.

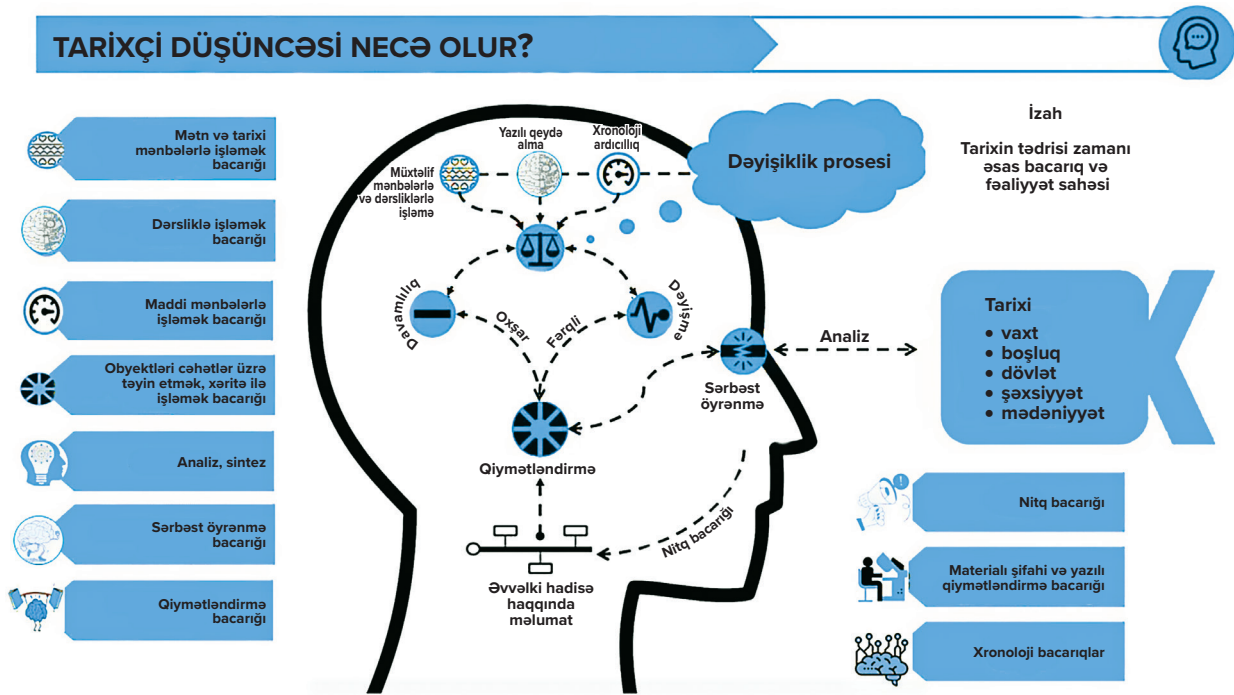
Ümumi təhsil müəssisələrində Ümumi tarix fənninin tədrisinin əsas məqsədi məktəblilərdə fəal həyat mövqeyi, vətənpərvərlik, digər xalqlara, ümumbəşəri dəyərlərə hörmət, mənəvi və mədəni nailiyyətlərə əsaslanan əqidə prinsipləri, Azərbaycan və bütün dünya xalqlarının ənənələrinə və mədəniyyətlərinə qarşı humanizm hissi, dövlətçilik ənənələrinə hörmət formalaşdırmaq üçün onlarda keçmiş və müasir dövr hadisələrini sərbəst təhlil etmək, faktların ümumiləşdirilməsi, əldə olunan biliklərdən cəmiyyətin müasir vəziyyətinin qiymətləndirilməsində istifadə, tarixi mənbə, müxtəlif fikir, mövqe və konsepsiyaları sərbəst təhlil etmək, başqalarının fikirlərinə hörmət etmək, bacarıq və vərdisləri aşılamaqla kommunikativ, tənqidi və hüquqi mədəniyyət formalaşdırmaqdan ibarətdir.

Bu məqsədə nail olmaq üçün aşağıdakı vəzifələrin həyata keçirilməsi zəruri hesab edilir:

- tarixə dair mənbələr üzərində müstəqil işin təşkili;
- tarixi hadisə və faktların araşdırılması, qiymətləndirilməsi;
- tarixi prosesi və ictimai həyatın müxtəlif cəhətlərini xarakterizə edən ən mühüm faktların seçilməsi və ümumiləşdirilməsi;

- tarixi faktların onlar haqqındakı mülahizələrdən fərqləndirilməsi və əsaslandırılması;
- tarixi faktların müxtəlif mövqedən qiymətləndirilməsi;
- tarixi fakt və hadisələrin əsasında qərarların qəbul edilməsi və təqdim olunması;
- insan hüquqlarına, demokratik dəyərlərə, xalqların tarix və mədəniyyətinə, milli-mənəvi dəyərlərə, vətənə hörmət hissinin formalaşması;
- bəşəriyyətin mənəvi irsinin qorunması, zənginləşdirilməsi, hörmət və sədaqət tərbiyəsi.

Deyilənləri nəzərə alaraq tarixçi düşüncəsinin necə olduğuna, qavrama prosesində hansı dəyişikliklərin olmasına dair tarixin tədrisi zamanı əsas bacarıq və fəaliyyət sahələrini özündə əks etdirən interaktiv sxemi sizə təqdim edirik:

Ümumi tarix fənni ilə bağlı ümumi təlim nəticələri

Ümumi orta təhsil səviyyəsi üzrə Ümumi tarix fənni ilə bağlı ümumi təlim nəticələrini aşağıdakı kimi formalaşdırmaq olar:

1. Tarixi məkan və ümumdünya tarixinin dövrləşməsini, qədim dövrlərdən müasir dövrə qədər dünyada gedən əsas tarixi prosesləri, dünya tarixində xüsusi rolu olmuş dövlətləri, dünya mədəniyyətini və sivilizasiyaları, əsas insan hüquqlarının, demokratiyanın nə olduğunu bilir.
2. Dünyada gedən müxtəlif sosial-iqtisadi, mədəni və siyasi prosesləri, demokratiyanın əsas prinsiplərini anlayır. Tarixi faktların zaman və məkanla əlaqəsini, dünyanın müxtəlif sivilizasiyalarının nailiyyətlərini, xüsusiyyətlərini, dünya tarixində mühüm rol oynamış şəxsiyyətləri, dünya mədəniyyətinin inkişaf xüsusiyyətlərini izah edir.
3. Tarixi faktlardan istifadə edərək, xronoloji ardıcılığı gözləməklə dünyada yaranan dövlətlərin siyasi, sosial-iqtisadi və mədəni nailiyyətlərindən, tarixi şəxsiyyətlərin təcrübəsindən, ümumbəşəri, etnomədəni və milli dəyərlərin qarşılıqlı əlaqələrindən həyati məsələlərin və problemlərin həllində istifadə edir.
4. Tarixi məkanda müxtəlif dövrlərdə yaranan, dünya tarixinin gedişinə təsir göstərən dövlətlərin ərazisini xəritə əsasında müqayisə edir. Dünya ölkələrinin tarixi inkişafının ümumi cəhətlərini

müəyyən edərək tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini, demokratiyanın əsas anlayışlarını, Şərqi sivilizasiyasının dünya mədəniyyətinə təsirini təhlil edir.

5. Tarixi zaman və məkan daxilində dünya tarixində mühüm rol oynamış dövlətləri, şəxsiyyətləri, sivilizasiyaları, cəmiyyətdə gedən çoxşaxəli inkişafın prinsiplərini, əsas hadisələrin səbəb və nəticə əlaqələrini, ümumi qanunauyğunluqları, qanun və qanunçuluğun əhəmiyyətini, mədəni nailiyyətləri qiymətləndirərkən sərbəst qərar qəbul edir.
6. Bəşər tarixinin inkişafına təsir göstərmiş dövlətlərin və şəxsiyyətlərin oxşar və fərqli cəhətləri, özünəməxsus xüsusiyyətləri ilə bağlı cədvəllər tərtib edir. Tarixi paralellər apararaq müxtəlif zaman və məkanda mövcud olan sivilizasiyaların problemlərini və inkişafını, əsas tarixi hadisələri, ümumi qanunauyğunluqları, sosial-iqtisadi və mədəni proseslərin formalarını, hüquqi xarakterli informasiyaları sintez edir.

Beləliklə, bu konsepsiyanın yazılmasında əsas məqsəd yeni təhsil proqramının (kurikulum) tələblərini nəzərə almaqla, yuxarıda sadalanan məsələləri özündə əks etdirən, şagirdlərin təfəkkürünün inkişaf etdirilməsinə yönəlik və faktoloji materialların daha az olduğu yeni bir dərslik layihəsi hazırlamaqdır.

Tədris prosesinin təşkili üçün tövsiyələr

Tədrisə yenidən başlayan müəllimlər şagirdlərin diqqətini cəlb etmək üçün dərslərini “daha canlı” keçməkdə çətinlik çəkirlər. Bunu nəzərə alaraq müəllimlər “şagirdlərin dərsə marağını artırmaq, nəticəni yüksəltmək məqsədilə” aşağıdakı tövsiyələrdən yararlanmalıdırlar.

Müəllim şagirdlərə aşağıdakı tövsiyələri verə bilər:

Dərsdə yeni materialın mənimsənilməsinin yolları:

1. Dərsin mövzusunun yadda saxlayın. Bunun üçün ən yaxşı yol mövzunun adını dərhal dəftərə yazmaqdır.
2. Müəllimin verdiyi tapşırıqda diqqət edin. Tapşırığın məqsədini müəyyən etməyə çalışın. Beləcə siz dərsin əsas məzmununa köklənə bilərsiniz.

Əgər tapşırıq yoxdursa, özünüz qarşınıza dərsin məqsədini qoyun. Sonda özünüzü yoxlayın. Qoyduğunuz məqsədə çatdınız mı?

3. Dərsin planına diqqət ayırın. Plan yeni məlumatların tədqiqini nəzərdə tutan bəndlərdən və yarım bəndlərdən ibarət olmalıdır.
4. Əsas materialı ikinci dərəcəli materialdan ayırmağa çalışın. Əsas materiala aiddir: Əldə edilən nəticələr, tarixi şəxsiyyətlərin, hadisə və təzahürlərin qiymətləndirməsi. Əsas hadisələrin tarixləri, faktlar, anlayışlar, tarixi şəxsiyyətlərin adları, coğrafi adlar. Bunlarsız mövzunu anlamaq mümkün deyil.

Qayda olaraq müəllim diqqətini dərsin əsas hissəsinə yönəldir. “Pauza edir, səs tonu ilə fərqləndirir, şagirdlərdən əsas faktları dəftərə yazmağı, lövhəyə baxmalarını istəyir və s.” Əgər siz bunu özünüz etməyi öyrənsəniz, onda ev tapşırığını icra etmək və dərsdəki fəaliyyətiniz rahat olar.

5. Tədris materialını yaxşı mənimsəmək üçün onun əsas məsələlərinin qeydini aparın. Məsələn: tarixlər, adlar. Siz qeydləri qısa konspekt və ya plan kimi apara bilərsiniz. Bu sizə diqqətinizi dərsə cəmləməyə, ev tapşırığınızı icra edən zaman və materialı daha möhkəm mənimsəməyə kömək edir.
6. Dərsdə aktiv olmağa çalışın. Əgər həmişə sizdən soruşulmasa belə, dərslikdəki düşündürücü, aktivliyə yönəldən, materialı daha yaxşı yadda saxlamağa və anlamağa kömək edən bütün suallara cavab hazırlayın.
7. Əgər siz materialı başa düşməmisinizsə, müəllimə sual verin.

- Verilən cavabın təkcə sizə deyil, digər sinif yoldaşlarınıza da maraqlı olacağına inanırsınızsa, müəllimə, mövzu ilə bağlı müəyyən izahlar verən sinif yoldaşınıza sual verin.

Dərketmə, anlama ilə bağlı çətinlikləri necə həll etməli?

- Tapşırığın şərti ilə diqqətlə tanış olun. Tanış olmayan terminlərin mənasını lüğətin, dərsliyin, məlumat xarakterli vəsaitlərin köməyi ilə aydınlaşdırın.
- Tapşırığın tələbini onun şərti ilə uzlaşdırın;
 - Tapşırığın həlli üçün şərtin nə tələb etdiyini ayırd edin.
 - Tapşırığın həlli üçün hansı bilgilər və mənbələrdən istifadə olunacağını düşünün.
- Suala verilə biləcək cavabı qeyd edin.
- Gəldiyiniz qənaəti sübutlarla təsdiq edin.
- Əldə etdiyiniz cavabın düzgünlüyünə əmin olun.
 - Verilən cavab tapşırıqda soruşulanla uyğunluq təşkil edirmi?
 - Əgər tapşırığa bir neçə sual qoyulubsa, bu sualların hər birinə cavab verilibmi?
 - Sizin dəlillər arasında təzad yoxdur ki?
 - Sizin hazırladığınız cavab tapşırığın şərtini özündə əks etdirirmi?
 - Tapşırığın şərti sizin gəldiyiniz qənaətdən fərqli, hər hansı digər qənaətə gəlməyə imkan verirmi?
- Sizin nöqteyi-nəzərinizcə, inandırıcı faktları, dəlilləri, qənaətləri, nəticələri özündə əks etdirən son cavab variantınızı formalaşdırın.

Tarixi şəxsiyyəti necə dəyərləndirməli?

- Tarixi şəxsiyyətin həyat və fəaliyyətinin dövrünü müəyyən edir.
- Kimin və ya nəyin onun şəxsiyyətinə və baxışlarına təsir etdiyinin izahını verin.
- Tarixi şəxsiyyətin fəaliyyət göstərdiyi tarixi şəraiti müəyyən edin.
- Onun fəaliyyətinin istiqamət, məqsəd və hədəflərini aydınlaşdırın.
- Tarixi şəxsiyyətin hansı yolla məqsədlərinə çatdığını müəyyən edin. Onun qarşısına qoyduğu hədəflərə çatmaq üçün istifadə etdiyi vasitələri dəyərləndirin.
- Tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətinin son nəticələrini sadalayın.
- Sadalanən nəticələrə (ölkə, xalq üçün əhəmiyyətli, sonrakı hadisələrə təsiri və s.) ümumiləşdirilmiş münasibət bildirin.
- Bu tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətinə öz münasibətinizi bildirin (siz onun fəaliyyətini təqdir edib dəstəkləyirsiniz və ya dəstəkləmirsiniz. Nə üçün? Bu fəaliyyəti cəmiyyətin inkişafı naminə qiymətləndirmək mümkündürmü?).

Planı necə qurmalı?

Plan mövzunun əsas məsələlərini özündə əks etdirir. Qısa cümlələr (*təsdiq və ya sual formasında da ola bilər*) formasında qurulan plan ayrı-ayrı məsələləri özündə əks etdirir və nömrələnir. Sadə plan bir neçə bənddən ibarət olur. Mürəkkəb plan isə əsas bəndlərdən və onların yarımbəndlərindən təşkil edilir.

- Bütün mətni diqqətlə oxuyub məzmunun əhəmiyyətli hissələrini seçin.
- Mətnin hər əhəmiyyətli hissəsində əsas məlumatı ayırd edin. Əhəmiyyətli hissəyə ad qoyun və planın əsas bəndlərini yazın.
- Əgər vacibdirsə, mətnin əsas məzmununun əhəmiyyətini açıqlamaq üçün yarımbəndlər əlavə edin.

4. Plan mətnin müvafiq hissəsinə dair informasiyanı özündə əks etdirən, dəqiq və qısa formada olmalıdır.
5. Bəzən mətndə hadisələr ardıcıl olmur. Mətnin müxtəlif hissələrində eyni məsələdən bəhs edilir. Bunun üçün materialların özünü uyğun düzülüş formasını müəyyən edin. Məsələn: xronoloji ardıcılıqla. Unutmayın, planın bəndləri bir-biri ilə əlaqəli olmalıdır.

İzahlı şifahi cavabı necə hazırlamalı?

İzahlı şifahi cavab problemin, məsələnin əhatəli açıqlanmasının verildiyi çıxışdır. Bu, giriş, əsas hissə və nəticədən ibarət olmalıdır.

1. Mürəkkəb plan hazırlamaqla izahlı şifahi cavab hazırlayın.
2. Cavab mütləq verilən mövzuya (qoyulan suala) uyğun olmalıdır.
3. Girişdə mövzunun adını demək və bir-iki cümlə ilə qısa izah vermək vacibdir. Bu, sualın verilmə şəraiti, səbəbi, informasiya mənbəyinin təsviri, hadisənin yeri və tarixinin göstərilməsi, harada baş verməsi, tarixi şəxsiyyətin ümumi qısa təsviri və s. ola bilər.
4. Cavabın əsas hissəsində problemin məğzi açılır, hadisələrin ardıcılığı formalaşır, bioqrafiya şərh edilir və s. Sizin cavab aşağıdakı formada olmalıdır:
 - Məlumat xarakterli – siz bütün faktları və mövzunun bütün məsələlərini sadalamalısınız.
 - Məntiqi ardıcılıq – siz qurulmuş plana ciddi əməl etməlisiniz.
 - Lüğət tərkibi siz nitqinizdə tarixi məfhumlardan istifadə etməli, sözlərdəki vurğuları düzgün qoymalısınız.
5. Cavab verərkən xəritəyə, əlavə illüstrasiyalara müraciət etməyiniz vacibdir.
6. Nəticə hadisə və təzahürün, şəxsiyyətin əhəmiyyətli rolunun qiymətləndirməsini əks etdirməlidir. Çıxış sitat, aforizm, ritorik sual, tanınmış şəxslərin (tarixçi, politoloq, yazıçı və s.) fikirləri və ya sizin məsələyə şəxsi münasibətinizi əks etdirən fikirlərdən təşkil edilə bilər.

Layihənin təqdimatı zamanı necə çıxış etməli?

1. Əgər auditoriya qarşısında çıxış edirsinizsə, özünüzü təqdim edib mövzunuzu aydın deyın.
2. Çıxışınızın mətninə deyil, sizi dinləyənlərə baxaraq sərbəst danışmağa çalışın.
3. Çıxışınızı böyük vərəqlərdənsə kiçik kağızlara yazın. Burada da sizin hazırladığınız çıxış planı, əsas adlar, tarixlər, yerlər, ifadələr, planın hər bəndinin açılışı, göstərilən slaydlar, illüstrasiyalar əksini tapmalıdır.
4. Reqlamentə riayət edin.
5. Çıxışın sonunda nəticə çıxarmağı unutmayın.
6. Əlavə suallara cavab verməyə hazır olun.

Layihəni necə hazırlamalı?

1. Tapşırığın tələbinin mənasını ayırd edin.
2. Tapşırığı icra etmək üçün hansı bacarıqların lazım olacağını düşünün.
3. Tapşırığın icra planını hazırlayın. Hansı suallara cavab verilməsinin vacibliyini müəyyənəldirin.
4. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün hansı yolla lazımi informasiyanın əldə ediləcəyini müəyyənəldirin (hansı mənbələrə müraciət edilməli).
5. Əgər tapşırıq qrup şəklində yerinə yetirilsə, onun üzvləri arasında vəzifə bölgüsü aparın.
6. Tapşırığın icra müddətini təyin edin (mərhələli şəkildə).
7. Nəzərdə tutduğunuz planı müəllim və ya qrupunuzla müzakirə edin. Lazım gəldiyi halda, onlara düzəlişlər edin.

8. Planınızı həyata keçirin.
9. Tapşırığın tam yerinə yetirildiyinə əmin olun.
 - a) Tarixi informasiyanın kifayət qədər yığılıb-yığılmamasını, sizin müraciət ediyiniz mənbələrin inandırıcı olub-olmamasını dəyərləndirin.
 - b) Yığılmış informasiyanı təhlil edin və onu ümumiləşdirin.
 - c) Gəldiyiniz qənaətin nə dərəcədə inandırıcı olduğuna əmin olun.
 - d) Tapşırığın icrası zamanı müəllimin şifahi, yazılı və ya nəzəri göstərişlərinə uyğun olaraq əlavə suallar müəyyən edin.
10. Fəaliyyətinizin nəticələrini təqdimat formasında hazırlayın.
11. Hazırladığınız çıxışı məşq edin.
12. Hazırladığınız layihənin təqdimatını edin.
13. Tapşırığın icrası zamanı nəyin düzəldilməsinin və ya dəyişdirilməsinin mümkünlüyünü fikirləşin.
14. Əməyinizin necə qiymətləndiriləcəyini fikirləşin.

Tarixi mövzuda təqdimatı necə hazırlamalı?

Təqdimatın (layihənin) tam və dolğun həyata keçirilməsi görülən işin uğurlu olmasını sübut edir.

I. Çıxışın planlaşdırılması

Sınıf yoldaşlarının (dinləyicilərin) anlayıb mənimsəyəcəyi məlumat xarakterli materiallar seçilməlidir. Bu material hadisənin səbəb, nəticə, xüsusiyyət və ya əhəmiyyətindən bəhs edə bilər; əsas hadisənin tarixi; tarixi coğrafi məkan, tarixi şəxsiyyətlərin adları və s. Təqdimat üçün, ilk növbədə, şifahi anlaşılması çətin olan material seçilməlidir. Slaydda əhəmiyyətli fikirlər və məlumatları dəqiq və qısa ifadələrlə göstərin. Təqdimatın seçilmiş hissəsində illüstrasiyaya ehtiyacın olub-olmadığını ayırd edin. Bu, tarixi şəxsiyyətlərin şəkilləri, bərpa edilmiş şəkillər, fotolar, məlumatda haqqında bəhs edilən hadisələr ola bilər. Təqdimat, ilk növbədə, sxem, cədvəl, xəritə, şəkil və s. kimi sözlə izah edilməsi çətin olan illüstrativ materialı özündə əks etdirməlidir.

II. Təqdimatın strukturunu yaratmaq

1. Təqdimatın şablonu seçilməlidir. Yadda saxlanılmalıdır.
 - Təqdimatı formalaşdıran zaman adətən bir rəng və yaxud çalardan istifadə edilməlidir.
 - Mətn ağ fonda tünd rənglərlə verilməlidir. Mətn onu izləyənlər tərəfindən yaxşı görülməlidir.
 - Şriftin həcmi 20-dən çox olmalıdır.
 - Illüstrasiyanın keyfiyyəti yaxşı olub, izləyicilər tərəfindən yaxşı görülməlidir.
 - Təqdimatın forması sadə olmalıdır.
2. Məlumatlar ardıcıl düzülməlidir.
3. Slaydlardakı materialların ardıcılığı müəyyənləşdirilməlidir.
4. Slaydların sayı müəyyənləşdirilməlidir.
5. Slaydlarda çıxışın mətni və illüstrasiyalar yerləşdirilməlidir. Yadda saxlayın:
 - Təqdimatın slaydı mətnin həcmindən asılı olaraq, ekranda 30 saniyədən az, 2 dəqiqədən çox qalmamalıdır. Buna görə də slaydı mətnlə çox yükləmək olmaz.
 - İzləyənlərin eyni zamanda üç faktdan, nəticədən və ya qənaətdən artığını yadda saxlaya bilmədiklərini nəzərə alaraq, məlumatın əsas bəndləri (*səbəb-nəticə əlaqələrini, vəziyyəti, islahat və ya sülh müqavilələrini*) animasiyalı slayd formasında ardıcılıqla, tək-tək əks etdirilməlidir.

III. Məzmunun və ya məntiqi ötürmənin yoxlanılması

1. Məlumatın əsas müddəalarının slaydlarda əks olunduğunu yoxlamaq.
2. Slaydlarda əks olunan müddəaların ardıcılığını yoxlamaq
 - Unutmayın ki, təqdimat sizin məlumatverici mətninizlə eyni zamanda getməlidir. Sizin nitqiniz təqdimatda əksini tapan illüstrasiyaları izah etməlidir.

Sınıf yoldaşlarınızın çıxışını (layihə və ya təqdimatı) necə qiymətləndirməli?

1. Çıxışın məzmununu yada salmaq
 - Mövzu açıqlanıbdırmı?
 - Çıxış struktura uyğundurmu (çıxış planınıza uyğundurmu)?
 - Məlumat üçün seçilən material nə qədər keyfiyyətlidir?
 - Nəticə çıxarılıbdırmı?
 - Çıxış edən əlavə suallara cavab verə bildimi?
 - Təqdim edilən material nə dərəcədə maraqlı idi?
2. Təqdim edilən illüstrasiyaları təhlil etmək
 - İşin bütün məzmunu illüstrasiyalasdırılıbmıdır?
 - Onlar izləyicilər tərəfindən yaxşı görülürdümü?
 - Çıxış zamanı illüstrasiyalardan istifadə edildimi?
 - Təqdimat nə dərəcədə mükəmməl hazırlanmışdır?
3. Təqdimatın təqdim edilmə tərzinə fikir vermək
 - Təqdim edən sərbəst çıxış edirdi və ya oxuyurdu?
 - Çıxış savadlı idi (terminlərin səsləndirilməsi, vurğuların düzgünlüyü)?
 - Təqdimat zamanı lazımi illüstrasiyalar vaxtında görüldü?
 - Reqlamentə riayət olundumu?
4. Ümumiləşdirən zaman təqdimatın nə dərəcədə yararlı və maraqlı olduğuna dair nəticə çıxarın.

Unutmayın: Təqdimatın təhlili zamanı ilk öncə işin müsbət tərəflərini bildirmək, sonra isə çatışmazlıqları nəzərə çatdırmaq lazımdır. Təqdimatın müsbət və mənfi tərəflərini ayırd edəndə emosional qiymətləndirmədən qaçın. Təqdimat edənlərə təqdimatına görə təşəkkür etməyi də unutmaq olmaz.

Təlim prosesində oxunun rolu

Şagirdlərin oxu bacarıqlarını necə yüksəltmək olar? Məlumdur ki, bunun yolu uşaqları ardıcıl şəkildə oxu ilə məşğul edib məktəbin digər fəaliyyətlərindən təcrid etməkdə deyil. Nə də şagirdləri kitabxanaya göndərməklə buna nail olmaq mümkün olmur. Müəllimlər bir məsələni qəbul etməlidir ki, şagirdlərə oxumağı öyrətmək yalnız Azərbaycan dili müəllimlərinin vəzifəsi hesab edilə bilməz. Hər bir fənn müəllimi öz fənni üzrə mətnlərin oxu texnikasını uşaqlara mənimsətməli və onları inandırmalıdır ki, strategiyalı oxu yalnız fənnin daha yaxşı təliminə xidmət göstərməyəcək, həm də yaşadıkları bu mürəkkəb həyatda uğura nail olmasını təmin edəcək.

Təlimi oxudan kənarda təsəvvür etmək qeyri-mümkündür. Odur ki müvafiq strategiyalardan, metod və üsullardan istifadə etmək və mətnin oxusunun düzgün təşkilinə nail olmaqla şagird fəaliyyətinin məhsuldarlığının artırılmasına və oxu üzrə təlim nəticələrinin yüksəldilməsinə geniş imkanlar yaradılır. Şagirdlərin strategiyalı oxusu anlayaraq, dərk edərək təşkil edilmiş oxuya cəlb olunmasıdır.

Strategiyalı oxu ilə bağlı müxtəlif yanaşmalar mövcuddur. Bəzi mütəxəssislər hesab edirlər ki, strategiyalı oxu – düşünərək oxudur. Bəziləri isə strategiyalı oxunun şagirdə daha məharətlə düşünməyi öyrətdiyini güman edirlər. Üçüncülər isə hesab edirlər ki, strategiyalı oxu təhsilin məqsədidir,

yeni oxu təlimə, tətbiqə və təhlilə aparan əsas yoldur. Bununla oxucu çevik düşünmək, sual vermək, keçmiş biliklərə əsaslanan yeni biliklər əldə etmək, fikir mübadiləsinə nail olmaq, nəticədə fikri dəqiq müəyyənləşdirmək və onlardan həyati problemlərin həllində bəhrələnmək kimi bacarıqlara yiyələnir. Bütün bunlardan çıxış edərək mütəxəssislər strategiyalı oxunu üç mərhələdə təsnif etmişlər:

- Strategiyalı oxu şagirdlərin öz oxu fəaliyyətini təşkil və idarə etməsidir. Yəni onlar oxu üçün təqdim olunan mətnin mənasını dərk etməyi problem, mətnin oxunmasını isə problemi həll etmə forması kimi dəyərləndirir, məqsədə nail olmaq üçün fəaliyyətini düşünülmüş şəkildə təşkil edir. Oxuya strategiyalı yanaşma ona xidmət edir ki, şagirdlər gözlənilən nəticəni mətnin oxusuna başlamazdan əvvəl aydın təsəvvür etsinlər. Onlar dəqiq bilirlər:
 - Hansı suallar cavablandırılmalıdır?
 - Hansı plana əsasən oxu təşkil edilməlidir?
 - Bu haqda artıq nələri bilirlər?
 - Uğura nail olmaq üçün nələr etmək lazımdır?
- Strategiyalı oxu şagirdlərə müstəqil olaraq öz oxu nəticəsini yoxlama imkanı verir. Şagirdlər oxu zamanı gəldiyi qənaətlər barədə düşünürlər. Bu onlarda mühüm idraki bacarıqları inkişaf etdirir: əsas məsələnin aşkar olunması, oxudan əvvəl mövcud biliklərlə əlaqələndirilməsi, digər mətn materialları ilə müqayisə aparılması, mətnin ssenarisinə uyğun xəyalların qurulması... Bu, təfəkkürün inkişafının yüksək mərhələsi olaraq təxəyyülə atılan ilk addım kimi dəyərləndirilə bilər. Bu zaman şagirdlər yalnız mətndəki mənanı dərk etmir, həm də mənanın dərk edilməsi prosesini şüurlu şəkildə qavrayırlar.
- Strategiyalı oxu materialları əsasında oxunun təşkili, idarə edilməsi və nəticənin qiymətləndirilməsi mərhələsindən sonra məzmunun əldə edilən qənaətlər müxtəlif həyati problem və tapşırıqların həllində və şagirdin dünyagörüşünün zənginləşdirilməsində vasitə kimi dəyərləndirilə bilər.

Yuxarıda göstərilənlər belə nəticəyə gəlməyə əsas verir ki, strategiyalı oxu “oxu qaydaları”nın praktik tətbiqi ilə düşünmə mühitinin yaradılması deməkdir.

Şagirdyönümlü sinfin yaradılması. Təhsildə şagirdyönümlülük strategiyalı oxuların inkişafında xüsusilə əhəmiyyətli məsələdir. Strategiyalı oxunun inkişafı o deməkdir ki, şagirdlər zehinlərindən ilkin düşüncələrini təlimlə əlaqələndirməyi öyrənməlidirlər.

Hər fənn üzrə oxunun özünəməxsus cəhətləri olduğundan şagirdlərə öncə fənlər üzrə materialları oxumağın yolları mənimsədilməlidir. Müəllimlər uşaqlara, sadəcə, “Kitablarınızı açın və mətni oxuyun!” deməməli, onları oxudan əvvəl, oxu zamanı və oxudan sonra mühüm təlim strategiyalarının tətbiqinə istiqamətləndirməlidir.

Şagirdyönümlü sinifdə təlimin səmərəliliyinə nail olunmasında öyrənənlərin mətnlə, başqa şagirdlərlə, müəllimlə qarşılıqlı fəaliyyəti böyük əhəmiyyət daşıyır. Təlimin təşkilində müəllimin vəzifəsi yeni prizmadan təqdim edilir. Müəllim şagirdin əvəzinə mətnin məzmununu başa düşə bilməz. Şagird bunu özü etməlidir. Tədqiqatlar göstərir ki, şagirdyönümlü sinifdə müəllim mühüm səkkiz prinsipə əsaslanmaqla təlimi təşkil edərsə, bu zaman təlim üçün məsuliyyətli şagirdlərin öz üzərinə götürməsinə şərait yaratmış və onları mühüm vəsaitlərlə təmin etmiş olur.

Tədqiqatçılar strategiyalı oxunun səkkiz prinsipini müəyyənləşdirmişlər. Belə ki strategiyalı öyrənən:

- 1) idraki və yüksək idraki bacarıqları əlaqələndirir;
- 2) məqsədləri müəyyənləşdirir və inkişaf haqqında düşünür;
- 3) yeni məlumatları mövcud bilikləri ilə əlaqələndirir;
- 4) mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir;

- 5) təşkilati işarələrdən istifadə edir;
- 6) fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir;
- 7) təlim zamanı özgələri ilə əməkdaşlıq edir;
- 8) düşünmənin üç mərhələsinə (planlaşdırma, qarşılıqlı fəaliyyət, düşünmə (əlaqələndirmək, tətbiq etmək və dəyərləndirmək)) cəlb edilir.

1. Strategiyalı oxucu idraki (koqnitiv) və yüksək idraki (metakoqnitiv) bacarıqları əlaqələndirir.

Yüksək idraki bacarıqlara malik olan şəxs bu bacarıqları nəzarətdə saxlayır. Strategiyalı oxucu avtomatik olaraq təlimdən əvvəl, təlim zamanı və təlimdən sonra baş verən idraki bacarıqları bir-biri ilə əlaqələndirir. Şagird əvvəl mövcud bilikləri üzərində düşünür, sonra bilik və bacarıqlarını genişləndirir. Strategiyalı öyrənən təlim zamanı problemi görür və strategiyalardan istifadə edərək onları aradan qaldırır.

Strategiyalı oxucu oxu zamanı strategiyalardan düşünərək istifadə edir. Mətnin hər hansı hissəsini dərk edə bilməyən şagird bələd olduğu oxu strategiyalarını tətbiq edərək həmin hissənin mənimsənilməsinə nail olur. Məsələn, “Ucadan düşünmək” strategiyası mürəkkəb mətnlərin məzmununun dərk olunması üçün çox faydalıdır. Şagirdlərin “Oxudan əvvəl mülahizələr yürütdüm”, “Oxu zamanı özümə suallar verdim”, “Mətnin hissələri arasında əlaqələr yaratdım” kimi fikirləri onların yüksək idraki bacarıqlarından istifadə etdiklərindən xəbər verir. Ümumiləşdirmək, sual vermək, mətndən nəticə çıxarmaq və yekunlaşdırmaq kimi bacarıqlar metakoqnitiv bacarıqlardır. Şagirdlər metokoqnitiv bacarıqları nə qədər çox istifadə edirlərsə, təlim materiallarını o qədər tez mənimsəyirlər.

2. Strategiyalı oxucu məqsədləri müəyyənləşdirir və inkişaf haqqında düşünür.

Strategiyalı öyrədənlər məqsədlərini müəyyənləşdirməyi bacarırlar və öz təlimlərini idarə edirlər. Onlar bilirlər ki, məqsədini müəyyənləşdirən öyrənənlər həyatda daha çox müvəffəqiyyət qazananlardır. Məqsədlərini dəqiq müəyyənləşdirən insanın həmin tapşırığı yerinə yetirmək ehtimalı yüksəkdir, yəni məqsədlər nə qədər dəqiq olarsa, tapşırıqlarında keyfiyyət o qədər yüksək alınar.

Məqsədin müəyyənləşməsində seçmək bacarığı mühüm amildir. Şagirdlər dəqiq biləndə ki, əsas fikri nəyə yönəltməlidirlər, tapşırıqların icrasını daha maraqla və ruh yüksəkliyi ilə həyata keçirir, sərf olunan səyləri ilə nəticələr arasında əlaqəni görürlər. Məqsədlərə o zaman nail olunur ki, strategiyalı öyrənənlər öz inkişafı üzərində ardıcıl şəkildə işləyir, lazım gəldikdə müvafiq düzəlişlər edirlər.

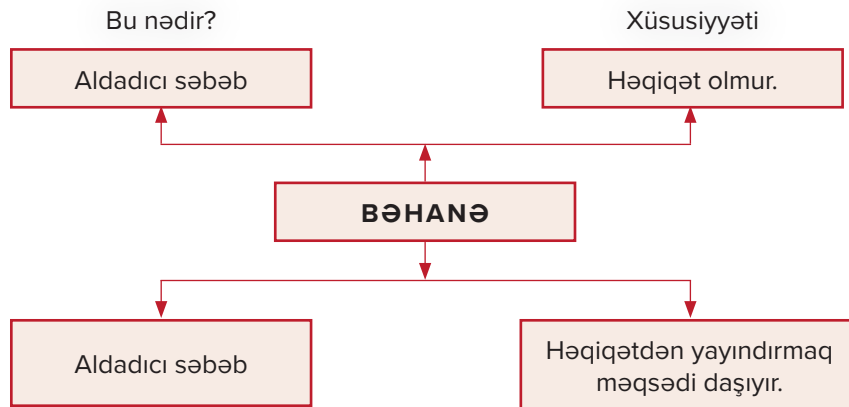
Strategiyalı oxucular məqsədi müəyyənləşdirdikdən sonra oxu fəaliyyətinə başlayır, nəyin necə oxunmasının səmərəli olduğunu aydınlaşdırırlar. Bu zaman BİBÖ və digər məqsədləri müəyyənləşdirmə strategiyaları intensiv şəkildə istifadə edilir. Kollektiv sinif əməkdaşlıq şəraitində oxuya şərait yaradır. Şagirdlər təlim qrupunun üzvü olduqda onların təlim prosesində iştirakı daha da fəallaşır.

3. Strategiyalı oxucu yeni məlumatları mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

İstənilən yeni təlim ilkin biliklərə əsaslanır. İlkin biliklər öyrənənin mövzu baxımından bildiyi və tətbiq etdiyi bütün məsələlərlə əlaqələndirilir.

Strategiyalı oxucular avtomatik olaraq mövcud biliklərini oxu materialı ilə əlaqələndirirlər. Onlar bilirlər ki, oxunun əsasını hansı ilkin təcrübələr təşkil edir. Bilmək oxunun məqsədi olub, oxu müddətində diqqəti istiqamətləndirir. İlkin bilikləri dəyərləndirmək oxucunun diqqətinin ən mühüm məsələlərə yönəldilməsində mühüm rol oynayır. İlkin biliklərin oxunan mətnin başa düşülməsində böyük rolu olduğundan şagirdlər mövcud biliklərini qiymətləndirməyin yollarına da bələd olmalıdırlar. Bunun üçün bir çox strategiyalar mövcuddur. Bunlardan “Anlayışları müəyyənləşdirmək üçün xəritə tərtib etmək” strategiyası diqqəti cəlb edir. Bu strategiya yeni sözlərin mənasını öyrənməkdə çox yararlıdır.

Məsələn,

Əgər oxucu öz ehtiyacına cavab verən strategiyaları düzgün seçib tətbiq edərsə, deməli, o, strategiyalı oxucudur.

4. Strategiyalı oxucu mətnin mənasının dərk edilməsində fəal iştirak edir.

Məna müəllimin yazılı izahı və ya mətn kimi başa düşülməməlidir. Məna dinlənən və ya oxunulan məlumatlarla qarşılıqlı fəaliyyət əsasında yaranır. Əhəmiyyətsiz məlumat tezliklə unudulur.

Mənanı dərk etməyə yönəldən nədir? Şagird təlim materialının öyrənilməsində maraqlı olanda və ya hər hansı məlumatı almağa ehtiyac duyanda mənanı dərk edir. Oxucu mənanı dərk etmək üçün məzmunu əlaqələndirməli, nəticə çıxarmalı və məzmunla bağlı şərhlər verməlidir. Strategiyalı oxucular bilirlər ki, suallar tərtib etmək, məsələ haqqında digərləri ilə söhbət etmək və düşündürücü yazılar yazmaq mənanı dərk etməyin yollarıdır. Oxu – mətn vasitəsilə düşünmək deməkdir. Oxucu mətnlə qarşılıqlı fəaliyyət nəticəsində mənanı dərk edir. Bu, əlbəttə ki, yazılmış işarələrin üzərinə göz gəzdirmək deyil. Hər bir oxucu oxuduğu materialdan anladığı mənanı yazıçının yazdığı və ya nəzərdə tutduğu məna ilə müqayisə edir. Bu zaman mənanın dərk edilməsi üçün ilkin biliklər cəlb olunur və müvafiq strategiyalardan istifadə edilir. Strategiyalı oxucu intensiv olaraq bacarıq və strategiyaların köməyi ilə mənanı başa düşür. Məsələn strategiyalı oxucu oxudan əvvəl bütün ilkin biliklərini səfərbər edir. Məlumatlarla rastlaşdıqca bu haqda fikirlərini başqaları ilə müzakirəyə çıxarır. Aydın olmayan və sual doğuran fikirlərlə bağlı kitaba bənd etdikləri vərəqlərdə qeydlər aparır.

5. Strategiyalı oxucu mətnin təşkili quruluşundan istifadə edir.

Strategiyalı oxucu bilir ki, düşünmək və öyrənmək üçün məlumatların təşkil edilməsi mühüm şərtidir. O, təşkilati quruluşdan istifadə edərək fikirlərini həm konsepsiyalar, həm də yazılmış mətn şəklində formalaşdırmağın yollarını öyrənir. Məsələn, strategiyalı oxucu, Venn diaqramında verildiyi kimi, oxşarlıqları və fərqləri müəyyən edə bilər.

Şagirdlərə quruluşdan, strukturdan düzgün istifadənin yolları öyrədiləndə məlumatların yaddaşda mühafizəsinin təşkilinin keyfiyyəti də yüksəlir. Müəllim müxtəlif təşkilati işarələrdən düzgün istifadə etməyi nümunələr əsasında ardıcıl olaraq göstərəndə şagirdlər onu məqsədyönlü düşünmək, məlumatları qiymətləndirmək, yadda saxlamaq, fərqli şəraitlərdə istifadə etmək sistemi kimi qavrayırlar.

Oxu zamanı mətnin quruluşunu müəyyən etmək çox faydalıdır. Məlumatlandırıcı və hekayə xarakterli mətnlərin quruluşu fərqli olduğu kimi, bu, fərqli düşünmə tərzini də tələb edir. Hekayə xarakterli mətnləri oxuyarkən oxucu hekayənin başlanğıc, əsas hissə və nəticəsi kimi hissələri ilə bağlı məlumatlar alır. Məlumatlandırıcı mətn isə əsasən:

- səbəb
 - müqayisə etmək
 - anlamaq
 - məqsəd
 - problem
 - sübut etmək
 - ardıcılıq
- tələb edir.

Hər təşkilati strukturun unikal xüsusiyyəti var və düşünməni də fərqli yollarla təşkil edir. Bu strukturlarla tanışlıq yeni anlayışların öyrənilməsini maksimum dərəcədə yüksəldir. Bəzən mətnlər struktur baxımından zəif və qeyri-mütəsəkkil olduğundan oxucuların onu anlaması çətinləşir. Belə mətnlərin oxusu və dərk edilməsi üçün şagirdlər həmin materialların təşkili strukturunu müəyyən etməyin və məzmunu aydınlaşdırmağın yollarını bilməlidirlər. Strategiyalardan istifadə etməklə oxucular hətta ən zəif təşkil olunmuş mətnin strukturunu belə müəyyən edə bilirlər.

6. Strategiyalı oxucu fərdi oxu üslubunu faydalı hesab edir.

Öyrənmə arzusu və bacarığı yaranışdan insanların xislətində var. Lakin oxucuların öyrənmə üslubları fərqlidir. Bəzi şagirdlər mənzərəni dəqiqliklə təsəvvür edərək məsələni bütövlükdə, digərləri isə problemi kiçik hissələrə ayıraraq dərk edirlər.

Hovard Qardner dərkətmənin müxtəlif növlərini tədrisin təşkilində əhəmiyyətli hesab edir. O inanır ki, hər bir şagird müəyyən qabiliyyətlərə malikdir və müəllim həmin qabiliyyəti aşkarlayaraq təlimi müvafiq şəkildə təşkil etməlidir. Bəzi şagirdlər tədqiqatlarının nəticələri haqqında yazmağa, digərləri isə şifahi təqdimatlar etməyə üstünlük verirlər. Elələri də var ki, problemlə bağlı şeir yazmağı, mahnı bəsdələməyi və ya film çəkməyi xoşlayır. Təlim zamanı dərkətmənin bütün imkanlarının nəzərə alınması öyrənənlərin müvəffəqiyyəti ilə nəticələnir. İnsanlar müxtəlif olduğu kimi, onların öyrənmə tərz, öyrənmənin təşkili və bilikləri nümayiş etdirmə yolları da fərqlidir.

Hər kəs bu haqda düşünə bilər: “Mən necə oxuyacam?”, “Mən hansı şəraitdə oxumağı sevirəm?”, “Mən hansı vərdislərə sahibəm?” Siz söz, fikir və obrazlar haqqında götür-qoy edərək oxuyursunuz, ya oxuduğunuzu bir film kimi təsəvvür edirsiniz? Bəlkə də, sürətlə oxuyursunuz, fikirləri çevik müəyyənləşdirərək irəliləyirsiniz?

Kinestik oxucular aramla və mətni emosional şəkildə əlaqələndirməklə oxuyurlar. Onlar oxu zamanı bədənlərini hərəkətə gətirir və barmaqları ilə izləməyi xoşlayırlar. Sətiraltı əsas fikirlərə böyük əhəmiyyət vermək və yapışqanlı qeyd vərəqlərindən istifadə etmək kinestik oxucuların əsas göstəricisidir.

Vizual intellekti yüksək olan oxucular oxuduqlarını film kimi yadda saxlayırlar və ya mövcud biliklərindən istifadə edərkən xəyallarındakı filmləri sözlərlə ifadə edirlər. Bu oxucular oxuduqlarını sxem və ya qrafiklər şəklində də yaddaşlarında mühafizə edirlər.

Dinləmə intellekti yüksək olan oxucular, əsasən, sürətli oxucular kimi səciyyələnilirlər və materialları ucadan təkrar-təkrar oxumağı sevirlər. Onlar məlumatları tez fəhm edir və suallara çevik cavab verirlər.

Bütün bunlar yalnız şagirdlərin öyrənmə üslubu haqqında məlumatlı olması deyil, həm də oxu zamanı onlara köməyin təşkil edilməsi üçün yararlıdır. Müxtəlif oxu üslublarının modelləşdirilməsi, şagirdlərə oxu zamanı boyalardan istifadə etməyə şəraitin yaradılması strategiyalı oxucuların formalaşması istiqamətində görülən mühüm işlərdir. Boyalardan istifadə etməyin yolunu, qrafiklər hazırlamağı, təlim materiallarını ucadan oxumağı şagirdlərə öyrətmək onların oxu bacarıqlarını yüksəldir.

Mürəkkəb mətnlərin oxusu zamanı anlamaq məqsədinə nail olmaq üçün müxtəlif strategiyalardan istifadə etməklə şagirdlər daha da təkmilləşirlər.

7. Strategiyalı oxucu öyrənmək üçün başqaları ilə əməkdaşlıq edir.

Təlim ictimai baxımdan fəaliyyətdir və şagirdlər öyrənmək məqsədilə bir-biri ilə qarşılıqlı fəaliyyətdə olmağa ehtiyac duyurlar. Qrup fəaliyyətləri təlimin təşkilində böyük əhəmiyyət daşıyır. Həyatda da insanların birlikdə fəaliyyət göstərməsinə tez-tez ehtiyac duyulur. Birlikdə çalışan şagirdlər bu cür fəaliyyətdən necə faydalanırlar:

- Mövzu ilə bağlı düşünməyin müxtəlif yollarını aşkar edirlər;
- Mürəkkəb tapşırıqların yerinə yetirilməsində bir-birinə kömək göstərirlər;
- Başqa şagirdləri hörmətlə dinləməyi öyrənir və eşitdikləri fikirlərdən yararlanırlar;
- Qarşılıqlı şəkildə faydalanmağın yollarını aşkar edirlər;
- Məsələ ilə bağlı rəylərini dəlillərlə müdafiə, eləcə də müxtəlif baxışları təsdiq etməyi öyrənirlər.

Əməkdaşlıq təlimini əhatə edən siniflərdə şagirdlər öyrənən icmaların üzvünə çevrilirlər. Bir yerdə işləyərkən onlar bir-birinin fikrinə hörmətlə yanaşmağı və qarşılıqlı şəkildə bəhrələnməyi mənimsəyirlər. Strategiyalı öyrənənlər mətnin kəsb etdiyi məzmunu fərdi və qrup şəklində müəyyənləşdirirlər. Onlar bir-biri ilə əməkdaşlıq edərkən müəllifin fikirlərini anlamaqla yanaşı, dünyagörüşlərinin də formalaşmasına nail olurlar.

Şagirdlərə qruplarda təlimi öyrətmək çox əhəmiyyətlidir. Onlar digərlərinin təlimində iştirak edəndə öz təlimləri üçün də böyük məsuliyyət daşımağa başlayırlar. Çünki hər hansı bir məsələni kiməsə öyrədəndən sonra insanın özünə daha aydın olur. Strategiyada, əsasən, şagirdlərdən biri ucadan oxuyur, digəri isə onu dinləyir və oxunanları ümumiləşdirir. Mətnin oxusu başa çatdıqdan sonra cütlər vəzifələrini dəyişirlər. Digər “Kitab müzakirələri” strategiyalarına əsasən isə şagirdlər qruplarda oxuduqları kiçik və ya böyük mətnləri, eləcə də kitabları müzakirə edirlər. Müzakirə zamanı onlar məzmunu daha yaxşı anlayır, biliklərini digər şagirdlərin bilikləri ilə müqayisə edir, qiymətləndirirlər.

8. Strategiyalı oxu şagirdi üç mərhələyə cəlb edir.

Uğurlu təlim düşünmənin üç mərhələsində baş verir: təlimdən əvvəl, təlim prosesi zamanı və təlimdən sonra.

- I mərhələ – “Planlaşdırma mərhələsi” beyni təlimə hazırlayır.
- II mərhələ – “Qarşılıqlı fəaliyyət mərhələsi” təlim zamanı düşünərək yadda saxlamağı təmin edir.
- III mərhələ – “Düşünmə mərhələsi” təlimdən sonra integrasiya edir, əlaqələndirir və fikirləri tətbiq edir.

Planlaşdırma mərhələsi təlimin ilk addımı olduğundan ən məsuliyyətli mərhələdir. Öyrənən tapşırığı təhlil edib təlimin daha səmərəli təşkili üçün planlaşma aparır. İlk hazırlıq nə qədər keyfiyyətli olarsa, şagirdin uğuru da o qədər yüksək olar.

“Təlim prosesi” mərhələsi şagirdlərin düşünməsinə və təliminin nəticələrinin qiymətləndirməsini təmin edən metakognitiv (yüksək idraki) strategiyaların tətbiqini tələb edir. Şagird təlim zamanı düşünməni təmin edən qrafiklər tərtib edir və ya icmal hazırlayır. Bu vaxt müəllim nümayiş etdirilən filmi, aparılan təcrübəni saxlamaqla şagirdlərin diqqətini xüsusi məqamlara yönəldə bilər. İnformasiyalardan birini və ən mühümünü vurğulamaq üçün təlim prosesində şagirdləri saxlamaq, yoxlamaq, bilikləri möhkəmləndirmək və ümumiləşdirmək çox əhəmiyyətlidir.

“Təlimdən sonra” mərhələsində tətbiq edilən strategiyalar təlimdən sonra şagirdin düşünməsinin təşkilinə yönəldilir. Bu mərhələdə nail olunan nəticələrin təhlil və müqayisəsi, məsələ ilə bağlı şagirdlərin daha əhatəli düşünməsi, qənaətlərin ümumiləşdirilməsi əsas məqsəd kimi dəyərləndirilir.

Strategiyalı oxucular təlimin bu üç mərhələsi ilə yalnız tanış olmur, həm də onları oxu zamanı tətbiq edirlər. Onlar bilməlidirlər ki, oxu materialı oxudan əvvəl lazımi fəaliyyətlər yerinə yetiriləndə daha yaxşı dərk edilir. Təlim o zaman başlayır ki, oxucu məqsədi müəyyənləşdirsins, ilkin biliklərini təşkil etsin və təlimlə bağlı proqnozlaşdırma aparsın.

Strategiyalı oxucular bilirlər ki, oxunun interaktiv mərhələsi şagirdlərin oxu materialı ilə bağlı fikirlərinin yoxlanması və nizamlanması deməkdir və bu, dərkətmənin yüksəldilməsinə xidmət edir. Əgər hər hansı parça anlaşıqlı deyilsə, şagirdlər oxunu saxlayır, həmin hissəni yenidən, aramla və ya ucadan oxuyur, kənarda sadə qələmlə qeydlər edirlər.

Şagirdləri oxuduqları materiallarla bağlı suallar verməyə istiqamətləndirmək təlim prosesinin nizamlanmasında onlara kömək edir. Oxu zamanı yeni öyrənilmiş məsələləri artıq bilinən və ya proqnozlaşdırılan məsələlərlə müqayisə etmək imkanları yaranır. Strategiyalı oxucu təlim prosesinin əngəlləndiyi məqamı hiss edir və problemi aradan qaldırmağın yollarını bilir.

Amerika pedaqoqu Con Dyui demişdir: “Biz gördüyümüz işlər haqqında düşünən zaman öyrənirik”. Strategiyalı oxucular oxuduqları materiallar üzərində düşünür, məqsədə çatıb-çatmadıqları haqqında qərarlar qəbul edir, tapşırığı yerinə yetirir, əldə edilmiş yeni bilikləri mövcud biliklərlə əlaqələndirir.

Oxu prosesinin istiqamətləndirilməsi üçün təlimin göstərilən səkkiz prinsipinin düşünülmüş şəkildə əlaqələndirilməsindən şagirdlər əhəmiyyətli dərəcədə faydalana və strategiyalı oxuculara çevrilə bilirlər.

ŞAGİRD NAILİYYƏTLƏRİNİN MƏKTƏBDAXİLİ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ

Təhsilin keyfiyyətinin müəyyənləşdirilməsində əsas göstərici şagirdin təlim nailiyyətləridir. Qiymətləndirmə isə onu üzə çıxaran ən etibarlı vasitədir. Qiymətləndirmə təlim nəticələri ilə balanslaşan bir prosesdir. Təlim prosesinin təkmilləşdirilməsi, habelə dövlət təhsil standartlarının monitorinqinin həyata keçirilməsində də qiymətləndirmə bir mexanizm kimi əvəzolunmazdır. Bu sistem hüquqi cəhətdən “Təhsil haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununun tətbiq edilməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2009-cu il 5 sentyabr tarixli 156 nömrəli Fərmanında dəyişikliklər edilməsi haqqında Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2017-ci il 10 oktyabr tarixli 1633 nömrəli Fərmanının 3-cü hissəsinə uyğun olaraq Azərbaycan Respublikasının Təhsil Nazirliyinin 28 dekabr 2018-ci il tarixli 8/1 nömrəli Kollegiya Qərarı ilə təsdiq edilmiş Ümumi təhsil pilləsində təhsilalanların attestasiyasının (*məktəbdaxili qiymətləndirmənin*) aparılması Qaydası ilə tənzimlənmişdir.

Qiymətləndirmənin ən əhəmiyyətli növü məktəbdaxili qiymətləndirmədir. Məktəbdaxili qiymətləndirmə məzmunca öyrəninin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması kimi qəbul edilir, şagird irəliləyişlərinin (geriləmələrinin) izlənməsi (monitorinqi); təlim prosesində qərarların qəbulu; şagirdin təlim nəticələrinin qiymətləndirilməsi; kurikulumun qiymətləndirilməsi məqsədlərinə xidmət edir. Şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi şagirdin biliklərə yiyələnmək, onlardan istifadə etmək, nəticə çıxarmaq bacarıqları haqqında məlumatların toplanması prosesi kimi qəbul edilir.

Qiymətləndirmənin planlaşdırılması

Qiymətləndirmənin planlaşdırılması müxtəlif amillər üzrə həyata keçirilə bilər. Məsələn:

1. Təlim nəticələrinə görə (*formativ qiymətləndirmə*);
2. Sərf olunacaq zamana görə (*formativ qiymətləndirmə*);
3. Hazırlanan alətin xüsusiyyətinə görə (*formativ qiymətləndirmə*);
4. Qiymətləndiriləcək şagirdin sayına görə (*formativ qiymətləndirmə*);
5. Nəticələr qeyd olunacaq, yoxsa yox (*formativ qiymətləndirmə*) və s.

Məktəbdaxili qiymətləndirməni başlayarkən müəllim, ilk növbədə, onu nə məqsədlə həyata keçirməsini aydınlaşdırmalıdır.

- Şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirmək;
- Şagirdlərin təlim ehtiyaclarını öyrənmək;
- Şagirdlərin maraq dairəsi, dünyagörüşü, yaşadığı mühit haqqında məlumat toplamaq;
- Şagirdin məzmun standartlarından irəli gələn bilik və bacarıqlara nail olması üçün onun fəaliyyətini izləmək və irəliləyişini müəyyən etmək;
- Şəraitə görə təlim məqsədləri və strategiyalarında çevik dəyişiklikləri aparmaq;
- Tədris prosesini düzgün istiqamətləndirmək və səmərəliliyini təmin etmək;
- Şagirdin ayrı-ayrı mövzu və bəhslərin mənimsənilməsi ilə bağlı fəaliyyəti barədə məlumat toplamaq;
- Şagirdin kurikulum standartlarına nail olmasının səviyyəsini müəyyənləşdirmək;
- Təhsilin hər hansı mərhələsində (tədris vahidinin, yarımilin və ilin sonunda) şagirdlərin əldə etdikləri nailiyyətləri qiymətləndirmək.

Məqsədlərin müəyyənləşdirilməsi nəticəsində hansı növ qiymətləndirmənin aparılması məsələsi üzrə qərarın çıxarılması mümkün olur: diaqnostik, formativ və ya summativ qiymətləndirmə. Sonra tələb olunan qiymətləndirmənin növünü nəzərə alaraq aşağıda təqdim edilən yanaşmada əks olunan məsələlərin planlaşdırılmasına başlanılır.

Məktəbdaxili qiymətləndirmə, əsasən, 3 planlaşdırma məsələlərini (aspektləri) özündə cəmləşdirən prosesdir.

A. Qiymətləndirmənin məzmun aspekti:

1. Nəyi qiymətləndiririk (standartlar, təlim nəticələri, qiymətləndirmə standartları)?
2. Nəyin əsasında (meyar və göstəricilər)?

B. Qiymətləndirmənin fəaliyyət aspekti:

1. Hansı tapşırıqlar əsasında (Blum taksonomiyasını nəzərə alaraq)?
2. Hansı alətlərlə (metod/teknikalar və vasitələr) və hansı formada (fərdi, cütlərdə, kiçik qrupda, bütün sinifdə)?
3. Kim tərəfindən (müəllim, rəhbərlik və ya şagirdlər tərəfindən qiymətləndirmə, şagirdin özünüqiymətləndirməsi daxil olmaqla)?

C. Qiymətləndirmənin təşkili aspekti:

1. Nə zaman (məsələn, tədris vahidinin əvvəlində, dərs zamanı, bəhs və ya bölmə, yarımilin sonunda)?
2. Nəticələr harada və necə qeyd olunacaq (şagirdin portfoliosunda (faylda) şagird kitabçasında, dəftərində, sinif jurnalında və s. sözlərlə (rəy), rəqəmlərlə (qiymət, səviyyə)?
3. Qiymətləndirmənin nəticələri necə istifadə olunacaq, nəyə təsir edəcək? (hansı müəllim və ya şagird fəaliyyətinin seçilməsinə təsir edəcək, şagirdin hansı nailiyyətinə təsir göstərəcək, kimə çatdırılacaq (şagirdə, valideynə, rəhbərliyə), hansı sənədlərin tərkibində istifadə olunacaq).

Bu aspektlər aşağıdakı bölmələrdə daha ətraflı əks olunacaq və hər bir aspektin təsviri addım-addım bu prosesin gedişatını izah edəcəkdir. Bunu sadələşdirmək üçün müəllimin bu sahədə bacarığını formalaşdırmaq məqsədilə hər bir aspektə müvafiq olan alətlər (çərçivələr) təklif olunacaq. Bu çərçivələr, sadəcə, öyrədici xarakter daşıyır, heç bir rəsmi sənəd statusu yoxdur. Gözlənilir ki, onların əsasında müəllim məktəbdaxili qiymətləndirmə prosesini daha aydın təsvir edərək və həyata keçirmə bacarıqları qazanaraq onu daha səmərəli və obyektiv təşkil edə bilər.

Qiymətləndirmə prosesinin tətbiq edilməsinin səbəbi:

- təlim nəticələrinin standartların mənimsənilməsi səviyyəsini öyrənmək;
- şagirdlərin təlimə marağını yüksəltmək;
- şagirdin güclü və zəif cəhətlərini müəyyən etmək;
- şagird nailiyyətini dəyərləndirmək;
- şagirdin nəyə nail olduğuna əmin olmaq;
- şagirdin gələcək uğurlarını maksimallaşdırmaq.

Qiymətləndirmələrin aparılmasında aşağıdakı prinsiplərə riayət olunur:

- məqsəddə uyğunluq;
- nailiyyətlərin və təhsil imkanlarının qarşılıqlı dəyərləndirilməsi;
- toplanılmış məlumatların keyfiyyətə müvafiqliyinin və etibarlılığının təmin olunması;
- qiymətləndirmədə şəffaflıq, ədalətlik, qarşılıqlı razılaşma və əməkdaşlıq;
- təlim fəaliyyətində qiymətləndirmə nəticələrinin inkişafetdirici rolunun təmin olunması.

Prosesin tamlığı üçün şagird nailiyyətlərinin qiymətləndirilməsi biri digərinin mövcudluğunu təmin edən və aparılmasına zəmin yaradan üç növü üzrə həyata keçirilir.

- diaqnostik (ilkin səviyyənin qiymətləndirilməsi);
- formativ (irəliləmə və geriləmələrin izlənməsi);
- summativ (yekun).

Diaqnostik qiymətləndirmə

Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdin bilik və bacarıqlarının ilkin səviyyəsini müəyyənləşdirməklə müəllim üçün məktəblilərin potensial imkanlarını, meyil və maraqlarını nəzərə alan təlim strategiyalarının seçilməsinə xidmət edir. O, öyrədənin təlim strategiyasının müəyyənləşdirməsində əvəzolunmaz rola malikdir. Bir qayda olaraq, təhsil səviyyəsinin, dərslərin, tədris vahidlərinin əvvəlində sinifdəki şagirdlərin bilik və bacarıqları, eyni zamanda şagirdin ümumi təhsil müəssisəsindən digərinə köçürüldükdə, yəni sinfi dəyişdikdə və digər zəruri hallarda onun bilik və bacarıqları haqqında məlumat toplamaq, şagirdə fərdi yanaşmanı təmin etmək məqsədilə aparılır. İlkin səviyyənin dəyərləndirilməsi zamanı müəllim aşağıda təqdim olunan konkret məzmunlu suala cavab tapmağı qarşısına məqsəd kimi qoymalıdır.

► Şagirdlər müəyyən dərəcədə əsas bilik və bacarıqlara yiyələnibmi?

İlin əvvəlində həyata keçirilən qiymətləndirmə tamamilə başqa məzmun kəsb edir. Diaqnostik qiymətləndirmə şagirdlərlə iş zamanı müəllimə pedaqoji fəaliyyətini tənzimləməyə, planlaşdırmağa yardım edir. Prosesin reallaşdırılmasında üsul və vasitələrin seçimi birbaşa müəllimdən asılıdır. Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, siniflər üzrə onlardan istifadə eynilik təşkil edə bilməz. Təlimə başlamazdan əvvəl aparılan səviyyə müəyyənətmə ilə sonradan yeri gəldikcə aparılan diaqnostik qiymətləndirmə məzmunca fərqlənir. Məhz bu səbəbdən həmin üsul və vasitələrin seçimi müəllimdən xüsusi diqqət və yaradıcılıq tələb edir.

Diagnostic qiymətləndirmənin nəticələri rəsmi sənədlərdə qeyd olunmur, yalnız müəllimin şəxsi qeyd dəftərində öz əksini tapır, yekunlar barədə valideynlər, sinif rəhbəri və digər fənləri tədris edən müəllimlər məlumatlandırılır. O, formativ və summativ qiymətləndirmələr üçün bazis, zəmin rolunu oynayır.

Düzgün diaqnoz nəticəsində sonrakı fəaliyyətin aspektləri konkret olaraq müəyyənləşir.

Formativ qiymətləndirmə

Qiymətləndirməyə yeni yanaşmanın əsas mahiyyətini formativ qiymətləndirmə (FQ) təşkil edir və şagirdlərin təlim fəaliyyətini izləmək, qarşıya çıxan problemləri aşkar etməklə aradan qaldırmaq məqsədinə xidmət edir.

Pedaqoji termin olaraq “formativ qiymətləndirmə” şagirdlərin öyrənmə fəaliyyətinin izlənməsi kimi şərh olunur və onların təlim nəticələrinə, summativ qiymətləndirmədəki nailiyyətlərinə əhəmiyyətli təsiri qeyd edilir. Belə ki fənni tədris edən müəllim dərs ili ərzində müntəzəm olaraq şagirdlərin öyrənmə fəaliyyətini meyarlar üzrə izləyir, şagirdin təlim ehtiyaclarını öyrənir, təlim fəaliyyətinə təsir göstərən səbəbləri müəyyənləşdirir, maneələri aradan qaldırmaq, həmçinin fəaliyyəti stimullaşdırmaq üçün tədbirlər görür.

FQ qeyri-formal xarakter daşıyır və onun meyarları fəaliyyətyönümlü olur. Həmçinin formativ qiymətləndirmə üsulları da təlim nəticəsinin deyil, təlim fəaliyyətinin izlənməsi üçün nəzərdə tutulur. FQ həmçinin şagirdin fəaliyyətində maraqlı tərəfləri təlim zamanı və təlim haqqında məlumatlandırmağa xidmət edir. Həmin məlumatlar müşahidə, özünüqiymətləndirmə, cütlərin və ya qrupların bir-birini qiymətləndirməsi, portfolio və digər bu kimi vasitələrlə toplanılır.

FQ növbəti addımların müəyyənləşdirilməsində müəllimlərin bələdçisidir. Əgər müəllim bütün müşahidələri vaxtında, düzgün aparmasına baxmayaraq, ondan öz işini qurmaq üçün istifadə etməzsə və zəif şagirdi elə zəif olduğuna görə diqqətdən kənarda saxlayarsa, formativ qiymətləndirmənin aparılmasından söhbət gedə bilməz.

Formativ qiymətləndirmə məlumatları aşağıdakı suallara cavab verməyə kömək edir:

- Şagird nələri öyrənmişdir?
- Daha nələri öyrənməlidir?
- İnkişaf üçün hansı addımları atmalıdır?

FQ müxtəlif vasitələrlə aparılır. Hansı vasitənin istifadə edilməsindən asılı olmayaraq, toplanan məlumatdan istifadə edərək növbəti fəaliyyətləri şagirdlərin ehtiyacına uyğunlaşdırmaq vacibdir. Əks halda bu, formativ qiymətləndirmə deyil.

Formativ rəsmi qiymətləndirmə olmadığından nəticələr məktəbli kitabçasında şagirdin idraki və hərəkəti fəaliyyətinin səviyyələrinə uyğun sözlərlə ifadə olunur. Heç bir rəqəm və ya simvollar, “mənimsəyir”, “mənimsəmir”, “bilir”, “bilmir”, “yaxşı”, “orta”, “zəif” və sair bu kimi ifadələrdən istifadə edilmir. Müəllim dərs ilinin yarımillərinin sonunda “Müəllimin FQ dəftəri”ndəki qeydlər əsasında təhsilalanın yarımillik fəaliyyətinin qısa təsvirini hazırlayır və həmin təsvir təhsilalanın ümumi təhsil müəssisəsindəki fərdi qovluğunda saxlanılır.

Formativ qiymətləndirməni həyata keçirən müəllimin aşağıdakıları bilməsi məqsədəuyğundur:

- Fənn üzrə hər bir dərs müəyyən məzmun standartlarının reallaşdırılmasına xidmət edir.
- Hər dərsdə müəllim təlim prosesini şagirdlərin məzmun standartlarının tələblərinə uyğun bilik və bacarıqlara yiyələnməsinə yönəltməlidir.
- Şagirdlər fəaliyyətlərində potensial imkanları daxilində həmin bacarıqlara yiyələnmənin müxtəlif səviyyələrini nümayiş etdirə bilirlər.

- Müəllim əvvəlcədən hazırladığı qiymətləndirmə meyarları əsasında şagirdlərin müşahidə oluna biləcək fəaliyyət səviyyəsini zəif, orta, yüksək olmaqla qruplaşdırmalı və şagirdin adının qarşısında fəaliyyətinə uyğun müvafiq qeydlərini yazmalıdır. Formativ qiymətləndirmədə müəllim əvvəlcədən proqnozlaşdırmadığı və dərs prosesində müşahidə etdiyi fəaliyyətləri də uyğun ifadələrlə təsvir edə bilər.

Formativ qiymətləndirmə metodlarının seçilməsi prinsipləri

Formativ qiymətləndirməni həyata keçirmək üçün müəllim əsas FQ strategiyaları, metod və texnikaları bilməlidir. Formativ qiymətləndirmənin strategiyası formativ qiymətləndirmənin məqsədlərinə nail olmaq üçün ümumi yanaşmanı əks etdirir. Ədəbiyyatda Dilan Vilyamın 5 FQ strategiyası ən tanınmış strategiyadır.

- Müvəffəqiyyət üçün şagirdlərin öyrənmə niyyətlərini və müəllimin qiymətləndirmə meyarlarını müəyyənləşdirin, onlarla bölüşün və aydınlaşdırın – dərslərin əvvəlində şagirdlər təlim fəaliyyətinin nədən ibarət olacağını başa düşməli və onların fəaliyyətinin necə qiymətləndiriləcəyini (*hansı meyar və "uğur göstəriciləri" əsasında*) bilməlidirlər. Bununla şagirdin təlim fəaliyyəti istiqamətləndirilir (*"Mən bilirəm, mən nəyi öyrənməliyəm"*).
- Təlim məqsədlərinin əsasında müvəffəqiyyətin ölçülməsinə imkan verən səmərəli təlim metodları (müzakirələr, suallar, tapşırıqlar və s.) seçin və onların vasitəsilə formativ qiymətləndirməni həyata keçirin.
- Öyrənmə prosesində yaranan problemləri və onların həlli yollarını daha yaxşı başa düşmək üçün şagirdlərə lazımi əks-əlaqəni verin və onlar bir-biri üçün öyrənmə resursu kimi çıxış etsin. Bununla da öyrənmə prosesinin inkişafı təmin olunacaqdır.
- Müzakirələrdə və iş qruplarında iştirakı zamanı şagirdləri bir-birinə əks-əlaqə verməyə cəlb edin.
- Şagirdləri öyrənmə prosesinin sahibləri kimi aktivləşdirin – öyrənmə prosesinin onun özü tərəfindən tənzimlənməsi şagirdin işini yaxşılaşdırmağa gətirib çıxarır. Onlar öz fəaliyyətinin refleksiyasını apararaq daha səmərəli öyrənir və məsuliyyətli olurlar.

Formativ qiymətləndirmənin kim tərəfindən həyata keçirilməsini nəzərə alaraq (müəllim, cütlər, şagird) beş strategiyadan istifadə aşağıdakı kimi fərqlənir:

Kim aparır?	1-ci addım	2-ci addım	3-cü addım
Müəllim	Şagirdlərin öyrənmə niyyətlərini və müəllimin qiymətləndirmə meyarlarını müəyyənləşdirin və bölüşün (1-ci strategiya).	Səmərəli təlim metodları (müzakirələr, suallar, tapşırıqlar və s.) seçin və formativ qiymətləndirməni həyata keçirin (2-ci strategiya).	Şagirdlərə lazımi əks-əlaqəni verin.
Cütlər	Şagirdlərin öyrənmə niyyətini müəyyənləşdirin və bölüşdürün (1-ci strategiya).	Şagirdlər əks-əlaqəni verir və bir-biri üçün öyrənmə resursu kimi çıxış edir (3-cü və 4-cü strategiya).	
Şagird	Şagirdlərin öyrənmə niyyətini müəyyənləşdirin (1-ci strategiya).	Şagirdləri öyrənmə prosesinin sahibləri kimi aktivləşdirin (5-ci strategiya).	

Formativ qiymətləndirmənin metodu FQ strategiyalarını həyata keçirmək üçün istifadə oluna bilən müxtəlif yolları əks etdirir. Formativ qiymətləndirmənin texnikaları müəyyən FQ metodunun ümumi cəhətlərini saxlamaqla müxtəlif üsullarını əks etdirir.

Aşağıdakı cədvəldə FQ əsas metod və texnikalarının təsnifatının bir nümunəsi göstərilir.

N°	Metod	Texnikalar
1.	Sual vermə	Açıq sualların verilməsi, testin hazırlanması, BİBÖ, Blits-turnir, Yanlış tapmaca, 5 “Niyə?” və s.
2.	Sual-cavab (şifahi, yazılı)	Sorğu, proqres testi, cavab kartı, imla, inşa, siyahı yarat, cümləni davam et və s.
3.	Müşahidə	Meyar cədvəli, qeydiyyat vərəqi, təsvir və s.
4.	Proyektor və təqdimatlar	Eksperimentlər, təcrübələr, layihələr, multimedia təqdimatları, referatlar, səhnələr, pantomimalar və s.
5.	Fəaliyyətlər	Tapşırıqlar, diskussiya, debat, dialoqlar, “karusel”, “düşün – cütdə müzakirə et – paylaş” (Think – Pair – Share), “Dostunu öyrət”, “Auksion”, “4 künc”, “Blits turnir” və s.
6.	Qeyri-verbal və kinestetik	Fərdi ağ lövhə ya jestlər (barmaqlar yuxarı-aşağı, 1-2-3-4-5-), kodlar, işarələr “+; =;”, səslər, fiziki hərəkətlər, rəqs və s.
7.	Qeydiyyat üsulları	Rubriklər, meyar cədvəli, portfolio, qeyd kartları (“Giriş/çıxış kartları” və ya “İndeks kart”), öyrənmə jurnalı (nə öyrəndim, qalan suallar) və s.
8.	Vizual üsullar	Qrafik orqanayzerlər (sxemlər, diaqramlar, cədvəllər, qrafiklər və s.), şəkillər, kodlar, simvollar, “Arzu ağacı”, “Fikirilər xəritəsi” və s.
9.	Yaradıcı işlər	Təkmilləşmiş məhsullar (əşyalar, proseslər, qaydalar və s.), proqnozlar, yeni əsərlər, modellər, maketlər, sinkveyn, esse, akrostik poema və s.
10.	Ümumiləşdirmə və refleksiya	Əqli hücum, 3-2-1, panel, şifahi reaksiya, refleksiya jurnalı, qeyd jurnalı/dəftəri/kartları, SWOT analiz

Formativ qiymətləndirmə metodlarının digər təsnifatları da mövcuddur. Məsələn:

1. Ümumiləşdirmə və refleksiya üsulları, əsasən, xüsusi fasilitasiya sualları və ya jurnallar və sorğular əsasında məlumatı təhlil edir.
2. Siyahılar, diaqramlar və qrafik orqanayzerlər. Şagirdlər müxtəlif qrafik orqanayzerlər vasitəsilə məlumatı təşkil edir, əlaqələr qurur və əlaqələri izləyir.
3. Məlumatın vizual təqdimatı. Şagirdlər məlumatı sözlərlə və ya şəkillərlə kodlaşdırır.
4. Əməkdaşlıq əsasında fəaliyyətlər. Şagirdlər müxtəlif birgə fəaliyyətlərdə öz bilik və bacarıqlarını nümayiş etdirirlər.

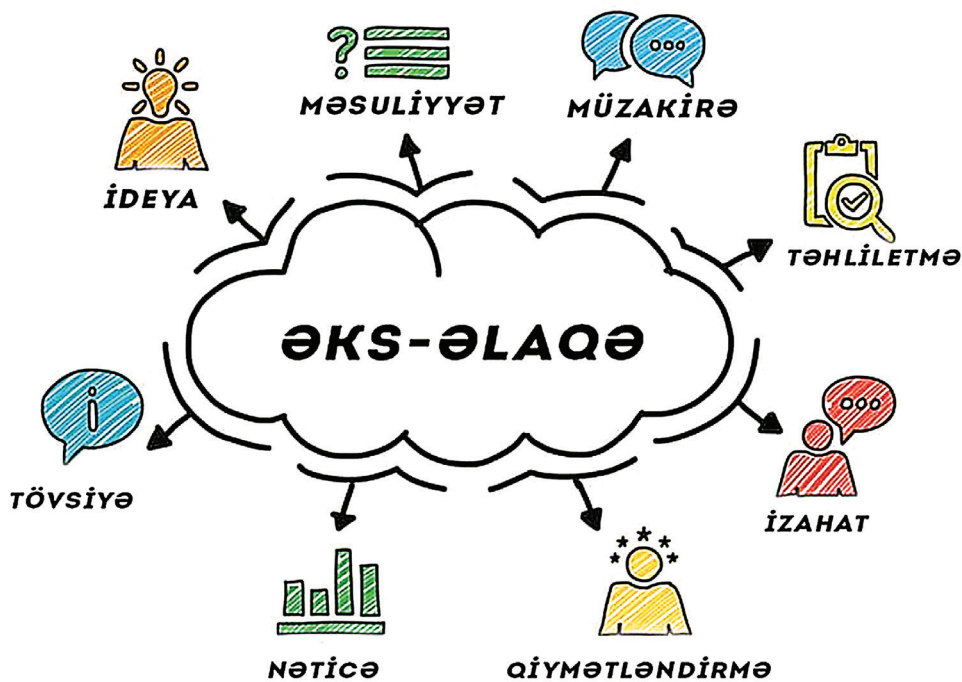
Formativ qiymətləndirmə metod və texnikaların seçilməsi meyarları:

1. Məqsədi. Nəyi qiymətləndirir?
2. Vaxt. Nə qədər vaxt sərf olunacaq?
3. Şagird sayı. Neçə şagirdi əhatə edə bilər?
4. Keçirilmə zamanı. Təlim tapşırığının tərkibindədir və ya ayrıca aparılmalıdır?
5. Dəqiqlik. Nə dərəcədə dəqiqdir?
6. Əhatəlilik. Şagirdlərin qiymətləndiriləcək bacarıqlarını əhatə edirmi? Birini və ya bir neçəsini?

Formativ qiymətləndirmənin səmərəli həyata keçirilməsi üçün müəllim, ilk növbədə, onun fəlsəfəsinə (“öyrənmək üçün qiymətləndirmə”) uyğun olaraq onun əsas mexanizmləri və strategiyalarını tətbiq etməlidir. Dərsin təlim nəticələrinə uyğun olaraq meyarları və göstəriciləri hazırlamaq və onlarla şagirdləri tanış etməklə formativ qiymətləndirmənin səmərəliliyinin artırılmasını təmin etmək mümkündür. Təlim prosesində müvafiq FQ fəaliyyətləri həyata keçirmək üçün meyar və göstəricilərə əsasən tapşırıqların planlaşdırılması və müvafiq metod və texnikaların seçilməsi də çox vacibdir.

Şagird nailiyyətinin artırılmasında effektiv əks-əlaqənin (rəy vermənin) rolu

Əks-əlaqə formativ qiymətləndirmənin əsas fəaliyyətlərindən biridir. Müəllim tərəfindən əks-əlaqənin verilməsi, ilk növbədə, şagirdlərin güclü və zəif tərəflərinin izlənilməsi və təhlili əsasında həyata keçirilir və bu prosesdə şagird inkişaf üçün dəstəklənir. Eyni zamanda şagird tərəfindən müəllimə verilən əks-əlaqə tədrisin təkmilləşdirilməsinə istiqamət verir.

Uşaq tərbiyəsində əks-əlaqə

Müasir psixologiyada uşaq tərbiyəsində rəğbətləndirmə (mükafatlandırma) və cəzalandırmadan istifadənin mənfi hallarla nəticələndiyi, bunun əvəzinə uşaq tərbiyəsində əks-əlaqədən istifadə etməyin daha səmərəli olduğu qeyd olunur. Çünki uşaq tərbiyəsində cəzalandırma və yersiz mükafatlandırmadan istifadə edildikdə uşaq yanlış davranışdan cəzalandırılacaq deyə imtina edir, müsbət davranışı isə mükafat alacaq deyə icra edir. Yəni davranış və onun nəticələri analiz edilmir, bununla da davranışın niyə yaxşı və ya pis olduğu uşaq tərəfindən dərk edilmir. Yanlış və ya icra edilməyən davranışa görə cəza vermək uşaqlarda mənfi emosiyalar yaradır, onların yaddaşında mənfi psixoloji “izlər” qoyur, bəzi cəzalar isə uşaq şəxsiyyətinin alçaldılması ilə nəticələnir. Məsələn, ev tapşırıqlarını icra etmədikdə cəza alan uşaq, ev tapşırığını icra etsə belə, bu prosesi sevməməyə başlayır, çünki prosesə qarşı neqativ münasibət formalaşır. Uşağa müsbət davranış və ya fəaliyyətə görə davamlı mükafat vermək onları gördükləri işin doğru olduğuna deyil, gəlirli olduğuna inandırır. Məsələn, “ev tapşırıqlarını icra etsən, sənə şirniyyat almağa və ya uşaqlarla oynamağa icazə verəcəm”. Bu halda uşaq ev tapşırığını icra etsə belə, yalnız mükafata görə edir. Diqqət öyrənmə

prosesinə deyil, mükafata görə icra etməyə yönəlir. Bu da öyrənmə imkanlarını məhdudlaşdırır. Əgər müsbət davranışa görə mükafat vermək istəyirsinizsə, 2 qaydaya diqqət edin: bunu əvvəlcədən şərt olaraq irəli sürməyin və davamlı etməyin.

Psixoloqlara görə, tərbiyə prosesində əks-əlaqədən istifadə etmək uşaqların fəaliyyət və ya davranışı düzgün dəyərləndirməsinə və onların doğru yola istiqamətləndirilməsinə kömək edir. Bu hal tədrisdə şüurluluğu artırır.

Bəs əks-əlaqə nədir? Bir davranışın nəticəsi haqqında ətrafdakı insanlardan əldə edilən məlumata əks-əlaqə adı verilir. Bu məlumatı, yəni əks-əlaqəni bəzən uşaq özü əldə edir, davranışının nəticəsini özü dəyərləndirir. Məsələn, öz otağını səliqəyə saldıqda bu halın ona rahatlıq yaratdığının fərqi var bilər. Özünün əldə etdiyi əks-əlaqə uşağın daha müstəqil və özünə inamlı olmasına şərait yaradır.

Bəzən də uşağa əks-əlaqəni ətrafdakı insanlar verir. Uşaq otağını səliqəyə saldıqda ona yalnız “Aferin” desəniz, bu, mükafata əsaslanan əks-əlaqə olacaqdır. Əgər bu uşaqla otağını səliqəyə salmaq davranışının nə işə yaradığı haqqında danışsanız, məsələn, “artıq axtardığın kitabı daha rahat tapa bilərsən, buna görə də səhərlər çantanı daha tez hazırlayırsan və dərsə gecikmirsən” desəniz, ona əks-əlaqə vermiş olacaqsınız. Verilən bu əks-əlaqənin içərisində həm mükafat, həm də davranışın analizi var. Lakin hər mükafatda onun niyə qazanıldığı haqqında məlumat və ya əks-əlaqə olmaya bilər. Unutmayın, mükafat cəzadan, əks-əlaqə mükafatdan üstündür.

Əks-əlaqə konstruktiv və destruktiv ola bilər. Destruktiv əks-əlaqə vermək fəaliyyət və ya davranışla bağlı səhvlərin və onun mənfi nəticələrinin vurğulanmasını ehtiva edir. Yəni biz uşağa onun yalnız zəif cəhətləri, icra edilməyən, yanlış və ya səhv icra edilən fəaliyyətin doğurduğu mənfi nəticələr haqqında məlumat versək, bu, destruktiv əks-əlaqə olacaq. Məsələn, “Sən dərslərinə oxumasan, universitetə daxil ola bilməyib, uzaq başı, fəhlə işləyəcəksən”. Destruktiv əks-əlaqənin nəticələri cəzalandırma ilə oxşar olur. Yəni uşaq fəaliyyət və ya davranışla bağlı mənfi hisslər keçirir.

Konstruktiv (dəstəkləyici) əks-əlaqə zamanı isə uşağa əvvəlcə güclü və ya müsbət cəhətləri və onun nəticələri haqqında məlumat verilir. Daha sonra zəif cəhətləri və ya yanlış icra olunan fəaliyyət və onun aradan qaldırılması yollarından (və ya nəticəsi) danışılır.

Konstruktiv və destruktiv əks-əlaqənin nəticələri

Destruktiv əks-əlaqə	Konstruktiv əks-əlaqə
• Uşağı özünü müdafiəyə təhrik edir. • Bacarıqları inkişaf etdirmir. • Özünə hörmət və inamı azaldır. • Növbəti addımı təyin etmir. • Uşaqda mühakimə olunmaq hissini yaradır.	• İnam və əməkdaşlıq mühiti yaradır. • Bacarıqları inkişaf etdirir. • Özünə hörmət və inamı artırır. • Növbəti addımın nə olacağını müəyyən etməyə kömək edir. • Uşağı özünü inkişaf etdirməyə həvəsləndirir.
	

Təlim prosesində əks-əlaqə

Mütəxəssislər qeyd edirlər ki, uşaq tərbiyəsində effektiv olan əks-əlaqə yanaşması təlim zamanı da müsbət nəticələr verir. Xüsusilə də tapşırıqların icrası ilə bağlı əks-əlaqə vermək effektivdir. Tədqiqatlar göstərir ki, müəllimin şagirdlərə tapşırıqlarla bağlı əks-əlaqə verməsi onların təlim nailiyyətlərini və motivasiyalarını artırır.

Müəllimlər şagirdlərə tapşırıq və ya onların davranışları ilə bağlı daha çox birbaşa şagird şəxsiyyətinə və ya şagirdlərin bir-biri ilə müqayisəsinə əsaslanan rəy verirlər. Bu, eqo yönümlü rəy adlanır. Bu zaman tapşırıq və ya davranışla bağlı əlavə izah verilmir. Məsələn:

- “Afərin sənə!”
- “Sinifdə bunu hamıdan yaxşı sən bacarırsan”.
- “Sən Riyaziyyat fənnindən zəif sən”.

Eqo yönümlü rəy zamanı biz şagirdləri bir-biri ilə müqayisə edirik ki, bu da onlar arasında rəqabət mühiti formalaşdırır. Bu zaman şagird başqalarından daha yaxşı olmaq üçün çalışır. Eqo yönümlü rəy “Mən başqalarından daha yaxşıyam” və ya “faydasızam” fikrini formalaşdırmağa bilər. Buna görə bu tipli rəylər sinifdə mənfi reaksiyalara səbəb olur. Müntəzəm olaraq təriflənən şagirdlər tapşırıqları yerinə yetirmək üçün motivasiyaya – “eqo”nu artırıcı xüsusiyyətlərə ehtiyac hiss edirlər ki, bu da onların öyrənməyə davam etmə potensiallarına zərər verə bilər.

Dəstəkləyici əks-əlaqə diqqəti işin yaxşılaşdırılmasına yönəldir. Davamlı olaraq mənfi rəy alan şagirdlər artıq fəaliyyətdəki iştiraklarını uyğun hesab edə bilmədikləri üçün dərsə marağı itirirlər. Həmçinin onlarda “öyrənilmiş çarəsizlik” sindromu yaranmağa başlayır. Yəni “uğurlu olmaq üçün əlimdən gələni etdim, lakin bu məndə alınmır” düşüncəsi formalaşır.

Eqo yönümlü rəyin əvəzinə, şagirdə tapşırıqla bağlı dəstəkləyici əks-əlaqə verdikdə o, tapşırığı daha səmərəli necə icra edə biləcəyini öyrənir. Tapşırıqla bağlı əks-əlaqənin verilməsi aşağıdakı kimi ola bilər:

- Afərin! Bu tapşırığı doğru icra etmisən, bu göstərir ki, sən mövzunu düzgün qavramısan və növbəti mövzuları qavramaq sənə üçün daha asan olacaq.
- Tarixi şəxsiyyətlərin dövlətin idarəsində oynadığı rolu anlayırsan, ancaq onların fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etsən, daha yaxşı olar.

Şagirdin mövcud nailiyyət səviyyəsi və ona uyğun hədəfi müqayisə etdikdə görə bilərik ki, onlar arasında “boşluq” və ya çatışmazlıq var. Gəlin belə bir nümunəyə baxaq: Müəyyən bir qiymətləndirmədə 75 bal toplamağa can atan, lakin 50 bal toplamış şagirdə 75 bal almaq üçün hansı cəhətlərini inkişaf etdirmək və ya hansı addımları atmalı olduğunu deyiriksə, bu, əks-əlaqə verməkdir.

Bu mexanizmdən çıxış edərək əks-əlaqəyə belə tərif verilir: “Əks-əlaqə real nailiyyət səviyyəsi, bu səviyyədən hədəf səviyyəyə çatmaq üçün onlar arasında olan çatışmazlıq və onun necə dəyişdirilməsi haqqında məlumatdır”. Əgər biz şagirdə yalnız bu çatışmazlıq haqqında məlumat veririksə, onu necə aradan qaldırmaq yolunu göstərmiriksə, bu, destruktiv əks-əlaqə olacaqdır. Məsələn, “müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edə bilmirsən”, “baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirmən düzgün deyil”, “dünyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh etsən, daha yaxşı olar” və s.

Əks-əlaqə yazılı və ya şifahi formada verilə bilər. Dəstəkləyici əks-əlaqə vermək üçün əvvəlcə şagirdə tapşırığın icrası ilə bağlı müsbət cəhətləri qeyd edin, daha sonra səhvləri və ya çatışmayan cəhətləri deyən və şagirdi daha səmərəli iş üçün istiqamətləndirin.

Davamlı olaraq tapşırıq və fəaliyyətlərlə bağlı dəstəkləyici əks-əlaqə alan şagirdlər:

- Onlara verilmiş qiymətlərin nəyə əsaslandığını bilirlər.
- Növbəti tapşırıq və ya fəaliyyətləri daha səmərəli necə icra edəcəklərini bilirlər.
- Təlim nailiyyətlərini artırmağın yolunu dərk edirlər.

- Güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirirlər.
- Özünü və başqalarını düzgün qiymətləndirmə bacarıqları inkişaf edir.
- Ömür boyu öyrənənlərdən olurlar.
- Öz bilik və bacarıqlarını başqaları ilə deyil, yalnız özlərinin əvvəlki göstəriciləri ilə müqayisə edirlər.

Əks-əlaqənin iki növü var: formal və qeyri-formal

1. Formal əks-əlaqə

Bu əks-əlaqə, adətən, summativ qiymətləndirmə nəticəsi olaraq müəllim və ya məktəb direktoru tərəfindən həm şagirdlərə, həm valideynlərə verilir. Əks-əlaqənin həyata keçirilməsi zamanı müəllimlər üçün, adətən, qiymətlərdən istifadə olunur. Formal əks-əlaqə daha çox yekun nəticəyə (yarımil və ya ilin sonu üzrə) yönəldilir və növbəti tədris vahidi üçün şagirdlərə verilən məsləhətlərdə əks olunur. Eyni zamanda formal əks-əlaqə reyting cədvəli vasitəsilə siniflər üzrə də verilə bilər (sinfin ümumi nəticəsinə görə).

2. Qeyri-formal əks-əlaqə

Müəllim tərəfindən verilir və şagirdlər onun əsasında uğur aldə etmək üçün nə etmək lazım olduğunu müəyyənləşdirməyi öyrənə bilər. Qeyri-formal əks-əlaqə daha çox təlim prosesinə yönəldilmişdir və son nəticəni qiymətləndirmir.

Əks-əlaqə müxtəlif formatda təqdim oluna bilər:

1. məsləhət;
2. istiqamətləndirmə;
3. müzakirə;
4. tövsiyə;
5. tapşırıq;
6. səviyyənin müəyyənləşdirilməsi.

Müəllim tərəfindən şagirdə verilən əks-əlaqə şagirdin hazırkı təlim nəticələrinin vəziyyətini və öyrənməyi təkmilləşdirmək üçün zəruri olan addımları müəyyənləşdirir. Şagirdin irəliləyişini dəstəkləmək üçün əks-əlaqə həm konstruktiv olmalı, həm də vaxtında verilməlidir, onun öyrənmə bacarıqları və təlim nailiyyətlərinin inkişafına yönəlməlidir.

Əks-əlaqə şagirdləri öyrənmə və özünüqiymətləndirmə ilə bağlı qərarlara yönəltmək, düşünməyə və onların metakognitiv bacarıqlarını yaratmağa kömək edir. Şagird özünüqiymətləndirmədə təlimi necə yaxşılaşdırmağı başa düşdüyündə bu, şagirdin öyrənmə motivasiyasına və özünə hörmətə böyük təsir göstərir. Bununla da əks-əlaqə şagirdləri daha çox öyrənmə problemlərinin həll edilməsinə yönəldir və onların inkişafını formalaşdırır.

Əks-əlaqə hansı yollarla verilə bilər?

Adətən, əks-əlaqə dərs zamanı verbal (şifahi) və qeyri-verbal yolla və ya gündəlikdə yazılı şəkildə verilir. Eyni zamanda onun çatdırılması müəyyən vaxt dövrü üzrə və kim tərəfindən verilməsi baxımından fərqlənə bilər:

- müəllim tərəfindən bütün şagirdlərə eyni zamanda, fərdi və ya kiçik qruplara;
- sadəcə, dərs zamanı müəllim ilə şagirdin qarşılıqlı əlaqələri zamanı;
- bir-birinin işini qiymətləndirən sinif yoldaşlarından.

Əks-əlaqənin formativ qiymətləndirmə funksiyalarının səmərəli həyata keçirilməsi üçün onun aşağıdakı xüsusiyyətləri olmalıdır:

1. dəqiq, anlaşıla bilən, vaxtında və mövzu üzrə olan;
2. təlim nailiyyətləri və boşluqlar barədə məlumat verən;
3. şagirdlərə doğru cavab vermək, səhvləri düzəltmək və düşüncə tərzini dəyişdirmək üçün vaxt verən;
4. təlim prosesinin necə keçiriləcəyini izah edən;
5. qarşılıqlı hörmət və xoş niyyət şəraitində verilən;
6. şagirdin müvəffəqiyyətini təmin edən.

Əks-əlaqə və formativ qiymətləndirmə strategiyaları

1. Əks-əlaqənin verilməsi və dəstəkləmə (stimullaşdırma). Müəllim şagirdlərin güclü və zəif tərəflərinin təhlili əsasında onlara əks-əlaqə verir və hər bir şagirdi inkişaf üçün dəstəkləyir.
2. Şagirdlərin müəllimə verdiyi əks-əlaqənin nəticəsində müəllim də öz fəaliyyətini təkmilləşdirir. Təlimin səmərəliliyini təmin edən formativ qiymətləndirmənin mexanizmlərində də onun zərurəti bir daha xatırlanır:

1. Müəllim tərəfindən şagirdə mütəmadi olaraq dəstəkləyici əks-əlaqənin verilməsi (*tez-tez və davamlı aparılan qiymətləndirmə həm təlim materialının dəqiq mənimsənilməsini, həm də tərəqqiyə diqqət yetirməyə imkan verir*).
2. Ümumi olmayan, xüsusi əks-əlaqənin verilməsi (*şagirdlərə necə inkişaf edə biləcəyini konkretləşdirməyə imkan verir*).

Qiymətləndirmə prosesinin sistemli planlaşdırılması

Formativ qiymətləndirmə planlaşdırılmış bir prosesdir. Bu prosesdə şagirdlərin mövcud bilik və bacarıqlarının mənimsəmə statusu qiymətləndirilir və bu məlumatlar müəllimlərə onların hazırkı tədris taktikasını uyğunlaşdırmaq və həmçinin şagirdlərə hazırkı öyrənmə yollarını təkmilləşdirmək üçün istifadə olunur.

Qiymətləndirmə prosesinin sistemli planlaşdırılması üçün:

1. Qiymətləndirmə zamanı həyata keçirilən bütün fəaliyyətlər standartların tələbini reallaşdırmağa yönəlməlidir. Buna görə də bölmələr üzrə inkişaf etdirilməli standartlar üzrə formativ qiymətləndirmənin neçə dəfə qiymətləndirilməsi planlaşdırılmalıdır (cədvəl 1) və bunun üçün müvafiq üsullar seçilməlidir (cədvəl 2).
2. Təlim, tədris və qiymətləndirmə fəaliyyətləri bir-biri ilə sıx əlaqəli olmalıdır. Müəllim formativ qiymətləndirmənin dərş prosesində və ya sonunda aparılmasını planlaşdırmalıdır.
3. Təlimin hər bir mərhələsində həm ondan əvvəlki qiymətləndirmə nəticələri, həm də dərşin gözlənilən təlim nəticələri və qiymətləndirmə məqsədləri nəzərə alınmalıdır.
4. Dərşin təlim nəticələrini ölçmək üçün hansı meyar və göstəricilərə əsaslanmalı ("uğur göstəriciləri") və hansı qiymətləndirmə strategiya və metodlarından, forma və resuslardan istifadə müəyyən olunmalıdır.

Cədvəl 1.

1. Tarixi zaman		
Standart	Tarix	Nailiyyət səviyyəsi
1.1.1.		
1.1.2.		

1.1.3.		
2. Tarixi məkan		
2.1.1.		
2.1.2.		
3. Dövlət		
3.1.1.		
3.1.2.		
4. Şəxsiyyət		
4.1.1.		
4.1.2.		
5. Mədəniyyət		
5.1.1.		
5.1.2.		
5.1.3.		

Cədvəl 2.

Metodlar	1.1.1.	1.1.2.	1.1.3.	2.1.1.	2.1.2.	3.1.1.	3.1.2.
Müşahidə							
Tapşırıqlar/fəaliyyətlər							
Sual/cavab							
Təqdimat Layihə							
Vizual							
Refleksiya							
Yaradıcılıq							

Summativ qiymətləndirmə

Summativ qiymətləndirmə hər bir fənn üzrə təhsil proqramında (kurikulumda) müəyyənləşdirilmiş məzmun standartlarının mənimsənilməsi ilə bağlı təhsilalanların əldə etdiyi nailiyyətlərin müəyyən olunması məqsədilə aparılır. Summativ qiymətləndirmə aşağıdakı iki formada aparılır:

1. Hər bir fənn üzrə dərslərdə nəzərdə tutulmuş hər bölmənin daxilində və ya bölmənin sonunda keçirilən kiçik summativ qiymətləndirmə;
2. Hər yarımilin sonunda keçirilən böyük summativ qiymətləndirmə.

Summativ qiymətləndirmədə tapşırıq vermə üsulundan istifadə olunur. Kiçik summativ qiymətləndirmə hər yarımildə 3 dəfədən az, 6 dəfədən çox olmamaqla müəllim tərəfindən aparılır. Hər fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmələrin aparılacağı tarix haqqında məlumat tədris ilinin birinci həftəsi ərzində fənn müəllimi tərəfindən sinifdə təhsil alanlara elan olunur. Hər bir fənn üzrə kiçik summativ qiymətləndirmə həmin fənnin tədris olunduğu 1 (bir) dərs saati ərzində aparılır.

Böyük summativ qiymətləndirmə hər yarımilin sonunda keçirilir.

Kiçik və böyük summativ qiymətləndirmələr 100 ballıq şkala ilə ölçülür. Summativ qiymətləndirmədə istifadə olunan suallar hər bir sinif və fənn üzrə 4 səviyyədə tərtib edilir. 1-ci səviyyə ən aşağı, 4-cü səviyyə isə ən yüksək səviyyəni əks etdirir. Suallar müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsində hazırlanır. 1-ci və 2-ci səviyyəyə təhsil alanların əksəriyyətinin cavablandıra biləcəyi suallar aid edilir. 3-cü və 4-cü səviyyəyə daha hazırlıqlı şagirdlərin cavablandıra biləcəyi suallar aid edilir. Səviyyələr üzrə sualların qiymətləndirmə ballarının 100 ballıq şkalada bölgüsü aşağıdakı kimi nəzərdə tutulur:

- 1-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir;
- 2-ci səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 3-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 30%-ni (və ya 30 bal) təşkil edir;
- 4-cü səviyyə üzrə suallar qiymətləndirmənin 20%-ni (və ya 20 bal) təşkil edir.

Təhsilalanın summativ qiymətləndirmədə topladığı balların 2, 3, 4, 5 qiymətlərinə uyğunluğu aşağıdakı qaydada müəyyənləşdirilir:

Nº	Şagirdin yerinə yetirdiyi tapşırıqların faizlə miqdarı	Şagirdin qiyməti
1.	(0% – 30%)	2 (qeyri-kafi)
2.	(30.01% – 60%)	3 (kafi)
3.	(60.01% – 80%)	4 (yaxşı)
4.	(80.01% – 100%)	5 (əla)

Summativ qiymətləndirməni aparmaq üçün müəllim aşağıda qeyd edilən bilik və bacarıqlara malik olmalıdır:

- ✓ summativ qiymətləndirmənin tətbiqi bacarığı;
- ✓ qiymətləndirmə standartlarının mahiyyətini nümunələrlə şərh etmək;
- ✓ qiymətləndirmə standartlarından istifadə yollarını bilmək.

Qiymətləndirmənin üsul və vasitələri

Hər bir fənn kurikulumunda məzmun standartları və onların mənimsənilməsi üçün istifadə edilən strategiyalarla yanaşı, nail olunmuş təlim nəticələrinin, əldə edilmiş bilik və bacarıqların qiymətləndirilməsi məqsədilə müvafiq qiymətləndirmə standartlarının nümunələrindən də istifadə olunur.

Fənn kurikulumlarında təyin edilmiş standartlar olmadan şagirdlərin kurikulum üzrə fəaliyyətini qiymətləndirmək üçün tələb olunan vasitələri hazırlamaq mümkün deyil. Fənlərin məzmun standartlarının təsis edilməsində əsas məqsəd bu standartların hər bir şagird tərəfindən mənimsənilməsi istiqamətində təlim məqsədlərinin təyin edilməsidir.

Xüsusi qeyd etmək lazımdır ki, qiymətləndirmə vasitələri (eyni çətinlik dərəcəli və müxtəlif variantlı testlər, yardımçı tədris materialları) nümunələrə və müvafiq təlimatlara əsasən müəllimlər tərəfindən hazırlanır, məktəbin rəhbərliyi tərəfindən təsdiq edilir. Qiymətləndirmə vasitələrinin hazırlanması zamanı əvvəlcə qiymətləndirmənin hansı növünün aparılması müəyyənləşdirilməlidir, yalnız bundan sonra prosesi icra etmək olar. Vasitələr qiymətləndirmənin hər bir növü üzrə (həm diaqnostik, həm formativ, həm də summativ qiymətləndirmə), onların məzmununa uyğun aparılmalıdır ki, nəticədə qarşıya qoyulmuş məqsədə çatmaq mümkün olsun. Məktəbdaxili qiymətləndirməni aşağıdakı üsul və vasitələrə ayırmaq mümkündür:

Üsul	Vasitə
Müşahidə	Müşahidə vərəqi
Müsahibə (şifahi yoxlama)	Qeydiyyat vərəqi
Söhbət	Qeydiyyat vərəqi
Şifahi sorğu (sual-cavab)	Qeydiyyat vərəqi, qiymətləndirmə şkalası
Yazılı sorğu	Sorğu vərəqi
Tapşırıq vermə	Çalışma, tapşırıq, laboratoriya işi, qiymətləndirmə şkalası
Valideyn və digər fənn müəllimləri ilə əməkdaşlıq	Qeydiyyat vərəqi
Oxu	Qeydiyyat vərəqi
Layihə	Meyarlar cədvəli
Şifahi və yazılı təqdimat	Meyarlar cədvəli
Test	Test tapşırıqları
Yaradıcılıq, əl işləri	Şagirdlərin işləri
Özünüqiymətləndirmə	Özünüqiymətləndirmə vərəqi
Qarşılıqlı qiymətləndirmə	Qiymətləndirmə vərəqi

Refleksianın və özünüqiymətləndirmənin rolu və tətbiqi

Refleksiya (əks etdirmə) şagirdlərin öz işlərini təhlil etməsinə imkan verir və öyrənməyi, öyrənmək bacarığının (və ya qabiliyyətin) inkişafını təmin edir. Şagirdlər öz təlim fəaliyyətinin təhlil edilməsini öyrənərək təlimdə müvəffəqiyyət qazanmağa nail olurlar.

Qarşılıqlı qiymətləndirmə. Bir-birini qiymətləndirmədə şagirdlər yoldaşlarının işləri ilə bağlı müxtəlif qərarlar verirlər. Formativ qiymətləndirmə zamanı istifadə olunan bir-birini qiymətləndirmə üsulu şagirdlərdə tənqidi düşüncə və hər hansı bir işi meyarlar əsasında qiymətləndirmə bacarığını formalaşdırır. Bir-birini qiymətləndirmə yalnız bir şəxs tərəfindən deyil, eyni vaxtda bir çox şəxs tərəfindən də aparıla bilər. Qarşılıqlı qiymətləndirmə prosesində qiymətləndirmə meyarları onlara daha aydın olur, bununla onların təlim fəaliyyəti istiqamətləndirilir və daha səmərəli olur.

Özünüqiymətləndirmə şagirdlərin öz işləri barədə qərar verməsidir. Özünü qiymətləndirmə üsulu ilə şagirdlərə işləri barədə rəy bildirmək, tənqid etmə bacarığı aşılanır. Özünü qiymətləndirmə zamanı şagirdlərdən tələb olunan öz fəaliyyətlərinin güclü və zəif tərəflərini müəyyənləşdirməkdir. Özünü qiymətləndirmək üçün şagird aşağıdakı üsullardan istifadə edə bilər:

- “giriş-çıxış” kartlarının müxtəlif formalarından;
- özünüqiymətləndirmə və bir-birini qiymətləndirmə meyar cədvəllərindən;
- düşündürücü məsələlərdən və suallardan və s.

Formativ qiymətləndirmənin metod və texnikalarından böyük qismi təlim prosesində də istifadə oluna bilər. Bu metod və texnikalardan təlim prosesində istifadə edərək müəllim eyni zamanda formativ qiymətləndirmə də apara bilər.

QIYMƏTLƏNDİRMƏ MEYARLARININ HAZIRLANMASI

Müəllim üçün ən çətini və eyni zamanda ən vacibi həm ayrı-ayrı şagirdlərin işini, həm də bütövlükdə kiçik qruplardakı işi kifayət qədər obyektiv qiymətləndirməyə imkan verən qiymətləndirmə meyarlarını tərtib etməkdir.

Qiymətləndirmə “qarşılıqlı əlaqə” yaratmalı, yəni şagirdlərlə müəllimlərin bir-birini yaxşı başa düşməsinə imkan verməlidir. Buna görə müəllim işlənilib hazırlanmış qiymətləndirmə meyarları ilə şagirdləri də tanış etməlidir. Bundan əlavə, müəllim xahiş edə bilər ki, şagirdlərin özləri kiçik qruplarda “əla”, “yaxşı” və “kafi” qiymət meyarlarını müəyyənləşdirdirsinlər və sonra siniflə birlikdə bunları müzakirə etsinlər.

Dürüst tərtib edilmiş qiymətləndirmə meyarları obyektiv qiymətləndirməyə kömək etməlidir. Bu meyarların əsasında müəllimlər bu və ya digər şagirdin işini eyni bir mövqedən qiymətləndirə bilərlər.

Şagirdlərin özünüqiymətləndirmə metodundan istifadəsi də müəllim üçün çox faydalıdır. Özünüqiymətləndirmə prosesi sorğu vərəqləri və anketlərinin doldurulması formasında keçirilə bilər. Şagirdlərin öz fəaliyyətlərini qiymətləndirməsi çox vacibdir, belə ki bu onları öz davranışlarına yüksək məsuliyyətlə yanaşmağa sövq edir, onlarda obyektivlik hissi tərbiyə edir, öz münasibətlərini düzgün və qarşılıqlı anlaşıma prinsipləri üzərində qurmağı öyrədir.

Nəzərə almaq lazımdır ki, bu qiymətlər qeyri-səmimilik və özünü aldatma üzündən təhrif oluna bilər. Lakin insanın özü özünü necə gördüyünü müəyyən etmək daha əhəmiyyətlidir. Bu halda özünüqiymətləndirmə və kənardan verilən qiymətlər arasındakı fərq qrup və fərd üçün zəngin informasiya mənbəyi rolunu oynaya bilər. Yekun qiymət şagirdin özünüqiymətləndirməsindən və müəllimin verdiyi qiymətin toplanmasından yarana bilər.

Aşağıda qruplardakı işin, təqdimatda iştirakın və s. qiymətləndirilməsinin bəzi forma və meyarları, habelə fəal təlim metodlarının tətbiqi ilə keçən dərslərdə müəllimin öz şagirdlərinin özlərini qiymətləndirməsi üçün istifadə etməli olduğu nümunələr göstərilir. Müəllimlər öz qiymətləndirmə sistemlərini yaradarkən bunlardan tövsiyə kimi istifadə edə bilərlər.

Hər bir sinfin, məktəbin özünəməxsus cəhətlərini nəzərə almaqla müəllimlər mövcud meyarları müxtəlif variantlarda tətbiq edə, onlara əlavələr edə və öz istədikləri kimi dəyişdirə bilərlər.

Təqdim edilmiş informasiyanın qiymətləndirilməsi

İnformasiyanın toplanması və təhlili kimi qabiliyyətlərin qiymətləndirilməsi üçün 5 bal sistemindən istifadə etmək məsləhət görülür.

A) İnformasiyanın təqdim edilməsi

- Həmişə dəqiqdir – **5**
- Əsasən, dəqiqdir – **4**
- Kifayət qədər dəqiq deyil – **3**
- Qeyri-dəqiqdir – **2**
- İnformasiya yoxdur – **1**

B) İnformasiyanın təhlili aşağıdakı meyarlar üzrə qiymətləndirilə bilər:

Empirik səviyyə: şagird hadisələri təsvir edir, lakin onların mahiyyətini başa düşə bilmir;

Ezəri səviyyə: daha yüksək səviyyədir, belə ki bu halda şagird nəinki hadisəni təsvir edir, həm də hadisələrin mahiyyətini izah edir və nəticə çıxarmağı bacarır.

Dəyərlərin qiymətləndirilməsi

Müəllim üçün ən çətin dəyərlərin qiymətləndirilməsidir, çünki insan hüquqları dəyərlərinin heç də hamısı bir dərs daxilində bütün şagirdlər tərəfindən mənimsənilə bilməz.

Ola bilər ki, bu dəyərlər bu və ya digər şagirdin şəxsi baxışları sisteminə uyğun gəlməsin. Bunların dərk edilməsi və şagirdlərin şəxsi dəyərlərinə çevrilməsi üçün müəyyən vaxt lazımdır. Buna görə müəllim qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin mövcud problemə yanaşmasına və ya başqa sözlə desək, “mənəvi baxışların genişliyi”nə üstünlük verməli və qiymətləndirməlidir.

“Mənəvi baxışların genişliyi”nin qiymətləndirilməsi meyarları:

- ✓ Şagird yeni ideyaları və yeni fəaliyyət növlərini mənimsəyə bilirmi?
- ✓ O, işdə yeni metodlardan istifadə etməyə hazırdır?
- ✓ O, müzakirə və mübahisə zamanı faktları duyğulardan yüksək tutmağı bacarırmı?
- ✓ O, yeni faktlarla əlaqədar öz fikrini dəyişirmi?
- ✓ O hər kəs barəsində ədalətlə fikir yürüdüürmü?
- ✓ O, stereotip və qərəzli rəylərə meyil göstərmirmi?

Dəyərlərin inkişafında özünüqiymətləndirmə.

Dərsin sonunda müəllim cədvəlləri paylayır və şagirdlərə aşağıdakı suala cavab verməklə cədvəli doldurmağı təklif edir:

Aşağıda sadalananlar barədə öz şəxsi keyfiyyətlərinizi necə qiymətləndirirsiniz?

Meyarlar	A – əla	B – yaxşı	C – kafi	D – qeyri-kafi
Başqalarına hörmət				
Başqalarına maraq				
Dinləmək bacarığı				
Başqalarının ehtiyaclarına humanist yanaşma				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				
Əməkdaşlıq				
Hərəkət etməzdən qabaq düşünmək				
Düzgünlük				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Səhvin etirafı				

Qruplarda işin qiymətləndirilməsi

Qrupda işləmək bacarığını əhəmiyyətinə görə sıralama metodu ilə qiymətləndirmək olar: şagirdə hər bir qiymətləndirmə meyarına görə müvafiq bal verilə bilər.

Qrupda işləmək bacarığının qiymətləndirilməsi meyarı cədvəllər şəklində göstərilib: Müəllim konkret vəziyyətdən asılı olaraq bəzi meyarlara əlavələr edə, yaxud onları dəyişdirə bilər.

Diaqnostik qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Çalışmalar;
- Müəllimin qeydiyyat vərəqi (şagirdlə, müvafiq hallarda qrup, yaxud siniflə aparılan şifahi yoxlama zamanı müəllimin öyrənmək (diaqnoz qoymaq) istədiyi məsələnin yazıldığı vərəq);
- Söhbət və müəllimin sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq).

Formativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Müşahidə vərəqləri;
- Şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Çalışmalar;
- Söhbət, sorğu vərəqi (şagirdin evdə və ya məktəbdəki fəaliyyəti ilə bağlı suallar yazılmış vərəq);
- Dinləmə üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən olunmuş meyar cədvəli;
- Nailiyyət səviyyələri üzrə qiymətləndirmə şkalası;
- Meyar cədvəli;
- Test tapşırıqları;
- Özünüqiymətləndirmə vərəqləri.

Summativ qiymətləndirmə zamanı daha çox istifadə olunan vasitələr:

- Yoxlama yazı işləri üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Şagirdlərin təqdimatı və müəllim tərəfindən müəyyən edilmiş meyar cədvəli;
- Şifahi sorğu üzrə qeydiyyat vərəqi;
- Test tapşırıqları;
- Tapşırıq, çalışma;
- Rəsmlər, hazırlanan məmulatlar və digər əl işləri.

Hazırda test tapşırıqları qiymətləndirmə vasitəsi kimi genişmiqyaslı tətbiq olunsada, müəllim diaqnostik, formativ və hətta summativ qiymətləndirmədə yalnız bir üsula məxsusi aludəçilik göstərməməli, şagirdlərin şifahi və yazılı nitq bacarıqlarını, məntiqi təfəkkürünü, müstəqil düşünmə qabiliyyətini inkişaf etdirən üsullardan – layihə (qiymətləndirmə vasitəsi – şagirdlərin təqdimatı və müəllimin tərtib etdiyi meyar cədvəli), şifahi sorğu (qiymətləndirmə vasitəsi – şifahi nitq bacarıqları üzrə qeydiyyat vərəqi), yoxlama yazı işlərindən (imla, inşa, esse, məsələ və misal həlli) də istifadə etməlidir. Test tapşırıqlarının davamlı şəkildə deyil, yeri gəldikcə tətbiqi tövsiyə olunur.

Qısa cavablı tapşırıqlar

Şagirdlərin hər hansı bir mövzu ilə bağlı faktoloji biliklərini aşkara çıxarmaq üçün istifadə edilir. Bu cavablar “cümləni tamamlamaq, təsvir etmək, qısa şəkildə şərhlər, ya da cədvəl/qrafik” vasitəsilə göstərilə bilər.

Qısa cavablı suallar iki cürdür: birincisi sual cümləsi, digəri yarımçıq cümlə forması.

Qısa cavablı suallar hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Suall verilərkən fikir aydın olmalıdır.
- Verilən hər sual təlim nəticələri ilə bağlı bir meyarı ölçməlidir.
- Sualın cavabı dəqiq olmalıdır.
- İmtahanda verilən suallar başqa suallara ipucu (başqa sualların cavabını aşkarlayan) olmamalıdır.

- Sual cümləsi cavab verən şəxsin oxuduğu mənbədən eynilə köçürülməməlidir.
- Sual cümləsində sualın cavabının tapılmasına kömək edəcək ipucları olmamalıdır.

Çoxseçimli (test) tapşırıqlar

Çoxseçimli suallar bir əsas sualdan və ardıcıl düzələn bir neçə cavabdan ibarət olur. Bu tip bir sualı cavablandıran şagird verilən izahat və əsas suala görə ən uyğun və düzgün cavabı seçir.

Çoxseçimli test sualları hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Suallar summativ qiymətləndirmənin əhatə dairəsinə uyğun olmalıdır.
- Əhəmiyyətsiz, vacib olmayan məlumatlar soruşulmamalıdır.
- Cavabları kitabda olduğu kimi verilən suallar tərtib edilməməlidir.
- Hər bir sual şagirdlərin öyrənməli olduqları vacib məlumat və bacarıqları yoxlamalıdır.
- Çox detallı və çox əhatəli məlumatları ehtiva edən suallardan qaçmaq lazımdır.
- Hər bir sual tək bir (təlim nəticəsini) bacarığı ölçməlidir.
- Şagirdin sualın cavabı ilə bağlı ipucunu başqa sualdan tapa bilməsinə imkan verilməməlidir.
- Mətni (cavabı) müxtəlif cür yozulan suallara yol verilməməlidir.
- Tamamlamanın əvəzinə sual formatından istifadə edilməlidir.
- Dil və yazı qaydalarına əməl edilməlidir.
- Mümkün olduqca ən qısa izahat formasından istifadə edilməlidir.
- Əsas fikir variantlarda deyil, sualın özündə verilməlidir.
- Cavab variantlarında tək bir doğru cavab olmalıdır.
- Variantların məntiqi ardıcılığına və ya riyazi düzülüşünə diqqət edilməlidir.
- Variantlardakı cümlələrin uzunluğu təqribən bərabər olmalıdır.
- Variantlarda “heç biri, hamısı” ifadələrindən istifadə edilməməlidir.
- Düzgün cavabla bağlı ipucu verilməməlidir.

Uyğunlaşdırma (qarşılaşdırma) tapşırıqları

Uyğunlaşdırma sualları bir sütunda verilən sualların o biri sütundakı cavablarla uyğunlaşdırılması ilə formalaşır. Bu üsul anlayışların, prinsiplərin şagirdlər tərəfindən başa düşülüb düşülmədiyini yoxlamağa imkan verir. Bu tipli suallarda suallarla cavabların sayı eyni olmamalıdır. Əks təqdirdə şagirdlər təxmin edərək suallarla variantları bir-biri ilə uyğunlaşdırmağa çalışacaqlar.

Uyğunlaşdırma tələb edən suallar hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Uyğunlaşma sırasındakı uyğunlaşdırılması tələb olunanlarla uyğunlaşdırılacaqlar eyni olmalıdır.
- Cavab siyahısı sözlərdən ibarətdirsə, əlifba sırasına görə, rəqəm, say və tarixdən ibarətdirsə, böyüklük sırasına görə düzülür.
- Uyğunlaşdırma üçün yaxşı bir təlimat yazılmalıdır.

Doğru-yanlış cavablı tapşırıqlar

Verilən tapşırığın mövcud biliklərimizə əsasən düz, ya da səhv olduğunu müəyyənləşdirmək üçün soruşulan sual formasıdır. Bu tip suallardan istifadə etmək məsləhət görülmür, ancaq müstəsna hallarda istifadə edilə bilər. Bəzi hallarda şagirddən nəqli cümlənin düz, səhv və ya subyektiv fikirdən ibarət olduğunun müəyyən edilməsi tələb olunur, bu halda üç cavabdan biri seçilməlidir. Ümumiyyətlə, bu tipli tapşırıqların tərtibi zamanı ifadənin fakt və ya subyektiv fikir olduğunu əvvəlcədən dəqiq müəyyən etmək lazımdır. Şagirddən subyektiv fikrin düz/səhv olduğunu soruşmaq olmaz.

Düz/səhv formatında tərtib edilmiş tapşırıq səbəb-nəticə və məntiqi əlaqələr barədəki biliklərin yoxlanılması üçün də istifadə oluna bilər.

Açıq cavablı tapşırıqlar

Şagirdlərin nailiyyətlərini qiymətləndirmək məqsədilə müəllimlər tərəfindən ənənəvi imtahanlarda geniş istifadə olunan bir sual növüdür. Şagirdlərdən sualların cavabını fikirləşib xatırlaması və tapdıqları cavabı yazılı şəkildə ifadə etmələri tələb olunur. Summativ qiymətləndirmədə açıq şəkildə verilən suallar şagirdlərin yaradıcı düşünmə, yazılı şəkildə ifadə etmə bacarığını, maraq və mövqelərini daha ətraflı ölçür.

Açıq sualların müsbət tərəfləri ilə yanaşı, bəzi çatışmayan tərəfləri də var. Cavab vermək əməliyyatı cavab verənin, qiymətləndirmə əməliyyatı qiymət verənin vaxtını çox alacağından bu cür suallara az yer verilir. Cavabları tamamilə doğru, ya da tamamilə səhv olaraq təsnif etmək mümkün olmadığından cavabların doğru olub-olmadığını müəyyən etmək qiymət verən şəxsin öhdəsinə düşür. Qiymət verərkən qiymətləndirən şəxsin qənaəti bal vermə əməliyyatında səhvə səbəb ola bilər. Cavabı yazılı olaraq ifadə etmək zəruri olduğundan sürət və başqa amillər qiymətləndirməyə təsir edir. Bundan əlavə, açıq formalı sualların çətinlik dərəcəsini təyin etmək də asan deyil.

Bu çatışmayan tərəfləri azaltmaq üçün açıq şəkildə verilən sualları hazırlayarkən aşağıdakılara diqqət etmək lazımdır:

- Söz, say limiti, bal limiti nəzərə alınmalıdır.
- Suallar konkret olmalı, ümumi suallar verilməməlidir.
- Suallar aydın və anlaşıqlı olmalıdır.
- Suallar müəyyən davranışı yoxlayan xüsusiyyətdə olmalıdır, kitabın müəyyən yerlərindən eynilə alınmış ifadələri ehtiva etməməlidir.
- Uzun və az sayda sual əvəzinə, qısa və çox sayda sual verilməlidir.
- Suallarda dil-üslub və orfoqrafiya səhvləri olmamalıdır.

Şifahi sual-cavab

Şifahi şəkildə aparılan sual-cavab, əsasən, şagirdlərin ehtiyaclarını müəyyən etmək məqsədilə keçirilir. Formativ qiymətləndirmənin bir üsulu olan şifahi sual-cavab iki formada aparılır:

- a) planlaşdırılmış vaxtda əvvəlcədən hazırlanmış sualların verilməsi ilə;
- b) dərslər zamanı şagirdlərə sual verilməsi ilə.

Şifahi sual-cavabdan summativ qiymətləndirmə zamanı da istifadə oluna bilər. Belə qiymətləndirmədə şagirdlə müəllim arasında ünsiyyət danışıq vasitəsilə yaradılır. Nitqin axıcı olması, özünə inam, müzakirə etmə bacarığı və s. xüsusiyyətlər qiymətləndirilmədə istifadə olunur. Qiymətləndirmənin obyektiv keçirilməsi üçün veriləcək suallar və qiymətləndirmə meyarları əvvəlcədən hazırlanmalıdır.

Müşahidə

Müşahidə bütün elm sahələrində qədim dövrdən bu günə qədər ən məşhur olan məlumat alma üsuludur. Bu üsuldan dərslər prosesində şagird fəaliyyətinin qiymətləndirilməsi zamanı istifadə edilə bilər. Müşahidə müəyyən bir məqsədə çatmaq üçün lazım olan bacarıqların qiymətləndirilməsi baxımından müəllimə məlumatlar verə bilər. Müəllimlər şagirdlər haqqında detallı, əhatəli və uzun bir zaman içində düzgün və tez bir şəkildə məlumat əldə etmək, şagirdlərin sinif daxilində fəallıqları, nə dərəcədə uğur qazandıqları haqqında məlumat əldə etmək istəyirlərsə, birbaşa müşahidə üsulundan istifadə edə bilərlər.

Müşahidə vərəqləri – şagirdlərin dərs müddətindəki vəziyyəti, nümayiş etdirdikləri bacarıqlar, verilən tapşırığa olan münasibətləri və s. diqqətə alınaraq doldurula bilər. Müəllim doldurmuş olduğu müşahidə vərəqində şagirdlərin nailiyyətlərinin səviyyəsini və sinifdə standartların və təlim nəticələrinin hansı səviyyədə reallaşdığını görə bilər.

Yoxlama vərəqləri – müşahidə ediləcək bacarığın varlığının bəli, var, x, +, ... kimi bir işarə və ya sözlə göstərilməsinə imkan verən bir vasitədir. Yoxlama vərəqləri bir nəfərin eyni bir fəaliyyəti üçün bir neçə dəfə istifadə edildiyi kimi, bir neçə nəfər üçün də istifadə edilə bilər. Yoxlama vərəqləri hər hansı bir mövzu və ya bacarıqla bağlı fəaliyyəti təşkil edən elementlərin nə qədərini şagirdlər tərəfindən göstərildiyini təyin etmək üçün uyğun bir texnikadır. Gördükləri iş üçün tələb olunan səviyyəni, ya da meyarın nə dərəcədə gözləndiyi haqqında məlumat verməzlər.

Yoxlama vərəqləri şagirdlərin fəaliyyətlərini qiymətləndirmək məqsədilə sinif daxilində və sinifdən xaricdə də hər zaman istifadə oluna bilər. Yoxlama vərəqlərinin istifadəsi asan olduğu üçün şagirdlərin özlərini və yoldaşlarını qiymətləndirmələri məqsədilə də istifadə oluna bilər.

Ümumi tarix fənni üzrə testlər hazırlanarkən aşağıdakı cəhətlər nəzərdə tutulmalıdır:

1. məlumatlandırıcı mətndə obyektiv və subyektiv ifadələri ayırd etmək;
2. mətndə açıq verilmiş situasiyalar üçün səbəb-nəticə əlaqələrinin qurulması;
3. informasiyaya şərhlər vermək;
4. mətn içində verilmiş dolayı məlumatlara əsaslanaraq səbəb-nəticə əlaqəsi qurmaq;
5. mətndəki sətirləti məlumatlardan nəticə çıxarmaq;
6. mətndə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq yer, zaman, şəxslər və bunlarla bağlı amilləri müqayisə etmək;
7. mətndə açıq şəkildə verilmiş məlumatlara əsaslanaraq önəmli olan faktları ayırd etmək;
8. mətndə dolayı verilmiş məlumatları birləşdirərək ümumiləşdirmələr aparmaq;
9. Bütöv mətndən çıxış edərək fərqli yanaşma ifadə edən cümlələri təxmin etmək.

Öncəliklə qeyd edək ki, nümunələr hazırlanarkən konkret istiqamətlərə diqqət edilməlidir.

Bu, uyğunluğu təmin etmək üçün çox vacibdir:

- Tapşırıq yalnız bir idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıq nəzərdə tutulan idraki prosesi ölçürmü?
- Tapşırıqda yoxlanılmalı xüsusiyyət, arzuolunmayan amillərlə qarışdırılmayıb ki?
- Tapşırığın növü ilə yoxlanılan bacarıq arasında uyğunluq varmı?
- Tapşırığın növləri düzgün seçilibmi?

Tapşırığın növlərini özündə əks etdirən sxemə əsasən məqsədəuyğun olaraq seçim etmək olar.

FƏNDAXİLİ VƏ FƏNLƏRARASI İNTEQRASIYANIN ZƏRURİLİYİ

İnteqrasiya müasir təlimin əsas prinsipi kimi öz aktuallığını qoruyub saxlamaqdadır. Tarix fənninin tədrisində də fəndaxili və fənlərarası əlaqələrin tətbiqi əsasdır və təlimin interaktivliyini təmin etmək üçün başlıca amildir. Ənənəvi təlimdə daha çox şagirdlərə faktlar toplusu verilir və onları əzbərləmək tələb olunurdu. Nəticədə şagirdlər həyatda onlara lazım olmayan məsələləri də öyrənməli olurdular. İnteqrativ tədris isə fənn sahələrinin kombinasiyasını özündə əks etdirməklə

şagirdi obyektə deyil, subyektə çevirir. Burada təhsilin məqsədinə hadisə və təzahürləri öyrənmək və bilmək deyil, həm də əldə olunmuş bilik, bacarıq və dəyərlərdən müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək, araşdırmaları təkmilləşdirmək, anlama, birbaşa şəxsi iştirak daxildir. Bu cür yanaşma şagirdlərə öyrənmə zamanı müxtəlif fənlər arasında bilikləri əlaqələndirməyə köməklik göstərir.

İnteqrasiya necə həyata keçirilməlidir? İnteqrasiya çox zaman biliklərin əlaqələndirilməsi formasında həyata keçirilir. Burada bir fakt haqqında şagirdlərin bildiklərinə həmin fakt haqqında başqa fənlərdə verilən məlumat əlavə olunur. Müasir dövrdə inteqrasiyaya tamamilə başqa cür yanaşılır. Digər fənlərdə olduğu kimi, tarix fənni kurikulumunda da inteqrasiya fəndaxili əlaqələr (şaquli inteqrasiya), fənlərarası əlaqələr (üfüqi inteqrasiya) şəklində həyata keçirilir. Bu inteqrasiya məzmun xətləri, siniflər üzrə gözlənilən təlim nəticələri və məzmun standartları arasında (bilik və bacarıqlar sistemində) reallaşdırılır. Belə ki ümumi orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlarla tam orta təhsil səviyyəsində formalaşdırılan bacarıqlar məzmun etibarilə bir-biri ilə sıx əlaqəlidir, biri digərini tamamlayır və inkişaf etdirir.

Tarix fənninin tədrisi prosesində iki tip inteqrasiya tətbiq etmək məqsəduyğundur. Birinci tipə fənn daxilində (şaquli) inteqrasiya, ikinci tipə isə fənlərarası (üfüqi) inteqrasiya daxildir. Birinci tip inteqrasiya özündə aşağıdakı modelləri birləşdirir:

- ✓ fraqmentləşdirilmiş (hissələrə bölünmüş) inteqrasiya;
- ✓ əlaqəli inteqrasiya;
- ✓ sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) inteqrasiya.

Kurikulumun ənənəvi planlaşdırma və təşkili modeli olan fraqmentləşmiş inteqrasiya digər fənlərdə olduğu kimi, Ümumi tarixin də müstəqil tədris sahəsidir. Ümumi orta və tam orta təhsil pillələrində Ümumi tarix ayrıca fənn kimi tədris olunur. Ümumi tarix fənni daxilində tədris prioritetlərini sistemli təşkil etmək üçün üst-üstə düşmə və yüklənmə hallarını azaltmaq, inteqrasiya mövzularını, bacarıq və konsepsiyalarını sıra ilə qeyd etmək və dəyərləndirmək tövsiyə edili. Məsələn, 7-ci sinifdə Sasani dövləti, Ərəb xilafəti, Səlcuq sultanlığı və ya Teymurilər dövləti mövzuları bu qəbildəndir. Belə ki müxtəlif tarixi dövrlərdə Azərbaycanın bir sıra əraziləri bu imperiyaların tərkibində olduğundan o dövlətlərdə baş vermiş hadisə və təzahürlərdə oxşarlıq çoxdur. Bu mövzuların inteqrasiyası şagirdlərə Azərbaycan tarixinin həmin dövrünü tam halda dəyərləndirməklə yanaşı, hadisə və təzahürlər arasında oxşar və fərqli prosesləri müqayisə edərək səbəb-nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirmək imkanı verir. Bu inteqrasiya modeli məzmun, konsepsiya və bacarıqların şaquli əlaqələndirilməsinin sadə forması da ola bilər.

Əlaqəli inteqrasiya modeli diqqəti Ümumi tarix fənni daxilində mövzulara, bacarıqlara və konsepsiyalara yönəldir. Bu modeldə fənn daxilindəki mövzular, bacarıqlar və konsepsiyalar arasındakı əlaqələr aydın şəkildə qurulur. Məsələn, insanlar arasında bərabərsizliyin yaranmasının nəticəsi olaraq sosial qrup və təbəqələrin meydana çıxması ilk dövlət qurumlarının və dövlətlərin yaranması ilə, onlar da, öz növbəsində, xalqın fiziki və mənəvi varlığının qorunması üçün tariximizin bütün mərhələlərində müstəqil dövlətçiliyə malik olmaqla və s. ilə əlaqələndirilir. Bu modelin üstünlüyü ondadır ki, hər bir sinifdə, hər bir təhsil mərhələsində dövlətçilik və onun qorunması konsepsiyası əlaqələndirilir, sistemləşdirilir və genişləndirilir. Bu da, öz növbəsində, fənn daxilində mövzuların və bacarıqların əvvəlkilərə istinad olunaraq yenidən nəzərdən keçirilməsinə və mənimsənilməsinə gətirib çıxarır.

Sıxlaşdırılmış (iç-içə yerləşdirilmiş) modelə çox vaxt “yuva” modeli də deyirlər. Ümumi tarixin inteqrativ kurikulumunda bu modeli açıq şəkildə əlaqələndirmələrin və ya kombinasiyaların qurulması yolu ilə tətbiq etmək mümkündür. Bu modelin tətbiqi əsas diqqətin fənnin daxilində çoxşaxəli bacarıqlara (sosial bacarıq, düşünmə bacarığı və məqsədyönlü bacarıq) yönəldilməsinə şərait yaradır. Məsələn, müəllim Qərbi Avropada və Rusiyada təhkimli kəndli əməyindən istifadəni

şagirdlərin diqqətində saxlamaqla yanaşı, onlara “mərkəzləşdirilmiş dövlətlə digər dövlətlərin fərqi” mövzusunda esse yazılmasına nail ola bilər. Bu modelin tətbiqi eyni vaxtda müxtəlif sahələrə diqqətin yönəldilməsinə, əhatəli və məqsədyönlü bilik əldə olunmasına şərait yaradır.

İnteqrasiyanın ikinci tipi fənlər arasında tətbiq olunur. Bu zaman Ümumi tarix fənninin ümumi orta və tam orta təhsil səviyyəsində Azərbaycan dili, Azərbaycan tarixi, Coğrafiya, Ədəbiyyat, Həyat bilgisi və s. fənlər ilə inteqrasiyası mümkündür. Ümumi tarixin inteqrativ kurikulumunda fənlər arasında inteqrasiyanın aşağıdakı modellərini tətbiq etmək mümkündür:

- ardıcıl (*sıralanmış model*);
- ümumi (*ortaq model*);
- zəncirvari (*hörülmüş*) model.

Ümumi tarix fənninin Azərbaycan tarixi fənni ilə inteqrasiyası daha çox ardıcıl (*sıralanmış*) modelin tətbiqi nəticəsində mümkündür. Bu fənlərdə çoxlu oxşar bölmələr və mövzular vardır ki, onlar ayrı-ayrılıqda tədris olunur. Lakin onları elə planlaşdırmaq olar ki, (bunun üstün cəhəti həmin fənlərin eyni müəllim tərəfindən tədris olunmasıdır) əlaqəli konsepsiyalar, biliklər, bacarıqlar eyni çərçivədə yaranır və eyni vaxtda öyrənilir. Bu cür inteqrasiyanın həyata keçirilməsi üçün kurikulumda dair sənədlərdə məzmun hökmən balanslaşdırılmalıdır. Bu zaman standartın standartla uyğunluğu mütləq nəzərə alınmalıdır.

Ümumi model iki müxtəlif fənni vahid istiqamət üzrə bir araya gətirir. Ümumi model üzrə yanaşmaya əsasən inteqrasiya apara bilmək üçün fənn müəllimləri təlim prosesinə fənlərarası mövqedən yanaşaraq fənbirləşmə yığıncaqlarında əsas konsepsiyaları, bacarıq və dəyərləri müəyyənləşdirirlər. Bu daha çox tarix və ədəbiyyat fənlərinin tədrisində mümkündür.

Zəncirvari model tarixin tədrisinin inteqrasiyası kurikulumun tələbinə görə fənlərarası standartların üst-üstə düşən konsepsiyaları və onların məlum olan xüsusiyyətləri əsasında tətbiq olunur. Bu model ortaq (ümumi) modelə oxşardır. Lakin model elm sahələri üzrə üst-üstə düşən bacarıqlar, konsepsiyalar və dəyərlər üzərində qurulur. Bu model fənn sahələrini sinergetik birləşdirir, yəni bir fənn üzrə biliklər digər fəndən ayrılmır, bölünmə yalnız fərqləndirilən məzmunun və ya anlayışın tədrisində baş verir. Bu model inteqrasiya olunan fənlərin məzmunundan əlaqəli fikirlərin seçilib ayrılması nəticəsində yaranır.

IX SINIF ÜMUMİ TARİX FƏNNİ ÜZRƏ STANDARTLARIN İNTEQRASIYA İMKANLARI

Tarixi zaman	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 1.1.1. Azərbaycan dili (Az.d.) 1.2.2. Xarici dil (X.d.) 2.1.3.
1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 1.3.1. Azərbaycan dili (Az.d.) 4.1.1. Xarici dil (X.d.) 2.1.2.
1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 1.1.2. İnformatika (İnf.) 3.3.4.

Tarixi məkan	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklər məkan baxımından qiymətləndirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 2.1.1. Azərbaycan dili (Az.d.) 2.2.3. Coğrafiya (Coğ.) 3.2.1. Həyat bilgisi (H.b.) 2.1.1. Xarici dil (X.d.) 2.1.2.
2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 2.1.2. Coğrafiya (Coğ.) 1.1.1. İnformatika (İnf.) 3.3.4. Texnologiya (Tex.) 4.1.2.
Dövlət	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
3.1.1. Dünyanın (<i>Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri</i>) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 3.1.1., 3.1.2. Azərbaycan dili (Az.d.) 1.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) 2.2.1. Coğrafiya (Coğ.) 3.2.1. Həyat bilgisi (H.b.) 2.1.1., 2.1.2. Xarici dil (X.d.) 3.1.3.
3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 3.1.3. Coğrafiya (Coğ.) 3.2.1. Həyat bilgisi (H.b.) 2.2.2., 2.3.1. İnformatika (İnf.) 3.2.2., 3.3.3.
Şəxsiyyət	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
4.1.1. Tarixi şəxsiyyətləri (<i>I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Visarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tzedun, Cəvahirıl Nehru, Heydər Əliyev</i>) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 4.1.1. Azərbaycan dili (Az.d.) 2.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) 2.2.1. Xarici dil (X.d.) 2.1.3.
4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 4.1.2. Ədəbiyyat (Əd.) 3.1.3. İnformatika (İnf.) 3.2.3.
Mədəniyyət	
Standartlar	Digər fənlərlə inteqrasiya
5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 5.1.1. Azərbaycan dili (A.d.) 1.2.2, 2.2.3. Ədəbiyyat (Əd.) 2.2.1. Həyat bilgisi (H.b.) 3.2.2. Xarici dil (X.d.) 2.1.3.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 5.1.2. Azərbaycan dili (Az.d.) 1.2.4. Həyat bilgisi (H.b.) 3.1.1. Təsviri incəsənət (T.i.) 1.1.1.
5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.	Azərbaycan tarixi (Az.t.) 5.1.3. Azərbaycan dili (Az.d.) 3.1.4. Ədəbiyyat (Əd.) 3.1.3. Təsviri incəsənət (T.i.) 1.1.1.

TƏLİM MƏQSƏDLƏRİNİN REALLAŞDIRILMASI İLƏ BAĞLI TÖVSIYƏLƏR

Məzmun standartlarının düzgün və vaxtında reallaşmasını təmin etmək üçün birinci şərt təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasıdır. Yaxın və uzaq hədəfləri özündə birləşdirən məqsədlərin yazılması müəllimdən böyük istedad tələb edir. Bunun üçün müəllim tənqidi düşüncəyə, yaradıcı təfəkkürə, məntiqi əsaslanmaya, perspektivi görmə istedadına, planlaşdırma bacarığına malik olmalıdır. Təlim məqsədlərinin düzgün yazılmasının şərtləri aşağıdakılardır:

- təlim məqsədinin məzmun standartının tələblərinə uyğunluğu;
- məqsəd çıxararkən məzmun standartlarının qismən və ya tam şəkildə reallaşdırılacağına müəyyən edilməsi;
- məzmun standartlarındakı ümumi məsələlərin mövzu baxımından xüsusişəkiləndirilməsi;
- məzmun standartında biliyin kateqoriyalarının müəyyən edilməsi (deklarativ, prosedural, kontekstual);
- Məzmun standartında bacarığın xüsusiyyətinin müəyyən edilməsi (idraki, emosional, psixomotor);
- hər məqsədin yalnız bir fəaliyyəti əks etdirməsi və ölçülə bilən olması;
- təlim məqsədlərinə uyğun şagird nailiyyətinin qiymətləndirilməsinin üsul və vasitələrinin seçilməsi.

Təlim məqsədləri yazılarkən mərhələlilik və əlaqəlilik mütləq nəzərə alınmalıdır. Məqsədlər taksonomiya – sadədən mürəkkəbə doğru zəncirvari, iyerarxiya üzrə inkişafı əks etdirən şəkildə yazılmalıdır. Təlim məqsədlərinin taksonomik quruluşu tədris prosesini planlaşdırmaq və onun nəticəsini ölçmək imkanı verir. Məqsədləri qruplaşdıran zaman sadədən mürəkkəbə prinsipi nəzərə alınmalıdır. Təlim məqsədlərinin, standartların (məzmun və qiymətləndirmə) və şagird fəaliyyətinin səviyyələndirilməsi zamanı hər üç taksonomiyadan istifadə etmək faydalı olardı:

- İdraki (təfəkkür, koqnitiv);
- Emosional (hissi, affektiv);
- Psixomotor (hərəkət).

Vəsaitdə məqsədlər yazılan zaman standartların ardıcılığı əsasında iyerarxiya – pilləli, əlaqəli və taksonomiyaların mərhələlərinə uyğunluq gözlənilmişdir.

İstifadə olunan təlim texnologiyaları idrak (Blum) taksonomiyasının mərhələlərinə uyğun şəkildə seçilmiş və təsnif edilmişdir. Aşağıdakı cədvəl uyğun olaraq fəaliyyətlər təsbit olunmuş və mərhələlərə uyğun texnologiyalarla müşayiət edilmişdir.

Bilmə	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş tədris materialının yadda saxlanılması və yenidən əks etdirilməsi, yada salınmasıdır. Bu kateqoriyanın tədris məqsədi lazımi məlumatların yada salınmasıdır.	istifadə olunan terminləri bilir; konkret faktları bilir; proseduru və metodları bilir; əsas anlayışları bilir; prinsipləri və qaydaları bilir.
Anlama	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş biliyin əhəmiyyətinin başa düşülməsi mərhələsidir. Onun göstərişi öyrənilmiş materialın bir formadan başqasına, bir dildən başqasına və ya yığcam izahata (nəticənin izahı) keçməkdir. Tədrisin belə nəticələri dərs materialının sadə yadda saxlanılmasından üstündür.	prinsipləri, qaydaları və faktları başa düşür; materialı öz sözləri ilə izah edir; sxemləri, diaqramları izah edir; materialın sözlərlə izahını başqa anlayışlarla əvəz edə bilir; əldə edilmiş biliklərdən gələcəkdə əldə edilə bilən nəticəni təsvir edir.
Tətbiqetmə	Şagird
Bu kateqoriya öyrənilmiş materialı yeni situasiyalarda, konkret şəraitdə tətbiq etmək bacarığıdır. Bura daxildir: prinsiplərin, qanunların, metod və üsulların tətbiqi. Tədris nəticələrinin, sadəcə, başa düşülməsi yox, onun daha yüksək səviyyədə nəticələrindən istifadə etmək qabiliyyətidir.	yeni şəraitdə prinsiplərdən və anlayışlardan istifadə edə bilir; konkret praktiki situasiyalarda qanunları, nəzəriyyələri tətbiq edir; prosedur və metodların düzgün tətbiqini nümayiş etdirir.
Təhliletmə	Şagird
Bu kateqoriya tədris materialını əsas hissələrə ayırmaq, onun strukturunu müəyyənləşdirmək bacarığıdır. Bura bütövün hissələrə bölünməsi, onların arasında əlaqələrin üzə çıxarılması, bütövün təşkili prinsiplərinin başa düşülməsidir. Bu zaman tədrisin nəticələri, sadəcə, başa düşmə və tətbiq etmək deyil, daha yüksək intellektual səviyyəyə uyğun olur.	gizli, gözlə görünməyən təsəvvürləri açıqlayır; məntiqi izahatda səhvləri və yaddan çıxanları görür; faktlar və nəticələr arasında fərqi üzə çıxarır; dəlillərin əhəmiyyətini qiymətləndirir.
Sintez	Şagird
Bu kateqoriya elementləri, hissələri birləşdirmək, yeniliyə malik bütövün əldə edilməsi bacarığıdır. Bu yolla müəyyən çıxış, məruzələrin hazırlanması və ya sxemlərin təşkili mümkündür. Beləliklə, təhsil nəticələri yaradıcı xarakter daşıyaraq, yeni sxem və strukturların formalaşmasına imkan yaradır.	kiçik yaradıcı xarakterli inşa yazır; eksperimentin həyata keçirilmə planını təklif edir; müəyyən problemin həlli üçün plan hazırlamaq üçün müxtəlif bilik sahələrindən istifadə edir.
Dəyərləndirmə	Şagird
Bu kateqoriya bu və ya digər materialın əhəmiyyətini qiymətləndirmə, əsaslandırma və onun izahı bacarığıdır. Şagirdin mühakiməsi dəqiq müəyyənləşmiş meyarlara əsaslanmalıdır. Meyarlar daxili və xarici struktura, məntiqi xüsusiyyətlərə malik ola bilər. Bu kriteriyalar şagirdin özü tərəfindən və ya kənardan (müəllim tərəfindən) müəyyənləşə bilər.	materialın məntiqi quruluşunu qiymətləndirir; nəticələrin faktlara əsaslanmasını qiymətləndirir; bu və ya digər fəaliyyətin nəticəsində əldə edilmiş məhsulun keyfiyyətini meyarlar əsasında qiymətləndirir.

İdraki bacarıqlar	Təfəkkürün inkişaf mərhələləri
BİLMƏ	xatırlamaq, tanımaq, göstərmək, sadalamaq, adlandırmaq
ANLAMA	izah etmək, nümunə göstərmək, öz sözləri ilə təsvir etmək, fərqləndirmək
TƏTBİQETMƏ	həll etmək, istifadə etmək, cümlə qurmaq
TƏHLİLƏTMƏ	hissələrə ayırmaq, strukturu müəyyənləşdirmək, müqayisə etmək
SİNTEZ	yaratmaq, plan tutmaq, tərtib etmək
DƏYƏRLƏNDİRMƏ	münasibət bildirmək, qərar qəbul etmək

Praktika onu göstərir ki, indiyə qədər müəllimlər formativ qiymətləndirmə aparən zaman çox vaxt şagirdləri səviyyələr üzrə necə qiymətləndirməli olduqları məsələsində çətinlik çəkirlər. Deyilənlərə əsasən taksonomiya nəzərə alınmaqla, şagirdlərin dərs prosesində səviyyələr üzrə qiymətləndirilməsi üçün aşağıdakı formada bir neçə nümunə təklif edirik. Onu da deyək ki, mövcud olan standartlar heç də həmişə aşağıdakı nümunə formasında şagirdləri qiymətləndirməyə imkan vermir. Bununla belə, ümidvarıq ki, dərs prosesində şagirdləri formativ qiymətləndirən zaman təqdim etdiyimiz nümunə yararlı olacaqdır.

9-cu sinif Ümumi tarix fənninin 1.1.2. standartına aid nümunə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şəraiti bilir.	Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şəraiti izah edir.	Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqə aid cümlə qurur.	Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.

Cədvəldən göründüyü kimi, IV səviyyədə 1.1.2. standartını olduğu kimi nümunə olaraq vermişik. Əslində, bu yerdə keçilən dərs üçün standarta söykənən məqsəd olmalıdır. IV səviyyə taksonomiyanın TƏHLİLƏTMƏ səviyyəsini özündə əks etdirir. Belə olan halda taksonomiyaya söykənərək şagirdlərin TƏTBİQETMƏ (III səviyyə), ANLAMA (II səviyyə), BİLMƏ (I səviyyə) səviyyələrinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi tövsiyə edilib.

9-cu sinif Ümumi tarix fənninin 1.1.3. standartına aid nümunə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Mühüm tarixi faktların aid olduğu zamanı bilir.	Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini təsvir edir.	Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini müqayisə edir.	Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.

Cədvəldən göründüyü kimi, IV səviyyədə 1.1.3. standartından çıxış edən nümunə verilib. IV səviyyə taksonomiyanın SİNTEZ səviyyəsini özündə əks etdirir. Belə olan halda taksonomiyaya

söykənərək şagirdlərin TƏHLİLETMƏ (III səviyyə), ANLAMA (II səviyyə), BİLMƏ (I səviyyə) səviyyələrinə uyğun olaraq qiymətləndirilməsi məqsədamüvafiq hesab edilib.

9-cu sinif Ümumi tarix fənninin 2.1.1. standartına aid nümunə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri öz sözləri ilə təsvir edir.	Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri müqayisə edir.	Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişikliklərin planını tutur.	Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Cədvəldən göründüyü kimi, IV səviyyədə 2.1.1. standartına uyğun nümunə verilib. Bu nümunədə də taksonomiyanın ANLAMA (I səviyyə), TƏHLİLETMƏ (II səviyyə), SİNTEZ (III səviyyə) və DƏYƏRLƏNDİRMƏ səviyyəsinə uyğun şagirdlərin qiymətləndirilməsi məqsədamüvafiq hesab edilib.

9-cu sinif Ümumi tarix fənninin 3.1.2. standartına aid nümunə

I səviyyə	II səviyyə	III səviyyə	IV səviyyə
Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid cümlələr qurur.	Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə təqdim edir.	Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə dair sadə təqdimat hazırlayır.	Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid ətraflı təqdimatlar hazırlayır.

Cədvəldən göründüyü kimi, IV səviyyədə 3.1.2. standartından çıxış edən nümunə vermişik. IV səviyyə taksonomiyanın SİNTEZ səviyyəsini özündə əks etdirir. Belə olan halda taksonomiyaya söykənərək şagirdlərin TƏHLİLETMƏ (III səviyyə), TƏTBİQETMƏ (II səviyyə), ANLAMA (I səviyyə) səviyyələrinə uyğun olaraq qiymətləndirmək məqsədamüvafiq hesab edilib.

MÜƏLLİMLƏRƏ METODİK TÖVSIYƏLƏR. İNTERAKTİV TƏLİM NƏDİR?

İnteraktiv (fəal) təlim şagirdlərin idrak fəaliyyətinə əsaslanan və təhsil prosesinin digər iştirakçıları ilə əməkdaşlıq şəraitində həyata keçirilən təlimi nəzərdə tutur. Şagirdlərin parta arxasında oturaraq kitab oxuması, iş vərəqlərini doldurması, müəllimi dinləməsi ilə yanaşı, eyni zamanda kitabxanada, kompüterdə qrup və ya fərdi şəkildə fəaliyyət göstərməsi onun əsas əlamətlərindən hesab edilir. Fəal təlim müasir şəraitdə pedaqoji prosesin qurulmasına yeni yanaşmadır. Belə yanaşma tərzində təlim şagirdlərin tək-cə yaddaşının yeni elmi biliklərlə (informasiya ilə) zənginləşdirilməsinə deyil, həm də təfəkkürün inkişaf etdirilməsinə, ən mühüm bacarıq və vərdişlərin əldə olunmasına yönəldilir. Bu zaman şagirdlər açıq sual vermək, problemləri araşdırmaq, tədqiqat aparmaq və müzakirə etmək imkanı qazanırlar. Onlar təlim materiallarının mənimsənilməsi prosesində fakt və hadisələrin

səbəb-nəticə əlaqələrini, qanunauyğunluqlarını aşkar etməyi, nəticə çıxarmağı, ümumiləşdirmələr aparmağı öyrənirlər. Beləliklə, uşaqlar həm tədris, həm də sosial xarakterli problemlərin müstəqil həllinə cəlb olunur, müxtəlif informasiya mənbələrindən istifadə edir, sisteməlik olaraq müstəqil şəkildə bilik ehtiyatını artırır.

İnteraktiv təlim şagirdlərin diqqət mərkəzində olduğu bir pedaqoji təcrübədir. Burada şagirdlərin yalnız nə öyrəndiklərinə deyil, necə öyrəndiklərinə diqqət yetirilir. Müəllim şagirdləri passiv məlumat almağa deyil, “yaxşı düşünməyə” təşviq etməlidir. Aktiv öyrənmə şagirdləri məktəbdə və məktəbdən kənarda özünə inamlı olmağa həvəsləndirir və onların müstəqil öyrənmələrini dəstəkləyir.

Tədqiqatlar göstərir ki, şagirdlərə, sadəcə, nəyi bilməli olduqlarını izah etməklə anlayışları ötürmək mümkün deyil. Biz onlara fikirlərini formalaşdırmağa, düşüncələrini inkişaf etdirməyə şərait yaratmalıyıq. Aktiv öyrənmə dəyərləndirmə, qiymətləndirmə, təhlil etmə, sintez kimi daha mürəkkəb idraki prosesləri inkişaf etdirir. Bununla yanaşı, bəzi şagirdlər passiv alınan məlumatlardan da şəxsi qənaətə gələ bilirlər. Aktiv öyrənmə yaradılan imkanlar daxilində bütün şagirdlərə bilik və bacarıqlar əldə etməyə imkan verir.

Tarixin tədrisində interaktiv öyrənmə

Çox zaman tarixə ağır məzmunlu, çoxsaylı fakt və xronologiyanın əzbərlənməsini tələb edən fənn kimi baxılır. Məlumatlar şagirdlərə nələri bilmələri lazım olduğunu izah etməklə, ibrətamiz bir yolla, eləcə də stimullaşdırıcı vasitələrlə də öyrədilə bilər.

Özünüə sual verin:

- Şagirdlərə, sadəcə, faktları təqdim etməyib, onları düşünməyə sövq etdiyimə necə əmin ola bilərəm?
- Şagirdlərə tarixi məlumatları müxtəlif formatlarda təqdim edə bilərəmmi?
- Öyrənənləri əyani vasitələrə, dinləyib anlamaya, müzakirə və ya bir-biri ilə söhbət etməyə necə təşviq edə bilərəm?
- Şagirdləri aktiv iştirakçı olmağa və öyrənmələri üçün üzərilərinə daha çox məsuliyyət götürməyə, onları məktəbi bitirdikdən sonra müvəffəq olmaları üçün lazım olacaq müstəqil bacarıqları inkişaf etdirməyə necə sövq edə bilərəm?

Müəllimə məsləhət

Mövzu şagirdlərə maraqlı olduqda onlar daha dərinədən öyrənirlər. Aktiv öyrənmə strategiyaları buna şərait yarada bilər. Öyrənənlərin mövzuya marağını və həvəsini artırmaq üçün dərəcə əlavə “rəng” qatın. Şagirdlər müşahidə və ya sorğu aparmaqla fəal şəkildə öyrənirlər. Onlara öyrənmək üçün bir mövzu vermək əvəzinə, “Niyə Çingiz xanın yaratdığı dövlət böyük ərazili imperiyaya çevrildi?”, “Nəyə görə Avropada mərkəzləşdirilmiş dövlətlərin yaranması ölkənin inkişafını şərtləndirdi?” kimi tədqiqata yönəlik suallar verin. Öyrənənlərin tədqiqatçılıq bacarıqları olmadığından ilk əvvəl bu, çətin görünə bilər. Onlardan bir tarixi film izləmələrini istəyə bilərsiniz. Növbəti dərəcəni filmin nə qədər dəqiq olub-olmadığını müzakirə etməklə başlayın. Bu, dəyər və problemlər haqqında daha geniş debatlar gətirib çıxara bilər.

Şagirdləri etibarlı internet saytlara yönəltməyiniz lazım ola bilər. Bu cür tədqiqatlar öyrənənə vacib bir bacarıq – haqqında məlumat topladıqları məkanı tənqidi qiymətləndirməyə imkan yarada bilər. Onlar internet saytları, eləcə də digər informasiya qaynaqları haqqında – “Mövcud veb saytı kim yaradıb?” və “Bu veb saytı yaratmağa onları motivasiya edən nə idi?” – düşünə bilirlər.

İnteraktiv öyrənmə strategiyaları

Bəzən mövzu ilə bağlı sorğu təqdim edərkən bütün siniflə müzakirə etmək lazım gəlir. Məsələn, dərsinizi müzakirə ediləcək mövzunun əks olunduğu Powerpoint təqdimatı ilə başlaya bilərsiniz. Şagirdlərə uzun bir mühazirə oxumaq nadir hallarda effektiv olur, çünki onlar öyrənmə prosesində fəal iştirak etmir, əksinə, passiv dinləyici rolunda çıxış edirlər. Buna baxmayaraq, siz onların öyrənmə keyfiyyətini qiymətləndirə bilərsiniz. Buna görə siz şagirdlərə tarixi mövzular barədə təkcə “nəql etməyi” deyil, onların öyrənmələrinə kömək edəcək aktiv mühit yaratmalısınız. Bu, yaradıcı yanaşmanızı nümayiş etdirmək üçün şansıdır! İnteraktiv öyrənmə strategiyaları o halda yaxşı işləyir ki, öyrənənlər məlumatları fərqli bir formaya çevirirlər: məsələn, yazılı mətni götürüb afişaya çevirmək. Ən yaxşı birgə işləməkdir: indi öyrənənlər müəllimə daha az ehtiyacları olduqda bir-birinə dəstək olurlar.

Vizual metafora yaratmaq üçün məsləhətlər

Mətni daha emosional etməyə imkan verən bədii ifadə vasitəsi – metaforadan dərs ideyası kimi istifadə edin. Bir əşya, varlıq və hadisəyə məxsus əlamətin başqa bir əşya, varlıq və ya hadisə üzərinə köçürülməsi yolu ilə düzələn metaforadan mətn tərtib edəndə, dərsi planlaşdıranda, müqayisələr aparanda, bənzətmələr edəndə istifadə edilir.

Debatlar təşkil etmək üçün məsləhətlər

Şagirdləri müzakirəyə cəlb etməyin aktiv bir yolu onları hər hansı bir məsələnin müzakirəsinə cəlb etməkdir. Müzakirələr şagirdlərə bir yerdə işləməyə, müxtəlif nəzəriyyələri dinləməyə (oxumağa) və öz şəxsi qərarlarını formalaşdırmaq üçün məlumatları sintez etməyə imkan verir. Şagirdləri debata həvəsləndirmək üçün seçəcəyiniz mövzu geniş müzakirələr aparmaq üçün yararlı olmalıdır.

Bunun üçün şagirdlərə müzakirə mövzusu təklif edilir: “Parlamentin yaradılması ilə İngiltərədə demokratiyanın əsası qoyuldu. Bu fikirlə razısınız mı?”

Rollu oyunlar qurmaq üçün məsləhətlər

Rollu oyunlar şagirdlərin tarixi hadisələri daha rahat öyrənmə biləcəyi bir üsuldur. Səhnələşdirilmiş rollar vasitəsilə şagirdlər mühüm tarixi hadisələri daha yaxşı anlaya bilirlər. Çətin mətnin vizual hala gətirilməsi şagirdlərə qavramada kömək edə bilər.

Hər bir şagirdə əsas hadisələri seçib oxumaq tapşırılır. Şagirdlərdə əsas obrazlar haqqında təəssürat yaradılır, onlara ssenari yazmaları və onu səhnələşdirilmiş şəkildə təqdim etmələri tapşırılır. Bu zaman məhkəmə formatından istifadə edə bilərsiniz: bir tərəf müdafiə olunan, digəri mühakimə edən; hər biri məhkəməyə dəlil və ya şahidlər təqdim edir. Dərsin sonunda qərar qəbul edilir.

Viktorinalar və oyunlar yaratmaq üçün məsləhətlər

Oyun oynamaq öyrənənləri həvəsləndirmək üçün əyləncəli bir yoldur. Şagirdlərin ev tapşırığını başa düşməsini yoxlamaq üçün sürətli bir yol kimi dərsin əvvəlində komandalarla söz axtarışı kimi oyunlardan, viktorinalardan, krosvordlardan istifadə edin. Bu, dərsi tamamlamadan əvvəl hər hansı bir səhv düşüncəni düzəltməyə imkan verir. Eləcə də dərslərin sonunda əsas məsələləri dərk etməkdə çətinlik çəkən şagirdləri müəyyən etmək, onların mənimsəmə səviyyəsini yoxlamaq üçün əla üsuldur.

Bu zaman şagirdlərdən viktorina oyunları və ya suallar hazırlamaqları xahiş etmək olar. Yaradıcı və effektiv yolla öz həmyaşıdlarının biliyinin sınaqması onları öyrənməyə təşviq edir. Bu viktorinalar

müəllimləri gələcəkdə gərgin işləməkdən xilas edə bilər. Bu üsul keçilən dərslərin təkrarı kimi növbəti dərslərin əvvəlində də istifadə edilə bilər.

Bir-birini öyrətmək üçün məsləhətlər

Unutmayın ki, dərslərdə maraqlı göstərən şagirdlər tədris resursu kimi çox dəyərli ola bilərlər. Onlardan bir-birlərini öyrətmələrini istəmək nailiyyət əldə etmək üçün önəmli yoldur. Tədqiqatlarını auditoriyada həmyaşıdlarına anlamaq biləcəkləri bir yolla şifahi şəkildə izah etmək şagirdlərdən daha yüksək səviyyəli bacarıq tələb edir.

Bu zaman şagirdlərə tədqiqat xarakterli tapşırıq verin. Sonra onlara tədqiqat zamanı əldə etdikləri məlumatları yoxlamağı öyrədin. Əgər şagirdlər yoldaşlarını bu istiqamətdə öyrədərlərsə, onda, demək, mövzunu mənimsəyiblər. Həmyaşıdları tərəfindən öyrədilmiş şagirdlərdən sinifdə nə öyrəndiklərini izah etmələrini istəyə və ya onların düzgün öyrədilməsini yoxlamaq üçün viktorina kimi qısa bir qiymətləndirmə tapşırığından istifadə edə bilərsiniz.

Afişaların yaradılması üçün məsləhətlər

Şagirdlərə mətni vizual görüntülərə çevirmək tapşırığı verilir. Bu onların dərslərin əsas məqamlarını nə qədər dərk etdiklərini yoxlamaq üçün çox faydalı bir yoldur. Əgər şagirdlər afişa yaratmağın şəxsi versiyasını təklif edərlərsə, deməli, belə dərslər daha yaxşı işləyir. Məsələn: mərkəzi hakimiyyətin möhkəmləndirilməsinin vacibliyini təsvir etmək, siyasi partiyaları təbliğ etmək, sosial bərabərsizliklə mübarizə aparmaq, yeni bir ixtiraları reklam etmək, tibbi nailiyyəti və ya əsgərlərin müharibəyə çağırışı kimi məsələlərə dair plakat hazırlamaq.

Diagramların, qrafiklərin hazırlanması üçün məsləhətlər

Əsas hadisələrin xronoloji ardıcılıqla yerləşdirilməsi bir hadisənin nə vaxt, niyə baş verdiyini anlamaqda çox faydalı ola bilər. Müharibələr, siyasi nəzarətin artırılması və ya azalması, iqtisadi inkişafın təsiri kimi əsas məqamları qeyd etmək üçün fərqli rəng kodlaşmasından istifadə şagirdlərdə dərsləri başa düşməkdə əlavə dəstək ola bilər. Bu zaman diagramlardan istifadə etmək olar.

Şagirdlərə tarixi dəyişiklik və inkişaf qanunauyğunluqlarını başa düşməkdə vizual cəhətdən kömək etmək üçün diagramalara əlavələr kimi qrafiklər yaradın. Qrafiklərdə xronoloji inkişafı, həmçinin əsas hadisələrin təsvirini göstərmək olar. Məsələn, qrafikdə bir ölkədə immiqrasiyanı azalda və ya artırmaqla müharibələrin və ya digər hadisələrin təsvirini vermək olar.

Sinifdən xaric öyrənmə üçün məsləhətlər

Şagirdlər sinifdən kənarda da fəal şəkildə öyrənmə bilərlər. Fəal təlimin əsas məqsədi onlara öyrənmələri üçün daha çox məsuliyyətli olmağı aşılamaqdır. Tədqiqat layihəsi üçün muzeyə, sənət qalereyasına və ya maraqlı tarixi yerlərə səyahət etmələri tövsiyə edilə bilər. Mövzu ilə duyğusal bir əlaqənin olması şagirdlərin marağına səbəb olur. Onlar tarixi hadisəni xatırlayan bir ailə üzvündən müsahibə götürə bilərlər. Şagirdlər ünsiyyət qurduqda və emosionallığa qapıldıqda öyrəndiklərində daha çox dəyər və aktualıq görürlər. Öyrənməyə daha çox maraqlı göstərirlər, fənnə daha çox bağlanırlar.

İnteraktiv təlim prosesində müəllimin rolu

Dərs prosesində fasilitator rolunu oynayan müəllim dərslərdə verilən materialla yanaşı, keçiləcək mövzu ilə bağlı əlavə maraqlı məlumatlara da malik olmalıdır. Qəbul etmək vacibdir ki, aktiv öyrənmə strategiyalarından istifadə müəllimin rolunu kökündən dəyişdirir. "Müəllim yönümlü" tədris əvəzinə, müəllim şagirdlər üçün bələdçi rolunu oynayır.

Bunun üçün müəllim aşağıdakıları etməlidir:

- Şagirdlərə dərstdə yeni materialı necə öyrənməyin faydalı olduğunu xatırlatmalı;
- Müxtəlif növ mənbələrdən tarixi məlumatların əldə edilməsi yollarına dair tövsiyələr verməli;
- Şagirdlərin dərsin ümumi məqsədini bilmələrinə əmin olmalıdır. Bunun üçün fəaliyyətə başlamalarından əvvəl şagirdlərə bəzi təlimatları, əsas anlayışları, hədəfləri, meyarları xatırlatmaq məqsədmüvafiqdir.
- Tədrisi “dəyişməyin” yollarını tapmalıdır. Şagirdlərə kitablar hazırlamaq, məqalələr yazmaq, veb saytlar yaratmaq və ya onları təqdim etmək tapşırığı vermək yaxşı olardı. Bu zaman onlar (səviyyəsindən asılı olmayaraq) daha yüksək səviyyəli təfəkkürə söykənməklə yeni dərsi əvvəlcədən öyrənə və dərsə hazır gələ bilirlər. Bunun üçün çox diqqətli düşünmək lazımdır: şagirdlər nəyi araşdırmalı olduğuna dair konkret bir təlimat almalıdırlar. Əgər şagirdlər müəllimindən lazımi qədər dəstək almazlarsa, onların araşdırmaları məqsədsiz və yöndəmsiz olar.
- Tarixi mövzuda tədqiqatların aparılmasının, tezislərin, layihələrin və təqdimatların hazırlanmasının və s. yollarını öyrətməyə, bu sahədə şagirdlərə lazımi dəstək verməyə hazır olmalıdır;
- Birgə öyrənmə üçün münasib şərait yaratmağa kömək edilməlidir. Əgər müəllim şagirdlərin yaradıcı yanaşmada və fikir mübadiləsində özlərini inamlı və rahat hiss etməsini istəyirsə, onda dinləmənin və bölüşmələrin əsası kimi sinifdə dəstəkləyici davranış qaydaları qurmalıdır. Fəal öyrənmə mühiti şagirdləri risk etməyə və mülahizələrini sürməyə sövq edir. Bu zaman onların özlərini rahat hiss etmələrinə əmin olmaq lazımdır. Əgər şagirdlər nədənsə çəkinsələr və ya özlərini təzyiq altında hiss etsələr, effektiv öyrənmə alınmayacaq.
- Şagirdlərin marağını stimullaşdıran cəlbedici öyrənmə mühiti yaratmalıdır. Öyrənənlər materialı yeni bir formada təqdim etmək üçün onun üzərində fəal çalışırlar. Bunun üçün çox dəqiq bir planlaşdırma lazımdır.
- Ayaq üstə düşünün: şagirdlərdən yaradıcı olmağı xahiş etdiyiniz zaman bəzən onların yanaşmalarına təəccüblənirsiniz! Bu, mürəkkəb olsa da, onların öyrənmələrinin qiyməti risk etməyə dəyər.
- Sinifdəki bütün şagirdlərin öyrənmə ehtiyaclarını diqqətdə saxlamaq lazımdır. Fərqləndirilmiş ehtiyaclara cavab verən aktiv öyrənmə strategiyaları hazırlanmalıdır.
- Dərsi həssas bir mövzuya yönəltmək, yanlış təsəvvürləri və ya faktiki səhvləri düzəldə bilmək üçün lazımi məlumatlara malik olmaq lazımdır.
- Sinfin bütün üzvlərinin uğurlu nəticələr göstərməsinə yardımçı olmaq üçün şagirdlərin işləri yoxlanmalıdır. Dərstdə şagirdlərin bilməsini və anlamasını qiymətləndirmək üçün imkan tapmaq lazımdır.
- Şagirdləri müzakirəyə, təhlil etməyə, səbəb və nəticə əlaqələrini müəyyənləşdirməyə, müqayisələr aparmağa, tarixi şəxsiyyətlərin fəaliyyətini qiymətləndirməyə, sual verməyə sövq etməli;
- Əməkdaşlıq fəal öyrənmənin vacib bir tərəfidir. Sadəcə, müəllimi dinləmənin əvəzinə, şagirdlər fikirlərini bir-biri ilə bölüşəcəklər. Buna kömək etmək üçün müəllim sinfin quruluşu barədə düşünməlidir. Şagirdlərin həmyaşıdları ilə fikirlərini bölüşmək, həm də müəllimin göstərişlərini dinləmək imkanları olmalıdır. Bəzi şagirdlər fikirlərini bölüşməkdə çətinlik çəkirlər. Hansı şagirdin necə işlədiyini, uşaqların birlikdə çalışıb-çalışmadığını onlara aydın şəkildə necə çatdıracağını anlamaq üçün müəllim diqqətlə düşünməlidir.
- Qruplaşdırma çox vacibdir. Bu zaman müəllim daha az idarəedici kimi çıxış etməli, şagirdlər həmyaşıdları tərəfindən dəstəkləndiklərini hiss etməlidirlər.

Qrup işi zamanı diqqət yetirin:

- ✓ Hansı şagirdlər başqalarının işinə mane olar bilər?
- ✓ Kim yaxşı dinləyir və daha sakit və ya özünə daha az güvənən şagirdlərin öyrənməsini dəstəkləyə bilər?
- ✓ Kim özünə arxalanıb bilik və bacarıqları daha zəif olan yoldaşlarına yardım edə bilər??

Müəllim məsləhəti

Davamlı inkişaf, müəllimlər üçün olduğu kimi, şagirdlər üçün də təlimin və tədrisin keyfiyyətinin artırılmasına yönəlmiş uzunmüddətli bir prosesdir. Bu, yeniliyi və əməkdaşlığı inkişaf etdirməklə həyata keçirilir. Müxtəlif tipli məlumatların əldə edilməsi məktəb, bölgə və ya milli səviyyədə öyrənməyə fayda gətirəcəkdir. Məktəblərdə şagirdlərin peşəkar əməkdaşlığının inkişaf etdirilməsi uğurlu təcrübələri bölüşməyə və fərqli mövzularda araşdırmalar aparmağa imkan verə bilər.

Tarixin səmərəli tədrisi üçün fəal-interaktiv metodların tətbiqi şəxsiyyətin formalaşmasına və inkişafına kömək edir. Hazırda tarixin tədrisində əsas məqsəd dərsin şagirdyönümlü, standartlara və məqsəduyğun olmasıdır.

İnteraktiv təlim metodları ilə işləmək üçün aşağıdakı prinsipləri gözləməyiniz yaxşı olardı:

1. Fəal təlim üçün iş formalarının müəyyənləşdirilməsi;
2. Fəal dərsin mərhələləri;
3. Fəal dərsin strukturu.

İnteraktiv metoda müxtəlif üsullar və iş formaları daxildir. İnteraktiv üsullara rollu oyunlar, modelləşdirmə, diskussiyalar, debat, akvarium, xəritə üzərində iş və s. daxildir. Üsullarla yanaşı, iş formaları, fərdi, cüt, qrup və kollektiv iş formalarının da müasir təlimdə tətbiq olunması zəruri hesab olunur. Bu üsul və formalar nəinki şagirdlərin dərse marağı artırır, həm də onun məzmununu daha dərinlən mənimsəmələrini, onlarda vətənə bağlılıq və demokratik dəyərlərə hörmət hissinin formalaşmasını təmin edir.

Ardıcıl suallar üsulu. Şagirdlərə mətni birgə diqqətlə oxumağa, onun məzmunu üzərində düşünməyə köməklik edir. Şagirdlər növbə ilə tapşırılan mətni hissə-hissə ucadan oxuyurlar. Bir abzas oxunduqdan sonra ikinci şagird oxunan hissədən sual verir, birinci şagird onun sualını cavablandırır. Sonra onlar rollarını dəyişirlər. Sual verən şagird oxumağa davam edir, ikinci isə oxunan abzasdan ona sual verir.

Mətnə açar sözlərin araşdırılması üsulu. Əsas sözlər və söz birləşmələri təlim materialını yadda saxlamağa kömək edir. Bu açar sözlərin köməyi ilə mətnin əsas məzmununu asanlıqla bərpa etmək olar. Şagirdlər mətnədən açar sözləri seçib onları vərəqə (dəftərə) köçürür. Adətən, əsas anlayışlar dərsləkdə qalın şriftlə verilir. Açar sözlər məlumatın sonradan açılması üçün seçilir. Seçilmiş sözlərə əsaslanaraq şagirdlərə mətnin hissəsini danışmaq təklif oluna bilər. Mətn üzrə seçilmiş sözlər şifahi cavabın əsası ola bilər.

Açar sözlər əsasında mövzuya aid sualların tərtib edilməsi. Bu metod şagirdlərdə sual qurmaq vərdişini inkişaf etdirir. mətnin abzaslarını növbə ilə oxuyur və oxuduqları hissədən açar sözləri seçib iş vərəqlərinə yazırlar. Terminlərlə bağlı suallar tərtib edirlər. Şagirdlərdən biri bu sualı oxuyur, ikincisi ona cavab verir. Əgər cavab düzgün olarsa, vərəqin arxa tərəfinə yazılır. Bu kartları şagirdlər sonradan mövzu üzrə biliklərini yoxlamaq üçün istifadə edə bilərlər.

Planın və köməkçi sxemlərin tərtib edilməsi. Plan və sxemlər əsas olanı əsas olmayandan ayırmağa, mətnin əsas məzmununu müəyyən etməyə, hissələrin qarşılıqlı əlaqələrini araşdırmağa kömək edir. Bunlar hamısı materialın sistemləşdirilməsinə gətirib çıxarır.

Plan mətnin struktur məzmununun təşkilini (mikromövzuların ardıcılığını, onların qarşılıqlı əlaqələrini) əks etdirən xüsusi bir sxemdir.

Birlikdə oxuyaq. Metodik üsul bu və ya digər informasiyanın, sadəcə, təkrarlanmasına deyil, təlimi başa düşmək səviyyəsinə yönəltməyə imkan verir. Metodun istifadə edilməsi şagirdlərin müxtəlif növ fəaliyyətlərinin təşkilinə imkan verir: biri mətni oxuyur və oxuduqlarını izah edir, digəri isə mətnə aid suallar hazırlayır. Bu zaman tapşırıqdan asılı olmayaraq, bütün şagirdlər mətni oxuyarkən dərinlən düşünməli, onu qruplaşdırmalı, suallar verməli və onları cavablandırmaqlıdır.

Mətnə əsasən cədvəlin doldurulması. Cədvəllər mətnin əsas ideyasını aşkar etməyə imkan verir. Mətnlə işləyən zaman bir neçə növ cədvəldən istifadə oluna bilər: sadalanan obyektlərin, anlayışların, təriflərin cədvəlin müvafiq sütunlarına yerləşdirilməsi, müqayisə olunan obyektlərdə (qruplarda) oxşar və fərqli əlamətlərin olub-olmaması, göstərilən alqoritmlə qismən doldurulmuş cədvəli bitirmək və s. Bu və ya digər proseslər haqqında məlumatlar olan mətnlə işlədikdə işin gedişi boyunca *“Nə? Harada? Nə zaman? Hansı səbəbdən?”* cədvəlini doldurmaq olar.

Nə?	Harada?	Nə zaman?	Hansı səbəbdən?

Karvan üsulu. Şagirdlər 4 qrupa ayrılırlar, üzərində sual yazılmış 4 flipçart qruplara paylanır. Qruplar növbə ilə saat əqrəbi istiqamətində suallara, ən azı, 3 cavab yazırlar. Sonra növbə ilə digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarını yazırlar. Hər cavabın qarşısında üç işarədən biri qoyulur: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?). Qruplara fərqli qələmlər verilir: qırmızı, qara, göy, yaşıl və s. Sonda müəllim müzakirə keçirir. İşarələrin mənası izah edilir. Hər qrup işini müdafiə edir. Qrup üzvləri öz aralarında iş (vəzifə) bölgüsü apara bilərlər: vaxta nəzarət, yazan, təqdimatçı, nəzarətçi və s. Üsulun ən üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, heç kim boş qalmır, hamı müəyyən bir işlə məşğul olur.

Bilinqval təlim metodu. Bu metod çoxdillli təlimdir. Bu təlim zamanı şagirdlər problemlə bağlı bir videonu xarici dildə izləyirlər. Əsas açar sözləri qeyd edirlər. Şagirdlərə problemin mahiyyətini açmaqda müəllim də yardım edir. Bununla da şagirdlər fənlə bağlı bəzi informasiyaları xarici dillərdə də mənimsəyirlər.

Müəllimlərimiz artıq kurikulum əsasında Ümumi tarix dərslərinin təşkilində müəyyən təcrübə qazanmışlar. Bu metodik vəsaitdə verilmiş dərs nümunələrinə, eləcə də fəal/interaktiv dərsin quruluşunu əks etdirən cədvəldəki tövsiyələrə təlim prosesində yaradıcı yanaşılmalıdır. Metodik tövsiyələrdən bəhrələnən müəllim dərs dediyi sinfin hazırlıq səviyyəsindən, qarşıya qoyduğu məqsəddən çıxış edərək özü dərs nümunələri yarada bilər.

Proqnozlaşdırılmış oxu. Məzmunun mənimsənilməsinə həsr olunan dərsdə mövzudan bir hissə oxunur, fasilə edilir və şagirdlər hadisələrin sonrakı inkişafı barədə fərziyyələrini dəftərlərindəki proqnoz cədvəlində qeyd edirlər. Mövzunun hissələri "Sizcə, nə baş verəcək?, Nə üçün belə düşünürsünüz?, Nə baş verdi?, Hadisə necə davam edərdi?" kimi sualları cavablandırılmaqla davam edə bilər.

İkihissəli gündəlik. Bu iş üsulunun yalnız “sitat” və onun “şərh” (yeni mətndən sitat seçilir və nə üçün seçilməsinin səbəbi şərh olunur) kimi qələmə verilməsi onun imkanlarının məhdudlaşdırılması deməkdir. Şagirdlər Şagirdlər bu gündəliyin “şərh” bölməsində müstəqil aydınlaşdırma bilmədikləri məsələləri də yazırlar. Eləcə də mətndən seçilərək yazılan qeydlər şagirdlərdə hansı hiss və həyəcan oyadıbsa, həyat təcrübəsi ilə səsleşibse, yadına müəyyən əhvalat salıbsa və s. gündəliyin şərh bölməsində yazıla bilər. Təcrübə göstərir ki, cədvəlin birinci tərəfində “mövzuda diqqətimi daha çox cəlb edənlər”, ikinci tərəfdə “bunun səbəbi” yazılması məqsədəuyğundur. “İkihissəli gündəlik” müxtəlif formalarda tətbiq oluna bilər. Şagirdlər mətni oxuya-oxuya gündəlikdə müvafiq qeydlər aparırlar. Mövzunun oxunması, qeydlərin aparılması başa çatdıqdan sonra şagirdlər yenidən mətnə müraciət edir, qeydlərini zənginləşdirirlər.

Restavrasiya üsulu. Bu üsul şagirdlərdə təkcə mətnlə işləmək deyil, həm də konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarıqları formalaşdırır. Bunun üçün onlara xüsusi şəkildə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan, ixtisar edilmiş mətn verilir. Şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib genişləndirməlidirlər.

Mühazirə üsulu. Mühazirə üsulu müəllimdən şagirdə məlumatın ötürülməsi üsuludur. Digər fənlərdə olduğu kimi, Ümumi tarix fənninin tədrisində də bu üsuldan geniş istifadə edilir. Araşdırılacaq problemlə bağlı şagirdin təsəvvürünün formalaşdırılmasına hesablanmış məlumatı çatdırmaq üçün problemin həllinin qısa yolla izahından istifadə edilir. Mühazirələr 10-15 dəqiqə ərzində aparılır.

Mühazirə zamanı aşağıdakıları nəzərə almaq tövsiyə edilir:

- Mühazirənin məqsəd və vəzifələrini dəqiq müəyyənləşdirmək;
- Plan tərtib etmək və onu şagirdlərə paylamaq (və ya lövhədə yazmaq);
- Əyani və texniki vasitələrdən istifadə etmək.

Müəllim mühazirə prosesini verbal (suallar vermək) və vizual (şagirdlərin üz mimikasını və jestlərini müşahidə etmək) olaraq tənzimləməlidir.

Müzakirə. Tarix fənninin tədrisində müzakirə mövzu ətrafında ideya, məlumat, təəssürat, təhlil və təkliflərin qarşılıqlı mübadiləsidir. Onun əsas məqsədi problemi təhlil edərək həlli yolunu tapmaq, düzgün qərar qəbul etmək üçün imkan yaratmaqdır. Müzakirə dinləmək, təqdim etmək, sual vermək mədəniyyətini formalaşdırır, şagirdlərin məntiqi və tənqidi təfəkkürünü, şifahi nitqini inkişaf etdirir. Müzakirə apararkən əvvəlcədən şagirdlərə müzakirə qaydaları xatırladılır. Mövzu aydın şəkildə ifadə olunur. Müəllim yönləndirici suallar vermək və şagirdlərin cavablarına münasibət bildirməklə müzakirəni tənzimləyir. Bu zaman cavabı “bəli” və ya “xeyr” olan qapalı suallar vermək məqsədəuyğun hesab edilmir.

Diskussiya. Diskussiya müstəqil metodik üsul kimi, eləcə də fəaliyyətin digər növlərinə əlavə kimi tətbiq edilə bilər. Diskussiya prosesində şagirdlər müzakirə olunan bu və ya digər məsələ barədə öz fikirlərini söyləməklə, öz baxışlarını əsaslandırmağı, faktları təhlil etməyi öyrənirlər. Bu zaman dinləmək və növbə ilə danışmaq bacarığı, fərqli fikirlərə dözümlülük, diskussiya mədəniyyəti kimi vərdislər inkişaf etməyə başlayır.

Diskussiya mədəniyyəti olduqca vacib və geniş bir məsələdir. Diskussiya mədəniyyətinin mühüm cəhətlərindən biri başqalarının fikir və əqidəsinə dözümlü münasibətdir. Bu çoxcəhətli anlayış yalnız əxlaqi-normativ məzmunla deyil, həm də dərin sosial-pozitiv məzmunla malikdir. Çünki o, ilk növbədə, ünsiyyət prosesini pozan dözümsüzlüyün antitezası (antitezisi) kimi çıxış edir.

Yuxarıda göstərilən vərdislərə (dinləmək bacarığı, başqa baxışlara dözümlülük və s.) nail olmaq üçün şagirdlərə diskussiya aparmağı öyrətmək lazımdır. Müəllim şagirdlərə təklif edə bilər ki, diskussiya aparmaq qaydalarını özləri tərtib etsinlər.

Şagirdlər “əqli hücum” üsulu ilə diskussiyanın uğurla aparılmasına kömək edə biləcək təklifləri irəli sürürlər. Qaydalar aşağıdakılardan ibarət ola bilər:

- ✓ eyni vaxtda yalnız bir nəfərin danışması;
- ✓ danışanı dinləmək;
- ✓ sözü kəsməmək;
- ✓ danışanı deyil, fikri tənqid etmək;
- ✓ reqlamenti nəzərə almaq;
- ✓ heç kəsi məsxərəyə qoymamaq;
- ✓ söz demək istədikdə əl qaldırmaq və s.

Müəllim bu qaydaları iri vərəqdə yazsa, sinifdə divardan asarsa bilər. Bu qaydaları dərs ilinin axırına qədər saxlamaq olar ki, sonralar ona istinad etmək və ya ona əlavələr və düzəlişlər etmək mümkün olsun.

Diskussiyanın gedişinin düzgünlüyünün qiymətləndirilməsi:

- ✓ düzgün təriflər, aydın mülahizələr;
- ✓ yadda qalan və aktual misallar;
- ✓ inandırıcı dəlillər və analogiyalar;
- ✓ ümumiləşdirmələr aparmaq və nəticələri yekunlaşdırma bacarıqları;
- ✓ başqalarını dinləmək bacarığı.

Diskussiya mülahizələrdə təkrarlara, mövzuya aid olmayan faktlardan istifadə edilməsinə, anlaşılmaz müddəalara, dəlillərin yoxluğuna, mövzudan kənara çıxma hallarına, çıxış edənləri suçlamağa, şəxsə qarşı təhdidlərə və s. bu kimi hallara yol verilməz.

Prezentasiya (təqdimat). Fəal təlim üsulları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biri prezentasiyadır. Bu zaman şagirdlər tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrini təqdim edirlər. Təqdimat şifahi, yazılı, vizual, rollar üzrə oyun və s. formalarda ola bilər. Şagirdlər təqdimatı fərdi şəkildə və ya qrup halında keçirə bilərlər.

Müəllim təqdimatın formasını, onun keçirilmə şəraiti və şərtlərini şagirdlərlə birgə müəyyən edir. Şagirdlərin özü təqdimatın elə bir üsulunu seçə bilərlər ki, gördükləri iş barədə səmərəli fikir mübadiləsi etmək üçün şərait və imkanları olsun. Şagird öz biliklərini və əqli vərdislərini başqalarına ötürə bilmək üçün zəruri ünsiyyət vərdislərinə malik olmalıdır.

Ünsiyyətin ən vacib ünsürlərindən biri şagirdin öz fikirlərini dəqiq və aydın ifadə edə bilməsidir. Şərhin aydınlığı informasiyanın təşkilindən asılıdır. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimatın zəruri şərtləri – problemin mahiyyəti üzərində fikri cəmləyə bilmək bacarığı faktiki informasiyaya əsaslanan başlıca ideya və nəticələrə dəstək verən münasib nümunə və misalların mövcudluğudur. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimat onun formasından asılı olmayaraq, şagirdlərin biliklərinin və vərdislərinin yüksək səviyyəsini göstərir.

Təqdimatın hər bir növünün müəllimin nəzərə almalı olduğu özünəməxsus qaydaları və ənənələri vardır. Məsələn, şifahi təqdimat keçirilərkən səs, jestlər nəzərə alınmasa da, foto, video və digər əlavə materiallardan istifadə, illüstrasiyalar, fotosəkillər və s. adətən, mümkün olmur.

Ünsiyyət bacarıqları yüksək səviyyədə olan şagirdlərin təqdimatı yaxşı təşkil olunması ilə yanaşı, həm də təqdimatların keçirilməsi qaydalarına dəqiq riayət olunması ilə seçilir. Bu cür təqdimatlar həm də materialın dəqiq şərh, informasiyanın bacarıqla təşkili, illüstrasiya və nümunələrin yüksək keyfiyyəti, çıxarılan nəticələrin mükəmməlliyi ilə diqqəti cəlb edir. Artıq deyildiyi kimi, göstərdiyimiz bütün metodik üsullar fəal (interaktiv) xarakterə malikdir.

Sorğu vərəqləri və müsahibə. Bu üsullar araşdırılan məsələ ilə bağlı fakt və hadisələr haqqında müəyyən qrupların ictimai rəyini öyrənmək məqsədilə aparılır. Sorğu vərəqi tarix fənninin tədrisində araşdırılan məsələ ilə bağlı tərtib edilir və burada suallar qoyulur. Sorğuda iştirak edənlər bu vərəqi müstəqil doldurur. Müsahibə isə araşdırılan məsələ ilə bağlı məlumat almaq üçün aparılır.

Bu üsullardan istifadə edərkən aşağıdakı mərhələlər gözlənilərsə, daha doğru olar:

1. Problemi müəyyən etmək;
2. İş təşkil etmək (sorğu vərəqi və ya müsahibə keçirmək üçün suallar hazırlamaq);
3. Məlumatları toplamaq (sualların cavablarını toplamaq);
4. Əldə edilmiş məlumatları təhlil etmək və ümumiləşdirmək.

“Üç cümlə” üsulu. Şagirdlərə verilmiş tapşırığı əsaslandırılmış şəkildə daha qısa həcmdə həll etmək tövsiyə edilir. Kim hekayəni daha qısa yazıbsa, o qalib gəlir. Bu zaman məzmun əsas götürülür.

Xəritələrlə iş. Tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində rol oynayan mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Xəritələr üzərində işdir. Mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir.

Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir:

1. Xəritədə dünyanın hansı hissəsi təsvir olunur?
2. Öyrənilən ölkənin ən şimal, cənub, şərq və qərb nöqtələrini müəyyənləşdirin.
3. Xəritə əsasında öyrənilən ölkənin və ya yerin təbii şəraitini təsvir edin.
4. Ərazinin təbii şəraitinə əsasən buranın yerli əhalisi üçün hansı fəaliyyət növünün daha əlverişli ola biləcəyini müəyyən edin?
5. Mühüm ticarət yollarının, hərbi yürüşlərin, dəniz ekspedisiyalarının və s. marşrutların hansı ölkələrdən keçdiyini xəritədə müəyyən edin.
6. Problemin həlli üçün xəritələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
7. Öz mövqeyinizi xəritənin köməyi ilə əsaslandırın.
8. Göstərilən ərazidə indi hansı ölkələrin yerləşdiyini müəyyənləşdirin.

Bu iş üsulu zamanı gerçəkləşən fəallıq növləri: qruplarda xəritə üzrə fikir mübadiləsi, xəritə haqqında rəy, kontur xəritələrlə iş, xəritənin yaradılması (əgər proqramda xəritə yoxdursa) və s. ibarətdir.

Zaman oxu üzərində iş

Zaman oxu üzərində işin təşkili tarix fənninin şagirdlərə öyrədilməsində ən əhəmiyyətli məsələlərdən biridir. Şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir:

1. Zaman oxunda hansı tarixlər qeyd olunub?
2. Nəyə görə orada məhz bu tarixlər göstərilir?
3. Bu tarixlərdən hansı ən ilkindir (sonuncudur)?
4. Ən ilkin (son) tarixdən bu günə kimi neçə il keçib?
5. Zaman oxunda göstərilən bir hadisə ilə digəri arasından neçə il ötüb?
6. Zaman oxunda bir neçə hadisədən hansı ən tez (və ya gec) baş verib?

Dərslərdə yoxdursa, zaman oxunun tarixi mənbələr, ədəbiyyat, xəritələr və digər sənədlərdən götürülmüş tarixlər hesabına tərtib edilməsi və onunla işin təşkili vacib məsələlərdən biridir.

İNSERT

Bu üsuldən dərsin dərkətmə mərhələsində istifadə olunur. Oxu zamanı şagirdlərin öz qavrayışını yoxlamasına imkan yaradılır. Bu üsuldən istifadə iki mərhələdə həyata keçirilir. Birinci, üzərində əməliyyat aparılacaq mətn, istifadə olunacaq zəruri işarələr (bu işarələr şagirdlərin yaşına və hazırlıq səviyyəsinə görə müxtəlif ola bilər) müəyyən olunur. İkinci, şagirdlər tapşırığın məzmunu ilə tanış olur və onu yerinə yetirirlər. Məsələn,

- ☒ Əvvəldən bildiyiniz bir məlumatı təsdiq edən əlavə məlumatlara rast gəlmisinizsə, yoxlama işarəsi (✓) qoyun.
- ☐ Oxuduğunuz məlumatlar əvvəllər bildiyinizi rədd edirsə, yaxud ona ziddirsə, mənfi (–) işarəsi qoyun.
- ☐ Müsbət (+) işarəsi o zaman qoyulur ki, rast gəldiyiniz məlumat sizin üçün yeni olsun.

Rollu oyunlar

Tarix dərslərində rollu oyunlardan istifadə etmək də səmərəlidir. Belə ki şagirdlər oxuduqları mövzu əsasında məlumatı emal edir, onu dialoqa çevirirlər. Bu zaman jest, mimika və səs tonunun dialoqun məzmununa uyğun olmasına diqqət yetirilir.

Tarixi mənbələrlə iş

Tarixi məlumatın şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də tarixi mənbələrlə işdir. Mənbələrlə iş şagirdlərdə tədqiqatçılıq bacarığının inkişaf etdirilməsi ilə yanaşı, onları tənqidi düşünməyə sövq edir. Bu zaman şagirdlərə müxtəlif mürəkkəblik səviyyəsi olan tapşırıqlar verilir.

Tarixi mənbələrlə işləyərkən şagirdlərə veriləcək sual və tapşırıqlar:

- Başlığı oxuyun (əgər o varsa);
- Tarixi mənbənin növünü müəyyən edin.. O hansı şəraitdə yaranıb? Mənbənin yaradılmasının məqsədi nə olub?
- Mənbənin müəllifinin bəhs etdiyi hadisə və proseslərə münasibətini də müəyyən etmək lazımdır.
- Mənbənin mötəbərliyinin müəyyən edilməsi, şagirdə faydalı həyati bacarıqların inkişaf etdirilməsi üçün çox əhəmiyyətlidir.
- Mənbənin məzmunu ilə bağlı sualların tərtib edilməsi də bu gün üçün aktual bacarıqlar sırasına daxildir və bu səbəbdən inkişaf etdirilməsi vacibdir.
- Mətni oxuyun. Tanış olmayan ifadələri və terminləri izah edin.
- Sualları oxuyun və cavabını tarixi mənbədən tapın.
- Bu sənəd sizə məlum olan hər hansı bir məlumatı təsdiq edirmi? Əgər sizin bildiklərinizlə ziddiyyət təşkil edən nəşə varsa, onu araşdırın.
- Mənbə əsasında hansı yeni məlumat əldə etdiniz?

İllüstrasiyalarla iş

İllüstrasiyalar dərslərlik və ya dərslərdə, sadəcə, bəzək üçün deyil, həm də əlavə məlumat mənbəyi olmalıdır. Buna görə də illüstrasiyalarla iş üçün suallar və tapşırıqlar təklif edilməlidir.

İllüstrasiyanın təsviri və ondan məlumat alınması

Müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan tapşırıqlar:

1. İllüstrasiyadakı tarixi dövrü və məkanı (hadisə yerini) müəyyən edin.
2. İllüstrasiyadakı tarixi hadisələri və onların iştirakçılarını, şəraiti, mühiti təsvir edin.
3. İllüstrasiyada əks olunan tarixi dövrün tipik nümayəndələrini müəyyənləşdir (geyim, davranış xüsusiyyətləri).
4. Süjet və detallara görə əsər müəllifinin əsas fikrini aydınlaşdırın.
5. İllüstrasiyanın növünü və onun məzmunu ilə müəllifinin əsas ideyası arasındakı uyğunluq səviyyəsini müəyyən edin.
6. Şəkilaltı mətni (əgər varsa) illüstrasiyanın məzmunu ilə tutuşdurun.
7. İllüstrasiya əsasında hekayə hazırlayın.

İllüstrasiyalarla iş zamanı şagirdlərin fəallıq istiqamətləri:

1. İllüstrasiya üzrə ümumi söhbət;
2. “Bərpaçı”nın iş vərəqəsinin tərtib olunması;
3. Cütlərdə “rəssam”la müsahibə;
4. Cütlərdə sualların qoyuluşu.

İllüstrasiyaların dərk olunması və tətbiqi. Müxtəlif mürəkkəbli səviyyəsi olan tapşırıqlar:

1. Sizcə, illüstrasiya naturadan çəkilib, yoxsa sonradan yaradılıb?
2. Əgər o, sonradan yaradılıbsa, onun mənbəyi nə olub?
3. İki və daha artıq eyni planlı illüstrasiyaları müqayisə edin.
4. Müxtəlif tip illüstrasiyalarda hadisələrin obrazlı əksini müqayisə edin.
5. Müxtəlif illüstrasiyaların məzmununun mətnlə əlaqələrini təyin edin.
6. İllüstrasiyanın dəyərlər sistemini və subyektivlik səviyyəsini müəyyən edin.
7. Müxtəlif planlı illüstrativ materialları qiymətləndirin və nəticə çıxarın.
8. Problemin həlli üçün illüstrasiya və mənbələrin müqayisəli təhlilindən istifadə edin.
9. Öz mövqeyinizi illüstrasiyanın köməyi ilə əsaslandırın.

Fəallıq növləri:

1. Qruplarda illüstrasiyalar üzrə fikir mübadiləsi aparmaq;
2. Cütlüklərdə müzakirə etmək;
3. Şəklin yaranması haqqında hekayə tərtib etmək;
4. İllüstrasiyalar haqqında rəy yazmaq.

Təqdimatlar

Təqdimat tarix fənni üçün çox əlverişli metoddur. Təqdimatlar müxtəlif formalarda (elektron təqdimat, qəzet, buklet, kollaj, veb sayt və sair) və müxtəlif xarakterli ola bilər. Təqdimat həm fərdi, həm də qrup şəklində tapşırıla bilər. Məqsəd şagirdləri fəaliyyətə, yaradıcılığa, tədqiqatçılığa sövq etməkdir. Şagirdlərin təqdimatları müxtəlif olduğundan onlara maraq çox yüksəkdir. Bu üsul həm də şagird özünüqiymətləndirməsində də səmərəlidir. Nəzərə almaq lazımdır ki, bu iş daha çox əmək tələb etdiyindən ona verilən vaxt da adekvat olmalıdır. Buna görə də təqdimatların hazırlanması həftədə bir saatlıq Ümumi tarix fənni üçün ən münasib üsullardan biri hesab oluna bilər.

“Cavab əldə et” metodu

Bu zaman şagird ayrı-ayrı mənbələrdən müxtəlif məlumatları axtırır. Şagirdlər onlara verilən vaxt ərzində verilən tapşırıqların cavablarını ya internet, ya da paylama materialları (kitab da ola bilər) əsasında hazırlamalıdır. Bu zaman elə etmək lazımdır ki, tapşırıq tədqiqat xarakterli olsun. Yarışmanı xatırladan dərslərin sonunda tapşırıq daha tez və dəqiq cavab verən qrup qalib gəlir. Dərsdə şagirdlərə internetdən istifadə etmək imkanı da vermək olar.

Mətn üzərində iş

Adından göründüyü kimi, bu metod təqdim edilmiş mətn üzərində iş nəzərdə tutur. Bu üsul zamanı şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqları vermək məqsəduyğundur:

- Mətni oxuyun. Onu elə bitkin hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun.
- Mətnin hər hissəsinə ad qoyun. Planın bəndlərinin adı formalaşdırıla bilər:
 - a) sual kimi;
 - b) mətnin əsas fikrini əks etdirən mətndəki bir ifadə kimi.
- Planın bəndlərinin bir-birini təkrar etməsinə diqqət yetirin.
- Mürəkkəb plan quranda bəzi və ya bütün bəndlər yarımbəndlərin məzmununu əhatə etməlidir.

Müasir interaktiv dərslərdə aşağıda verilən tələblər əsas götürülür:

- Diqqət, ilk növbədə, şagirdin şəxsiyyətinin formalaşmasına yönəlir.
- Müəllim, ilk növbədə, təlim prosesində idrak fəaliyyətinin əlaqələndiricisi, şagirdlərin məsləhətçisi və köməkçisi kimi çıxış edir.
- Müəllim və şagird arasında əməkdaşlıq, şagirdlərin fikri əsaslandırmaq üçün söylədiyi faktlara və arqumentlərə, fəaliyyətinə böyük diqqət.
- Təlim məsələlərinin həlli prosesində bilik və bacarıqların tətbiqi dərslərin bütün mərhələlərində (yeni materialın mənimsənilməsi, onun möhkəmləndirilməsi və bilik, bacarıq səviyyəsinin yoxlanılması) əsas yer tutur. Nəticədə dərslərin müxtəlif mərhələ və funksiyalarının birləşməsi, təlim prosesinin fəallaşmasına yönəlmiş sintezi baş verir.
- Təlim prosesində şagirdlər arasında ünsiyyət olur, cüt, qrup və kollektiv şəkildə təlim fəaliyyəti həyata keçirilir.
- Müasir nəzəriyyə müxtəlif fənlərdən dərs deyən bir neçə müəllim tərəfindən keçirilən fənlər-arası dərsləri istisna etmir.
- Təhsilin məzmunu ilə yanaşı, şagirdlərin tərbiyə və inkişafında təlim metodları və təşkilati formalar da mühüm rol oynayır.
- Dərs tarixi yerlərə, abidələrə, muzey və sərgilərə ekskursiyalar kimi təlim formaları ilə sıx əlaqəlidir.
- Ənənəvi olaraq digər formaların əlamətləri dərs sayılan və ona qarşı qoyulan bəzi elementləri (məs.: seminar-dərs, oyun-dərs, yarış-dərs, konfrans-dərs və s.) assimilyasiya edir.
- Müəllimin funksiyalarının bir hissəsinin şagirdlərə verilməsi səciyyəvidir: bilik və bacarıqların yoxlanılması və qiymətləndirilməsi (qarşılıqlı və özünüqiymətləndirmə), işin planlaşdırılması, tədqiqat və özünü qiymətləndirmə elementləri.
- Təhsil islahatı proqramında təlimverici, tərbiyələndirici və inkişafetdirici təlim metodlarının geniş tətbiqinə diqqət verilməsi tövsiyə edilir.

Fəal təlim zamanı şagirdlər təlim prosesinin tamhüquqlu iştirakçıları olurlar və bilikləri onlar fəal axtarış və kəşflər zamanı mənimsəyirlər. Müəllim bu zaman şagird tərəfindən biliklərin əldə edilməsi yolunda bələdçi rolunu oynayır, şagirdlər isə tədqiqatçı olurlar.

Fəal təlim metodlarına aşağıdakılar aiddir:

1. Şagirdlərin fəal öyrənmə mövqeyi;

2. Təfəkkürün müstəqilliyi və sərbəstliyi;
3. Əməkdaşlıq və qrupda qarşılıqlı fəaliyyət;
4. Həyati məqsədlərə nail olmaq üçün biliklərin yaradıcı tətbiqi və s.

Şagirdlərdə tənqidi təfəkkür formalaşdırmaqla hadisələrə münasibət bildirmək, məlumatı qiymətləndirmək qabiliyyətini aşılamaq əsas məqsədlərdən biridir. Belə dərslərin sayəsində şagirdlər verilən məlumatı təhlil etməklə, tarixi hadisə, proses və ya şəxsiyyəti dəyərləndirməyi öyrənirlər.

Didaktik təfəkkür vasitəsilə hadisələrdə ziddiyyətlərin vəhdətini və mübarizəsini, yeniliklərin necə yarandığını görmək və onların inkişaf istiqamətlərini aşkar etmək nəzərdə tutulur.

Verilən sual və tapşırıqların köməyi ilə məntiqi təfəkkür – müqayisə, ümumiləşdirmə, təsnifat və sistemləşdirmə bacarıqları formalaşır.

Fəal dərslərin quruluşu. Planlaşdırma

Planlaşdırmanın iki növü vardır: gündəlik və perspektiv. Müasir təhsil islahatının tələblərinə uyğun olaraq gündəlik və perspektiv planlaşdırma mahiyyətini əvvəlki formasından xeyli dəyişmiş interaktivliyə və nəticəyönümlülüyə şərait yaradan formada tərtib edilir.

Fəal-interaktiv təlimdə gündəlik dərslərin mərhələləri aşağıdakı kimidir.

Dərslərin birinci mərhələsi: motivasiya, problemin qoyulması

Motivasiya – hər hansı fəaliyyətin mexanizmini işə salan sövqedici qüvvədir. Fəal dərslərdə təfəkkür prosesini hərəkətə gətirən və şagirdlərin idrak fəallığını artıran motivasiya qismində ortaya qoyulmuş problem və onun həlli tələbatı ilə çıxış edilir.

Dərslərin ikinci mərhələsi: tədqiqatın aparılması

Bu mərhələdə problemin həlli üçün irəli sürülən fərziyyələri təsdiq və ya təkzib edən, habelə qoyulan tədqiqat sualına cavab verməyə kömək edə biləcək faktları tapmaq zərurəti ortaya çıxır. Bunun üçün də tədqiqat müxtəlif iş formalarında aparıla bilər.

Dərslərin üçüncü mərhələsi: məlumatın mübadiləsi

Bu mərhələdə iştirakçılar tədqiqatın gedişində əldə etdikləri tapıntıların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xotik xarakter daşıyır. Məhz bu mərhələdə yeni bir tələbat – həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır.

Dərslərin dördüncü mərhələsi: məlumatın müzakirəsi və təşkili

Bu ən mürəkkəb mərhələdir və bütün zehni vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və təşkilinə kömək edir. İnformasiyanın təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilir.

Dərslərin beşinci mərhələsi: ümumiləşdirmə və nəticə

Şagird nəinki təkcə əldə olunan bilikləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı və irəli sürülmüş fərziyyələrlə (onların arasında düzgün olanı varmı?) tutuşdurmalıdır. Bu, çox mühüm məqamdır. Dərslərin kulminasiyasını isə bilikləri özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir.

Dərsin altıncı mərhələsi: yaradıcı tətbiqetmə

Məlum olduğu kimi, biliklərin mənimsənilməsinin başlıca meyarı onun yaradıcı surətdə tətbiqidir. Yaradıcı tətbiqetmə biliyi möhkəmləndirir, uşağa onun praktiki əhəmiyyətini açıb göstərir. Buna görə müəllim imkan daxilində şagirdlərə təklif edə bilər ki, onlar müəyyən məsələlərin həlli üçün, yaxud hansısa yeni suallara cavab tapmaq üçün qazanılmış bilikləri tətbiq etməyə çalışsınlar. Əgər yaradıcı tətbiqetməni dərhal həyata keçirmək mümkün deyilsə və əvvəlcə biliklərin mənimsənilməsi yolunu sona qədər keçmək tələb olunursa, buna əməl etmək lazımdır. Lakin son nəticədə yaxşı olar ki, şagirdlərə, onların kəşf etdikləri biliklərin yaradıcı surətdə tətbiqinə dair çalışma verilsin, bu halda həmin bilik həmişəlik onların şüurunda həkk olunar. Bu mərhələ vaxt etibarilə yalnız bir akademik dərs saati ilə məhdudlaşdırılmaya da bilər, yəni onun realizəsi sonrakı dərslərdə də mümkündür.

Dərsin yeddinci mərhələsi: qiymətləndirmə və ya refleksiya

Yuxarıda göstəriləyi kimi, fəal təlimin mühüm xüsusiyyətlərindən biri müstəqil təhsil (öyrətməyi öyrənmək), müstəqil inkişaf vərdişlərinə yiyələnmək imkanındır. Qiymətləndirmə istənilən prosesin təkmilləşdirilməsini təmin edən bir mexanizmdir. Təkmilləşmək üçün vaxtında öz qüsurlarını və öz məziyyətlərini aşkar etmək, uğur qazanılmasına nələrin mane olduğunu və nələrin kömək etdiyini müəyyənləşdirmək vacibdir. Şagirdlərin təlim fəaliyyətinin qiymətləndirmə və refleksiya prosesləri məhz bu məqsədə xidmət etməlidir.

Buna görə dərs başa çatdıqdan sonra göstərilmiş prosedurlardan birini qiymətləndirmək və refleksiyanı həyata keçirmək məqsədəuyğun olardı. Bəzən qiymətləndirmə və refleksiyanı dərsin müxtəlif mərhələlərinə daxil etmək olar, bunun özü də təlim prosesinin daha uğurla həyata keçməsinə kömək edir.

Şagirdlərin işinin səmərəlilik dərəcəsi həm kəmiyyət, həm də keyfiyyətə qiymətləndirilə bilər. Bu, müxtəlif üsullarla və müxtəlif formalarda həyata keçirilir. Lakin müəllim yadda saxlamalıdır ki, qiymətləndirmə, ilk növbədə, şagird üçün özünüqiymətləndirmə və özünənəzarət vasitəsi rolunu oynamalıdır. Özünüqiymətləndirmə vərdişlərini formalaşdırmaq məqsədilə bütün sinfin və müəllimin şagirdlərə, onları yeni biliklərin kəşfinə gətirib çıxarmış təlim hərəkətlərinin alqoritmini izləməyə kömək edə biləcək bir neçə sual verməsi kifayətdir. Nəticədə şagird öz tədqiqat fəaliyyətinin əsas mərhələlərini və xüsusiyyətlərini dərk etmiş olur.

Refleksiya üçün verilə biləcək suallar

Adətən, dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə etmək olar:

- Dərsdə yeni nə öyrəndiniz?
- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Dərsdə qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?
- Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz?
- Hansı mənbələrdən istifadə etdiniz?
- Sizə görə, hansı mənbələr daha inandırıcı və ya hansı mənbələr daha maraqlı idi?
- Dərsdə informasiya əldə etmənin hansı yeni metodunu öyrəndiniz? və s.

Motivasiyanın qurulması üçün tövsiyələr

Hörmətli müəllimlər! Bir paraqrafın ayrı-ayrı saatlarına motivasiyanın qurulması müəllimin mövzuya yanaşmasından, dərsini necə qurmasından da asılıdır. Yeni dərs üçün motivasiyanın qurul-

ması təkcə eyni mövzuya verilən çoxsaylı saatlar zamanı deyil, səhnələşdirilmiş, ekskursiya, disput və s. tipli dərslərin keçirildiyi vaxt, “oyunlar” keçirilən zaman da ixtisar edilə bilər.

Bəzən müəllimlər motivasiyanı quran zaman müxtəlif çətinliklərlə üzləşirlər. Məsələn, texniki imkanların və ya lazımi vəsaitin olmaması və ya bunlardan istifadənin mümkünsüzlüyü zaman müəllim hekayə qurmaq yolu ilə dərse giriş edə, şagirdlərdə hansısa formada dərse maraq yarada bilər.

2021-ci ildə 6-cı siniflər üçün hazırlanmış “Ümumi tarix dərslərinin metodik vəsaitinin giriş hissəsində **“Motivasiya qurmaq üçün hekayə qurmaq modeli”** təqdim edilmişdir.

FƏAL DƏRSİN PLANLAŞDIRILMASINA DAİR TÖVSIYƏLƏR

Hər bir dərslərin yeddi mərhələdən ibarət olması mütləq deyil. Ümumi götürdükdə dərsləri üç əsas mərhələyə ayırmaq olar:

1. şagirdə dərse maraq oyatmaq;
2. araşdırma;
3. nəticə çıxartma.

Dərslərin neçə mərhələdən ibarət olması bir neçə amildən asılıdır. Təkcə dərslərin məqsəd və vəzifələri, eləcə də forma və üsulundan asılı olaraq, dərslərin mərhələlərini azaltmaq (mərhələləri birləşdirmək və ya hər hansı bir mərhələyə müraciət etməməklə) mümkündür. Məsələn, ümumiləşdirici dərslərdə motivasiya, yaradıcı tətbiqetmə, refleksiya kimi dərslərin mərhələlərindən istifadə etməmək mümkündür.

Dərslərin neçə mərhələdən ibarət olmasına öyrəniləcək materialın həcmi, şagirdlərin paraqrafdakı məlumatlarla tanışlıq səviyyəsi, mənbələrin sayı, integrasiya imkanları, xəritə və ya kontur xəritə ilə işləmək imkanı, standartı (və ya standartları) reallaşdırmaq imkanı, şagirdlərin fəallıq səviyyəsi, dərslərin əsnasında diaqnostik qiymətləndirmənin aparılıb-aparılmamasının nəzərə alınması və s. də təsir göstərə bilər.

Perspektiv planlaşdırma

Kurikulum islahatı ilə əlaqədar olaraq müəllim perspektiv planlaşmanı aşağıdakı cədvəl əsasında hazırlamalıdır.

Standart	Tədris vahidi	Mövzu	Resurslar	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix

Perspektiv planlaşdırma hazırlanarkən tədris vahidi və mövzular üzrə dəqiqləşmələr aparılmalı, standartların reallaşdırılması üçün lazımi imkanlar müəyyən edilməli, tədris vahidlərinin və mövzuların ardıcılığı müəyyənləşdirilərkən sadədən mürəkkəbə, məntiqi və xronoloji ardıcılıq nəzərə alınmalıdır. Ümumi tarix fənni üçün bu ardıcılığı müəyyənləşdirərkən bir neçə prinsip nəzərə alınmalıdır ki, bunun da birincisi məzmun ardıcılığı baxımından məntiqi və xronoloji ardıcılıq prinsipidir.

İntegrasiya imkanları müəyyən edilməli və planlaşdırılmada qeyd olunmalıdır. MV-də sizlərə təqdim olunmuş illik planlaşdırma cədvəlində məzmun standartlarının digər fənlərlə integrasiya imkanları göstərilmişdir.

Əlavə resursların seçilməsi mövzunu, integrasiyanı müəyyənləşdirdikdən sonra aparılmalıdır. Mövzulara görə məqsədyönlü vaxt bölgüsünün aparılması mühüm bacarıqlardan biridir.

Dərslərin illik planlaşdırılması

Nº	Standart	Mövzu	Qiymətləndirmə	Saat	Tarix
I bölmə: Dünya ölkələri XIX–XX yüzilliyin əvvəllərində				8	
1	2.1.1., 4.1.1.	Amerika Birləşmiş Ştatları	Formativ	1	
2	1.1.2., 3.1.1.	Böyük Britaniya və Fransa	Formativ	1	
3	3.1.2., 4.1.2.	Almaniya və İtaliya	Formativ	1	
4	1.1.3., 2.1.1.	Rusiya imperiyası	Formativ	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1	
5	1.1.1., 3.1.1.	Türk dünyası. Qacarlar dövləti	Formativ	1	
6	1.1.1., 3.1.1.	Hindistan, Çin və Yaponiya	Formativ	1	
7	1.1.2., 2.1.2.	Birinci dünya müharibəsi	Formativ	1	
8	5.1.1., 5.1.2., 5.1.3.	Mədəniyyət	Formativ	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1	
II bölmə: Dünya ölkələri 1918–1945-ci illərdə				9	
9	1.1.1., 2.1.2.	Versal-Vaşinqton sistemi	Formativ	1	
10	3.1.1., 4.1.1.	Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Fransa	Formativ	1	
11	1.1.1., 1.1.3.	Almaniya və İtaliya	Formativ	1	
12	1.1.2., 2.1.1.	SSRİ	Formativ	1	
13	3.1.1., 4.1.1.	Türk dünyası və İran	Formativ	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1	
Böyük summativ qiymətləndirmə				1	
14	2.1.1., 3.1.1.	Hindistan, Çin və Yaponiya	Formativ	1	
15	1.1.1., 1.1.3., 2.1.2., 3.1.2.	İkinci dünya müharibəsi	Formativ	2	
16	5.1.1., 5.1.2.	Mədəniyyət	Formativ	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1	
III bölmə: Dünya ölkələri ikinci dünya müharibəsindən sonra				8	
17	3.1.2., 4.1.2.	Amerika Birləşmiş Ştatları	Formativ	1	
18	1.1.2., 2.1.1.	Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya və İtaliya	Formativ	1	
19	1.1.1., 3.1.1.	SSRİ. Rusiya Federasiyası	Formativ	1	
20	4.1.1., 4.1.1., 4.1.2.	Türk dünyası və İran	Formativ	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1	

21	1.1.3., 3.1.1.	Hindistan, Pakistan və ərəb ölkələri	Formativ	1	
22	2.1.1., 2.1.2.	Çin, Yaponiya, Koreya	Formativ	1	
23	1.1.1., 3.1.1.	Dövlətlərarası münasibətlər	Formativ	1	
24	5.1.1., 5.1.3.	Mədəniyyət	Formativ	1	
Kiçik summativ qiymətləndirmə				1	
	1.1.2., 1.1.3., 3.1.2., 5.1.2.	Ümumiləşdirici yekun dərs	Formativ	1	
Böyük summativ qiymətləndirmə				1	
CƏMİ				34	

DƏRSLƏRİN İCMALI VƏ TÖVSIYƏLƏR

Təqdim edilmiş mövzuların icmalı tövsiyə xarakterlidir. 9-cu sinif Ümumi tarix fənn kurikulumunun standartlarına uyğun olaraq qarşıya qoyulmuş məqsədləri mövzular vasitəsilə reallaşdırmaq mümkündür. Bu zaman müəllimlər forma və üsulların seçilməsində, eləcə də integrasiya imkanlarının reallaşdırılmasında sərbəstdirlər. Integrasiya kimi hansı dərsə hansı fənn standartının (və ya standartları) seçilməsində Metodik vəsaitin 44-cü səhifəsində verilmiş “9-cu sinif Ümumi tarix fənni üzrə standartların integrasiya imkanları” cədvəli kömək etmiş olar.

Dərslərə resursların seçilməsi birbaşa müəllimin dərsə yanaşmasından irəli gələ bilər. İstənilən resursun Azərbaycanın hər bir guşəsində eyni formada əlçatan olmadığını nəzərə alaraq dərs icmalı zamanı hansı resurslardan istifadə olunduğunu qeyd etmək məqsədəmüvafiq deyil. Buna görə də keçilən dərsə uyğun olaraq resursların seçilməsi müəllimin öhdəsinə buraxılır.

Gündəlik dərslərin vaxt bölgüsü və planlaşdırılması da müəllimdən asılıdır. Tələblərə uyğun olaraq gündəlik planlaşdırmanın aparılması və qiymətləndirmənin həyata keçirilməsi şagirdlərin xüsusiyyətinə və müəllimin metoduna uyğunlaşmış şəkildə reallaşdırılarsa, daha səmərəli nəticə əldə oluna bilər. Təqdim olunmuş icmalların sonunda qiymətləndirmə səviyyələrinin verilməsi məqsədəuyğun hesab edilsə də, bu bir tövsiyədir. Çünki hazır şəkildə təqdim edilmiş səviyyələr sinifdə keyfiyyətin düşməsinə səbəb ola bilər. Müəllim səviyyələri şagirdlərinin bacarıqlarına uyğun müəyyən etməklə formativ qiymətləndirməni həyata keçirir.

Hörmətli müəllimlər, kitabın fəal dərslərin quruluşu hissəsində biz fəal təlimdə gündəlik planlaşdırma zamanı dərslərin yeddi mərhələsini ardıcılıqla versək də, mövzuların icmalı zamanı biz bu ardıcılığa, demək olar ki, riayət etməmiş və çox zaman dərslərin üçüncü və dördüncü mərhələlərini birləşdirib məlumatın mübadiləsi ilə müzakirəsi mərhələsi kimi vermiş, bəzən motivasiyaya, bəzən isə yaradıcı tətbiqetməyə yer ayırmamış, dərslərin yeni bir mərhələsi kimi ev tapşırığını qeyd etmişik. Yuxarıda qeyd etdiyimiz kimi, dərs ümumilikdə üç əsas mərhələdən – şagirdi dərsə maraqlandırma, araşdırma və nəticə çıxartma mərhələsindən ibarət olduğundan hər bir müəllim şəraitinə, sinfinin səviyyəsinə, əldə etdiyi materiala, ən əsası, seçdiyi standart və qarşısına qoyduğu məqsədə uyğun olaraq dərslərin planlaşdırma və tədris edə bilər.

Əsas odur ki, müəllim 45 dəqiqə ərzində seçdiyi standartı və qarşısına qoyduğu məqsədi reallaşdırsın.

Hörmətli müəllimlər, inanırıq ki, təqdim edilən tövsiyələr sizin köməyinizə çatacaq və dərslərdən istifadəni rahatlaşdıracaqdır.

MÖVZU. 1. AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

Standartlar:

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişaf prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (*I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Visarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tzedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev*) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədləri:

1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində Amerika Birləşmiş Ştatlarının və ABŞ-dəki xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
2. Avraam Linkolnun, Vudro Vilsonun, Tomas Cefersonun, Teodor Ruzveltin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim formaları: kollektiv, kiçik qruplarla və fərdi iş

Təlim üsulları: anlayışın çıxarılması, karvan üsulu

Dərsin gedişi:

Motivasiya. Motivasiyanı anlayışın çıxarılması dərs üsulu ilə həyata keçirmək olar. Şagirdlərin 8-ci sinifdə Amerika Birləşmiş Ştatlarının yaradılması haqqında məlumatları olduğunu nəzərə alaraq onlara (Şimali Amerika mövzusunda) suallar verməklə motivasiya qurula bilər. Bunun üçün lövhədə bir dairə cızıb onun ortasına böyük bir sual işarəsi yazılır. Daha sonra çəkdiyiniz "oxların" köməyi ilə bir neçə yerdən dairəyə izahlar və ya suallar qoyulur. Saat əqrəbi istiqamətində səsləndirilən izah və suallardan sonra mərkəzdəki sualın cavabı şagirdlərə bildirilir.

Nümunə:

Alınan cavablar ümumiləşdirilərək şagirdləri yeni dərsə kökləyib tədqiqat sualını elan etmək olar bilərsiniz.

Əgər texniki imkanlarınız imkan verirsə, Şimali Amerikanın istiqlaliyyət müharibəsindən bəhs edən “Vətənpərvər” filmindən bir kadr seçilib şagirdlərə nümayiş etdirilə və onlara aşağıdakı suallar ünvanlana bilər.

- Bu kadrlar sizə nə deyir?
- İzlədiyiniz filmdən sizə nə aydın oldu?
- Sizcə, gördükləriniz hansı ölkəyə aiddir?

Tədqiqat sualı: XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində Amerika Birləşmiş Ştatlarının sosial, siyasi və iqtisadi həyatında dəyişikliklər necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün *karvan* üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Qruplarda olan üzvlərə iş tapşırıla bilər: vaxta nəzarət, yazan, təqdimatçı, nəzarətçi və s. Üsulun ən üstün cəhəti ondan ibarətdir ki, heç kim boş qalmır, hamı müəyyən bir işlə məşğul olur.

I qrup:

1. Suallara, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq:

1. Amerika Birləşmiş Ştatlarının XIX yüzilliyin birinci yarısındakı sosial, siyasi və iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirin.

2. Mövzu əsasında ABŞ prezidentinin fəaliyyəti ilə bağlı cədvəli tamamlayın.

Teodor Ruzvelt	Fəaliyyəti

II qrup

1. Suallara, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq:

1. Amerika Birləşmiş Ştatlarının XIX yüzilliyin ikinci yarısındakı sosial, siyasi və iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirin.

2. Mövzu əsasında ABŞ prezidentinin fəaliyyəti ilə bağlı cədvəli tamamlayın.

Vudro Vilson	Fəaliyyəti

III qrup

- Suallara, ən azı, 3 cavab yazın.
- Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qoyun: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq:

1. Amerika Birləşmiş Ştatlarının XX yüzilliyin əvvəllərində sosial, siyasi və iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri qiymətləndirin.

2. Mövzu əsasında ABŞ prezidentinin fəaliyyəti ilə bağlı cədvəli tamamlayın.

Tomas Cefferson	Fəaliyyəti

IV qrup

- Suallara, ən azı, 3 cavab yazın.
- Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq:

1. ABŞ-nin Şimal və Cənub ştatlarının iqtisadi inkişaf fərqi əsaslandırın.

2. Mövzu əsasında ABŞ prezidentlərinin fəaliyyətləri ilə bağlı cədvəli tamamlayın.

Prezidentin adı	Fəaliyyəti

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Tədqiqatın aparılması bitəndən sonra müzakirə keçirilir. Bu zaman şagirdlərin qoyduqları işarələrin mənası açılır. Hər qrup işini müdafiə edir. Tədqiqatın gedişində şagirdlər əldə etdikləri məlumatları, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edir. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xaoslu xarakter daşıyır. Yeni bir tələbat – həmin bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır. Bütün bilik, bacarıq və vərdislərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiq, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir. Müəllim fasilitasiya (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əsasında əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsinə və onların təşkilinə kömək etməlidir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Bu mərhələdə şagirdlər yeni biliyin kəşfi yolunda son addımı ataraq konkret nəticəyə gəlir və ümumiləşdirmələr aparırlar. Şagirdlər nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı ilə və irəli sürülmüş fərziyyələrlə müstəqil olaraq tutuşdurmaldır. Dərsin kulminasiyasını isə bilgiləri məhz özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənzərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir. Bu proses zamanı dərsi yekunlaşdırmaq üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlarla şagirdlərə müraciət edilə bilər.

- ABŞ-nin coğrafi mövqeyinin onun iqtisadi inkişafına hansı təsirləri var idi?
- T.Ceffersonun hakimiyyəti illərində həyata keçirilən tədbirləri dövr baxımından qiymətləndirin.
- Tomas Ceffersonu tarixi şəxsiyyət kimi dəyərləndirin.
- XIX əsrin əvvəllərində ABŞ–Böyük Britaniya müharibəsinin başlanmasına hansı amillər səbəb oldu?
- Sizcə, kölə əməyinin tətbiqi iqtisadi və siyasi inkişafa mənfi təsir göstərə bilərdimi? Fikrinizi necə əsaslandırardınız?
- Sizcə, vətəndaş müharibəsində Konfederasiya qoşunları qalib gəlsə idi, ABŞ-nin sosial-iqtisadi və siyasi həyatında hansı dəyişikliklər baş verərdi?
- Alyaskanın ABŞ-yə qatılmasının siyasi əhəmiyyətini şərh edin.

Yaradıcı tətbiqetmə. Şagirdlərə **xəritə əsasında ABŞ-nin geosiyasi mövqeyinin müəyyən edilməsi** tapşırığını vermək olar. Bunun üçün metodik vəsaitin sonunda verilmiş kontur xəritələrdən istifadə edilə bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: məkan baxımından qiymətləndirmə, münasibət bildirmə

Yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq şagirdlər səviyyələr üzrə qiymətləndirməlidir. Dərs prosesində kiçik qruplarla işə yer ayrıldığından dərsin sonunda şagirdlərə aşağıdakı formada özünüqiymətləndirmə vərəqi verilə bilər.

ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Tarix

Şagirdin adı, soyadı

Təqdimatın adı

1-dən 5-dək ballar verilir.

Grup üzvlərinin hazırlığı və təşkili qənaətbəxş idi.	
Grupun hər bir üzvünün öz konkret mövzusu var idi.	
Hamı əlbir və ahəngdar işləyirdi.	
Grup bütün sinfi fəal olmağa sövq edirdi.	
Grupun hər bir üzvü səbirli idi və öz yoldaşlarına kömək edirdi.	
Grup təqdimat üçün bir neçə üsuldan istifadə etmişdi.	

MÖVZU 2. BÖYÜK BRİTANIYA VƏ FRANSA

Standartlar:

- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 3.1.1. Dünyanın (*Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri*) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

1. Böyük Britaniya və Fransada oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
2. Böyük Britaniya və Fransanın XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, akvarium

Dərsin gedişi

Motivasiya. Mövcud dərsin motivasiyasını qurmaq üçün əvvəlki dərsə müraciət etmək olar. Əvvəlki paraqrafa müraciət etməklə mövzular arasında rabitə qurmaqla yanaşı, şagirdlərin hafizəsi də təzələnmiş olar. Beləliklə, motivasiya qurmaq üçün beyin həmləsi üsulundan istifadə etməklə şagirdlərə aşağıdakı suallar verilə bilər:

- Uşaqlar, siz Amerika Birləşmiş Ştatları mövzusunı keçəndə orada hansı dövlətlərdən bəhs edildi?
- Bu dövlətlər haqqında nə bilirsiniz?
- Sizcə sözügedən dövlətlər XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində dünyanın inkişafı prosesində hansı rolu oynaya bilərdi?

Şagirdlərdən cavabları alandan sonra onlara aşağıdakı izah verilə bilər.

Əziz şagirdlər, dünyada inkişaf birtərəfli getmir. İnkişaf həmişə digər dünya dövlətləri ilə qarşılıqlı əlaqəli şəkildə gedir. Bugünkü dərsdə əvvəlki mövzudan dünyada gedən siyasi proseslərdə aktiv rol oynayan Böyük Britaniya və Fransanın siyasi və iqtisadi inkişafına nəzər salacağıq.

Tədqiqat sualı: Böyük Britaniya və Fransanın XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində siyasi və iqtisadi inkişafı necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın böyük qruplarla iş formasında aparılması tövsiyə edilir. Bu zaman akvarium metodundan yararlanmaq olar. Bu iş üsulu üçün sinfi iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində hər hansı bir problemin müzakirəsini tapşırmaq olar. Sonra akvarium metodunun qaydalarına uyğun olaraq dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidir. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar.

- Böyük Britaniyanın XIX yüzilliyin birinci yarısındakı inkişaf mərhələsini şərh edin.
- Böyük Britaniyanın XIX yüzilliyin ikinci yarısı – XX yüzilliyin əvvəllərindəki inkişaf mərhələsini şərh edin.
- Fransanın XIX yüzilliyin birinci yarısındakı inkişaf mərhələsini şərh edin.
- Fransanın XIX yüzilliyin ikinci yarısı – XX yüzilliyin əvvəllərindəki inkişaf mərhələsini şərh edin.

“Akvarium”da iş zamanı, əslində, dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi də həyata keçirilir. “Akvariumda” iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin sonunda əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilir. Yardımçı suallar kimi aşağıdakılardan istifadə etmək olar.

- Sizcə, təmərküzləşmə prosesinin baş verməsi iqtisadiyyata necə təsir göstərir?
- İngiltərənin iqtisadi inkişafında hansı amillərin rolu olmuşdur?
- Böyük Britaniya iqtisadiyyatında məhsul idxalının ixracatı üstələməsi nəyə səbəb olur?
- Nə üçün Böyük Britaniyanı “üzərində heç vaxt günəş batmayan imperiya” adlandırırdılar?
- İngiltərə, Fransa və Rusiyanın yaxınlaşmasının səbəblərini müəyyən edin.
- I Napoleonun daxili siyasətinin mahiyyətini şərh edin.
- Nə üçün I Napoleon Rusiyada məğlub oldu?
- Vyana konqresinin hansı mühüm nəticələri oldu?
- XX yüzilliyin əvvəllərində Fransanın iqtisadi-siyasi inkişaf xüsusiyyətlərini müəyyən edin.

Yaradıcı tətbiqetmə. I Napoleonun apardığı müharibələrə dair cədvəl tərtib etmək tapşırılır.

Ev tapşırığı. Fransanın Prussiyaya məğlub olmasının səbəblərini araşdırmaq tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: fərqi müəyyən etmə, inkişaf mərhələsini şərh etmə

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Eləcə də hər bir şagirdin öz fəaliyyətini qiymətləndirməsini həyata keçirmək mümkündür. Bunun üçün aşağıdakı cədvəl kömək edə bilər.

Şagirdin adı, soyadı _____

Problemin həllində məntiqli yanaşmam var idi.	Tapşırığı tam və düzgün yerinə yetirdim.	Dərsdə diqqətli idim.	Sual-cavabda aktiv idim.	Əməkdaşlıq etdim.	Etiket qaydalarına riayət etdim.

MÖVZU 3. ALMANIYA VƏ İTALIYA

Standartlar:

- 3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədləri:

1. Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.
2. Topladığı materiallar əsasında Otto fon Bismarka dair esse yazır.

Təlim formaları: böyük qruplarla iş, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, təqdimat etmə, esse yazma

Dərsin gedişi

Motivasiya. Bu dərsin də motivasiyasını əvvəlki dərstdə öyrənilən biliklər əsasında qurmaq məqsədamüvafiqdir. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı sualları verilə bilər:

- Antanta hansı dövlətlər tərəfindən qurulmuşdur?
- Bu ittifaq hansı dövlətə qarşı qurulmuşdu?

Suallara Almaniya cavabını alandan sonra aşağıdakı formada giriş vermək vacibdir.

“Bildiyiniz kimi, Almaniya XIX yüzilliyin axırlarına qədər vahid dövlət yox idi. Vahid dövlətin olmaması Almaniyanın iqtisadi baxımdan inkişafına mane olur, onun müstəmləkə işğallarına imkan vermirdi. Almaniya ilə yanaşı, XIX yüzilliyin 70-ci illərinə qədər siyasi cəhətdən dağınıq halda olan ölkələrdən biri də İtaliya idi”.

Şagirdlərə yuxarıda yazılanlara uyğun izah veriləndən sonra tədqiqat sualını elan etmək olar.

Tədqiqat sualı: XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində Almaniya və İtaliyanın siyasi inkişafı necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Təqdimat etmə üsulunun köməyi ilə dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi həyata keçirilə bilər. Təqdimat etmə fəal təlim üsulları ilə aparılan dərslərin mühüm elementlərindən biridir. Bu zaman şagirdlər tədqiqat fəaliyyətinin nəticələrini təqdim edirlər. Təqdimat şifahi, yazılı, vizual, rollar üzrə oyun və s. formalarda ola bilər. Şagirdlər təqdimatı fərdi şəkildə və ya qrup halında edə bilərlər. Bu dərstdə şagirdlərə təqdimatın növünü və onun keçirilmə şəraiti və şərtlərini elan etmək yaxşı olardı.

Ünsiyyətin ən vacib cəhətlərindən biri şagirdin öz fikirlərini dəqiq və aydın ifadə edə bilməsidir. Şərhin aydınlığı informasiyanın təşkilindən asılıdır. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimatın zəruri şərtləri – problemin mahiyyəti üzərində fikri cəmləmək bacarığı faktiki informasiyaya əsaslanan başlıca ideya və nəticələrə dəstək verən münasib nümunə və misalların mövcudluğudur. Yaxşı təşkil edilmiş təqdimat onun növündən asılı olmayaraq, şagirdlərin biliklərinin və əqli vərdişlərinin səviyyəsinin yüksək olduğunu göstərir.

Eləcə də 4.1.2. standartını reallaşdırmaqdan ötrü tədqiqatın aparılması zamanı bir qrupa esse yazmağı tapşırmaq olar.

Təlim üsullarına uyğun olaraq qruplara aşağıdakı tapşırıqları vermək olar.

I qrup

Almaniyanın XIX yüzilliyin birinci yarısındakı siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimat hazırlayın.

II qrup

Almaniyanın XIX yüzilliyin ikinci yarısındakı siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimat hazırlayın.

III qrup

Almaniyanın XX yüzilliyin əvvəllərindəki siyasi inkişaf və İtaliyanın birləşdirilməsi mərhələsinə aid təqdimat hazırlayın.

IV qrup

Topladığınız materiallar əsasında Otto fon Bismarkın fəaliyyətinə dair esse yazın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Tədqiqatın aparılması üçün ayrılan vaxt bitdikdən sonra şagirdlərə hazırladıqları təqdimatı səsləndirmələrinə şərait yaradılır. Vaxtın məhdud olduğunu nəzərə alaraq hər təqdimat üçün reqlament müəyyənləşdirmək yaxşı olardı. Hər təqdimatdan sonra müzakirələr təşkil edib lazımı əlavələr etmək yaxşı olardı.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin yekunlaşdırılması üçün şagirdlərə aşağıdakı suallar verilə bilər:

- Nə üçün Almaniya 1848–1849-cu illər inqilabının əsas məqsədlərindən biri vahid dövlətin yaradılması idi?
- Almaniyanın birləşdirilməsi prosesini dövr baxımından necə qiymətləndirərdiniz?
- "Üçlər ittifaqı"nın yaradılmasının səbəbi nə idi?
- Almaniyanın XX yüzilliyin əvvəllərindəki siyasi vəziyyətini necə dəyərləndirərdiniz?
- İtaliyanın birləşdirilməsinin hansı nəticələri oldu?
- İtaliya və Almaniya birləşdirmə siyasətinin hansı oxşar və fərqli cəhətləri var idi?

Yaradıcı tətbiqetmə. Almaniyanın siyasi və iqtisadi inkişafına mane olan amilləri müəyyənləşdirib cədvəl şəklində təqdim etmək tapşırıla bilər.

Ev tapşırığı. Almaniya İttifaqı ilə Şimali Alman İttifaqının müqayisəli cədvəlini hazırlamaq tapşırılır. Nümunə kimi dərsliyin 20-ci səhifəsindəki cədvəldən istifadə etmək olar.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimat hazırlama, esse yazma

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izlənməmiş şagirdin hansı meyarla cavab verdiyini dəqiqləşdirmək olar. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirilməsi məqsədmüvafiq olardı.

Dərsin sonunda şagirdləri aşağıdakı formaya uyğun **Qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi** vərəqi ilə qiymətləndirmək mümkündür. Vərəqi doldurarkən 2, 3, 4, 5 rəqəmli ballardan istifadə məqsədmüvafiqdir.

QRUP TƏQDİMATININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏ VƏRƏQİ

Meyarlar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Mövzu açıqlanıbmı?				

Reqlamentə riayət olundumu?				
Çıxış savadlı idimi (terminlərin səsləndirilməsi, vurğuların düzgünlüyü)?				
Təqdim edən sərbəst çıxış edirdi və ya oxuyurdumu?				
Təqdimat müəyyən olunmuş meyarlara uyğun hazırlanmışdı?				
Təqdimat zamanı illüstrasiyalar da istifadə edildimi?				
Məlumat üçün seçilən material nə qədər keyfiyyətlidir?				
Nəticə çıxarılbımı?				
Çıxış edən əlavə suallara cavab verə bildimi?				

MÖVZU 4. RUSİYA İMPERİYASI

Standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Rusiya imperiyası ilə bağlı mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində Rusiya imperiyasının və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, restavrsiya

Dərsin gedişi

Motivasiya. Motivasiya qurmaq üçün Azərbaycan tarixinə inteqrasiya etmək olar. Bunun üçün də şagirdlərin diqqətini IX sinif Azərbaycan tarixindən “Şimali Azərbaycanda müstəmləkə rejiminin yaradılması və möhkəmləndirilməsi” mövzusunə cəlb etmək yaxşı olardı. Bu məqsədlə şagirdlərə aşağıdakı formada suallarla müraciət etmək olar.

- Şimali Azərbaycan və Cənubi Azərbaycan ifadələri hansı zərurətdən yarandı?
- Şimali Azərbaycan torpaqlarının işğalı necə baş verdi?
- Bu işğal həyata keçirən dövlət haqqında nə deyə bilərsiniz?

Verilən cavablardan əldə edilən fərziyyələri lazımi məcraya yönəldib dərsin motivasiyasını reallaşdırmaq mümkündür. Bunun ardınca tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya imperiyasının sosial, siyasi, iqtisadi həyatında dəyişikliklər necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında aparılması tövsiyə edilir. Fəal təlimin restavrasiya üsulundan istifadə etmək daha yaxşı olardı. Bu üsul şagirdlərə mətnlə işləməklə yanaşı, onlarda konspekt yazmaq və ondan istifadə etmək bacarığını formalaşdırır. Bunun üçün şagirdlərə xüsusi işarələrlə işarələnmiş, şərti işarələri olmayan ixtisar olunmuş mətn verilir. Şagirdlər müəyyən edilmiş vaxt çərçivəsində mətni bərpa edib onu genişləndirməlidirlər.

Bu zaman qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar.

I qrup

Verilmiş mətni bərpa edin.

XIX yüzilliyin əvvəllərində dünyanın ən böyük dövlətlərindən olan Rusiya feodal-təhkimçi ölkəsi olaraq qalırdı. Bu da _____

_____ “Azad taxılçılar” haqqında fərmana _____

_____ Rusiya İsveçi məğlub etməsi ilə _____ 1812-ci ildə Rusiya _____

II qrup

Verilmiş mətni bərpa edin.

XIX yüzilliyin ortalarında da Rusiyanın xarici siyasətinin əsasını işğalçılıq müharibələrinin _____

_____. Ona görə də onlar Krım müharibəsində _____

_____ ləğv edilməsi barədə “Əsasnamə” verildi. _____

_____ 1864-cü ilin məhkəmə islahatına görə _____

III qrup

Verilmiş mətni bərpa edin.

XIX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya Qafqazın işğalına böyük əhəmiyyət verirdi. _____

Osmanlı imperiyasında və Qacarlar dövlətindən _____

_____ Qafqaz müharibəsi kimi daxil oldu. _____

_____. O, güclü hərbi-dini
dövlət-imamət _____

IV qrup

Verilmiş mətni bərpa edin.

XX yüzilliyin əvəllərində Rusiya sosial-iqtisadi cəhətdən ABŞ və _____

_____. Nəticədə 1905–1907-ci illərdə _____

_____ aqrar islahat həyata keçirdi. _____

_____. Digər mühüm vəzifə _____

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçilir. Bu mərhələdə şagirdlərə cavabları hazırlayıb təqdim etmələri üçün müəyyən vaxt verilir. Təqdim edilən cavablar dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Əvvəlcədən müəyyən edilən meyarlar əsasında qruplar qiymətləndirilə bilər.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirib nəticə çıxartmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edilə bilər.

- Dekabristlər üsyanının səbəbləri nə idi?
- Paris sülhünün Rusiya üçün nəticələrini təhlil edin.
- Şəxsi asılılığın ləğvi kənddə kapitalist münasibətlərinin inkişafına necə təsir göstərdi?
- XIX yüzilliyin 60–70-ci illərində Rusiyada həyata keçirilən burjua islahatlarını təhlil edin.
- Sizcə, ermənilərin köçürülməsində çarizmin əsas məqsədi nə idi?
- Şeyx Şamilin şəxsiyyətini necə qiymətləndirmək olar?
- Qafqaza erməni və rusların köçürülməsinin hansı oxşar cəhətləri vardır?
- Birinci rus inqilabının baş verməsinə səbəb olan amillər hansılardır?
- Aqrar islahatın əsas istiqamətləri hansılar idi?

Yaradıcı tətbiqetmə. Şagirdlərə tədqiq edilən dövrdə Rusiya imperiyasının apardığı müharibələrə aid sinxron cədvəl qurmaq tapşırılır.

Ev tapşırığı. Şagirdlərə I Aleksandrın keçirdiyi islahatların əhatə etdiyi sahələrlə bağlı cədvəl tərtib etmək tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: sinxron cədvəllər hazırlama, məkan baxımından qiymətləndirmə

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla yanaşı, şagirdlərə aşağıdakı formada özünüqiymətləndirmə vərəqi təqdim edib suala cavab verməklə cədvəli doldurmaları təklif edilə bilər.

Aşağıda sadalananlar barədə şəxsi keyfiyyətlərini necə qiymətləndirirsiniz?

Meyar	Qeyri-kafi	Kafi	Yaxşı	Əla
Əməkdaşlıq				
Başqalarına kömək				
Başqalarına hörmət				
Dinləmək bacarığı				
Səhvini etirafı				
Düzlük				
Başqaları haqqında ədalətli olmaq				

MÖVZU 5. TÜRK DÜNYASI. QACARLAR DÖVLƏTİ

Standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 3.1.1. Dünyanın (*Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri*) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

1. Türk dünyası və Qacarlar dövlətində oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Türk dünyası və Qacarlar dövlətinin siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: söz assosiasiyası, karusel

Dərsin gedişi

Motivasiya. Söz assosiasiyası üsulundan istifadə etməklə dərsin motivasiyasını qurmaq olar. Bunun üçün lövhədə qazax, özbək, türkmən, qacar, əfşar, azərbaycanlı və s. açar sözlər yazılır və şagirdlərə aşağıdakı suallar ünvanlanır:

- Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət hansıdır?
- Bu tayfaları dil birliyinə görə türk dünyası adlandırmaq olarmı?
- Öyrəndiyiniz dövrdə türk dünyasının aparıcı dövlətləri hansılar ola bilərdi?

Suallara verilən cavabları ümumiləşdirib şagirdlərdə dərsə maraq yaratmaq olar və tədqiqat sualı elan edilə bilər.

Tədqiqat sualı: XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı imperiyası və Qacarlar dövləti necə inkişaf etdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında karusel təlim üsulundan istifadə etməklə dərsi qurmaq olar. Bunun üçün məsləhət olar ki, şagirdlərə dərs üsulu haqqında qısa məlumat verilsin. Bu dərs üsulu bir qədər çox vaxt tələb etdiyindən şagirdlərə

veriləcək sual və tapşırıqların yerinə yetirilməsi nisbətən az vaxt aparmalıdır. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlar və ya müəllimin məsləhət bildiyi tapşırıqlar verilə bilər.

I qrup

Mərkəzi Asiya dövlətlərinin XIX yüzillikdə siyasi inkişaf mərhələsini şərh edin.

II qrup

XIX yüzilliyin I yarısında Osmanlı imperiyası və Qacarlar dövlətində oxşar tarixi faktların baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edin.

III qrup

XIX yüzilliyin II yarısı və XX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı imperiyası və Qacarlar dövlətində oxşar tarixi faktların baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edin.

IV qrup

Qacarlar dövlətinin XIX yüzillikdə siyasi inkişaf mərhələsini şərh edin.

Karusel dərs üsulunun birinci mərhələsində qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra, əslində, dərsin yeni mərhələsinə – məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçilir. Çünki bu mərhələdə müəyyən edilmiş zaman ərzində hər bir qrup digər qrupların yazdıqları ilə tanış olmaq və “rəqib”lərinin yazdıqlarına münasibət bildirmək imkanına malik olur. Dərsin bu mərhələsi bitəndən sonra mövbəti mərhələyə keçmək olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Vaxta qənaət etmək üçün qrup təqdimatlarını dərsin ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində etmək olar. Lakin bu zaman da ümumiləşdirmələr aparmaq və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə suallar verilməlidir. Veriləcək sualları əvvəlcədən hazırlamaq məqsədəmüvafiqdir. Şagirdlərə aşağıdakı suallarla da müraciət edilə bilər.

- Rusiya əleyhinə Kenesar xanın başçılığı ilə baş vermiş üsyanla 1830-cu il Car-Balakən üsyanını müqayisə edin.
- Mərkəzi Asiyada müxtəlif dövlətlərin olması onun müdafiə qabiliyyətinə necə təsir göstərirdi?

- Rusiyanın Mərkəzi Asiyada həyata keçirdiyi “parçala, hökmranlıq et” siyasətini şərh edin.
- “Yeni osmanlılar” cəmiyyətinin meydana gəlməsinə hansı amillər səbəb olmuşdu?
- Sizcə, Sultan II Əbdülhəmid tərəfindən parlamentin buraxılması və konstitusiyanın dayandırılmasının idarəçiliyə nə kimi təsiri ola bilər?
- Osmanlı imperiyasına qarşı tarixdə hansı ittifaqların qurulduğunu xatırlayın.
- Rusiya ilə aparılan müharibələr Qacarların mövqeyinə necə təsir göstərirdi?
- Dövlətin başqa ölkələrlə qeyri-bərabər hüquqlu müqavilələr bağlamasının siyasi və iqtisadi sahəyə hansı mənfi təsirləri ola bilər?
- Babilər hərəkatının geniş yayılmasının səbəblərini müəyyən edin.
- Məşrutə hərəkatının tələblərini şərh edin.

Yaradıcı tətbiqetmə. Şagirdlərə Berlin konfransının qərarına görə dövlətlərə verilən ərazilərə aid cədvəl tərtib etmək tapşırılır.

Ev tapşırığı. Şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqlar verilə bilər.

1. Ədirnə və Buxarest müqavilələrini müqayisə edin.
2. Sultan II Mahmudun islahat keçirdiyi sahələrlə bağlı cədvəli tamamlayın.
3. Mirzə Tağı xanın islahatlarına aid cədvəli tamamlayın.
4. Osmanlı dövlətinin müharibədə məğlub olmasının səbəblərini araşdırın.

Şagirdləri artıq tapşırıqlarla yükləməmək üçün sinfi iki hissəyə ayırmaq və hər hissəyə iki tapşırıq vermək olar. Eləcə də bu tapşırıqların yerinə yetirilməsi zamanı dərsliyin 32, 33 və 35-ci səhifələrindəki tapşırıq nümunələrindən yararlanmaq məsləhət görülməlidir.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, şərh etmə

Qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Bununla belə, bu mərhələ zamanı müxtəlif suallar verməklə də təlim prosesində izlənməmiş şagirdin tədris meyarına necə cavab verdiyini dəqiqləşdirmək olar. Bu zaman yuxarıda verilmiş meyar nəzərə alınmaqla müəyyən edilən səviyyələr üzrə şagirdlər qiymətləndirilə bilər.

Təqdimatı şagirdlərin özləri də qiymətləndirə bilərlər. Onlar aşağıda göstərilmiş vərəqi doldururlar. Əgər bunu təqdimatı keçirən qrupun üzvləri edərsə, o zaman bu, özünüqiymətləndirmə sayılır. Özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə şagirdlər həm də qrupun işini bütövlükdə, yəni qrupun onların qarşısında qoyulmuş vəzifənin öhdəsindən necə gəldiyini qiymətləndirə bilərlər.

ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Adı, soyadı _____

Tarix _____

MEYARLAR	XEYR	QİSMƏN	TAM
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim.			
Dərsdə diqqətli idim.			
Problemin həllində məntiqli yanaşmam var idi.			
Sual-cavabda aktiv idim.			
Əməkdaşlıq etdim.			
Etiket qaydalarına riayət etdim.			

MÖVZU 6. HİNDİSTAN, ÇİN VƏ YAPONİYA

Standartlar:

1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.

3.1.1. Dünyanın (*Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasının ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri*) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

1. Hindistan, Çin və Yaponiyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Hindistan, Çin və Yaponiyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim formaları: böyük qruplarla iş, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, auksion

Dərsin gedişi

Motivasiya. Şagirdlərin idman oyunlarına həvəsi olduğunu nəzərə alaraq lövhədə “şahmat, uşu, kung-fu, cudo, karate, aykido” kimi açar sözləri yazıb onların diqqətini bu idman oyunlarının yaranmış olduğu ölkələrə yönəltmək olar. Daha sonra köməkçi suallardan istifadə edərək mövzunun tədqiqat sualını elan edib dərsin növbəti mərhələsinə keçid edilə bilər.

Tədqiqat sualı: XIX yüzillikdə və XX yüzilliyin əvvəllərində Hindistan, Çin və Yaponiyanın siyasi inkişafı necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra fəal təlimin mərhələlərindən biri olan tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün auksion üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verilir, onlara bu üsulun qaydaları xatırladılır (materialla tanış olmaq üçün veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə bir sual veriləcək. 3-ə qədər sayanadək sualı cavablandırma bilməyəniz, cavab vermək şansı digər sinif yoldaşınıza keçəcək).

Qarışıqlığın və sual “itkisi”nin olmaması üçün şagirdlərdən 5 nəfər seçilib sıra ilə düzülür. (Bu zaman qeydlər aparmaq üçün də bir nəfər lövhə qarşısında qalsa, yaxşı olar.) Sıradakı birinci şagirdə auksion üsulunun qaydasına uyğun olaraq sual verilir. Deyilən vaxtda cavablandırma bilməzsə, həmin sualı yanındakı şagird cavablandırmalıdır. O da cavab verə bilməzsə, növbə digər şagirdə keçir. Beləcə beşinci şəxsədək davam edir.

QEYD. Əslində, hazırda bəhs etdiyimiz bu üsul auksion üsulunun təcrübədə sınaılmış “improvizə” edilmiş formasıdır. Şagirdlərə daha maraqlı olması üçün hazırlanan suallar qeyd dəftərində nömrələnir və hər sualın nömrəsi lövhədə yazılır. Proses zamanı şagirdlərin müstəqil şəkildə hər hansı nömrəni seçməsinə şərait yaradılır. Bir mövzudan bəhs edən suallar dərslərdəki məlumata uyğun olaraq qarışıq olmalıdır. Yəni xronoloji və ya məzmun ardıcılığı gözlənilməməlidir. Hazırlanan və nömrələnən suallarla yanaşı, ehtiyat üçün 3-5 nömrələnmiş sualın olması daha yaxşı olardı. Şagirdlər nömrələri seçdikcə lövhədən həmin rəqəm silinir. Hər bir şagirdə 3 və ya 4 sual cavablandırılmasına şərait yaradılır. İlk şagird ona verilən sualları cavablandırdıqdan sonra yerində əyləşir və onun yerinə sinifdən digər şagird sıraya qatılır. Hansı şagirdin neçə suala düzgün cavab verməsini lövhə qarşısındakı şagird

qeyd edir. Lövhədə aparılan bu qeydlərin bütün şagirdlərin görməsi onlara əlavə stimül verir. Təcrübə göstərir ki, bəzən improvizə edilmiş bir üsul daha yaxşı effekt verir.

Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı sual və tapşırıqlardan, eləcə də onların düzülüş formasından istifadə etmək olar.

1. XIX yüzilliyin əvvəllərində Çində baş verən üsyanların səbəblərini izah edin.
2. XIX yüzilliyin əvvəllərində Hindistan ərazisinin $\frac{3}{4}$ hissəsindən çoxu hansı dövlətin nəzarəti altında idi?
3. 1905-ci ildə Sun Yatsenin rəhbərliyi ilə nə yaradıldı?
4. Rus-yapon müharibəsi nə uğrunda baş verdi?
5. 1854-cü ildə ABŞ ilə Yaponiya arasında imzalanan müqaviləni şərh edin.
6. Hindistan Milli Konqresi partiyası necə yarandı?
7. Rəcə kimə deyilirdi?
8. Pekin müqaviləsinin nəticələrini şərh edin.
9. Yaponiyada inzibati ərazi bölgüsü nə adlanırdı?
10. 1868-ci ildə imperator Mutsuxito nəyi bəyan etdi?
11. Taypinlər üsyanının əsas ideyasının izahını verin.
12. Nankin müqaviləsinin şərtlərini şərh edin.
13. XIX yüzilliyin əvvəllərində Hindistanda üsyanların başlanmasının səbəblərini şərh edin.
14. XIX yüzilliyin sonunda Çinin Fransa və Yaponiya ilə apardığı müharibələrin nəticələrini şərh edin.
15. Hindistanın "Böyük Britaniya imperiyasının mirvarisi" adlandırılmasının izahını verin.
16. Böyük Britaniya tərəfindən Hindistanın işğalının izahını verin.
17. İkinci Tiryək müharibəsinin səbəbinin izahını verin.
18. 1889-cu ildə qəbul edilmiş Yaponiya konstitusiyasına görə vətəndaşlara hansı azadlıqlar verildi?
19. Sipahilər üsyanının başlanması səbəbini şərh edin.
20. Böyük Moğol dövlətinə necə son qoyuldu?
21. Birinci Tiryək müharibəsinin başlanma səbəbinin izahını verin.
22. Portsmut müqaviləsini şərh edin.
23. Sipahilər üsyanının nəticəsini şərh edin.
24. 1911–1913-cü illərdə Çin inqilabının nəticələrini izah edin.
25. Taypinlərin islahatlarını şərh edin.
26. Nə üçün samuraylar syoqun rejiminə qarşı çıxır və xarici təbəələrə hücumlar edirdilər?

QEYD: Təbii ki, yuxarıda verilən suallar nümunə xarakterlidir. Tapşırıqlar azlıq təşkil edərsə, müəllim əlavə tapşırıqlar hazırlaya və ya eyni tapşırığı (təbii ki, tam cavablandırılmayan tapşırığı) təkrarən digər şagirdə verə bilər.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsi auksion üsulu ilə keçən zaman sinfin bütün diqqəti bu "bilik yarışına" cəmlənmiş olur ki, bu zaman da, əslində, dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsində məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi də yekunlaşdırılmış olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldib tədqiqat sualına cavab tapır. Bu zaman şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqları vermək olar:

- XIX yüzillikdə Şimali Azərbaycanda və Hindistanda baş vermiş üsyanların səbəbləri arasında oxşar xüsusiyyətlər hansılardır?

- Sipahilər üsyanından sonra ingilis hökuməti Hindistanın idarəçiliyində hansı tədbirləri həyata keçirdi?
- Böyük Britaniyanın Hindistanda “parçala və hökmranlıq et” siyasətini yürütdüyünü hansı dəlillər sübut edir?
- Cənubi Azərbaycanda baş vermiş Babilər hərəkatı ilə Taypinlər üsyanının oxşar cəhətləri hansılardır?
- Çin hökuməti niyə ağır şərtlə Pekin müqavilələrini imzalamağa məcbur oldu?
- XIX yüzilliyin ortalarında Çinin və Yaponiyanın xarici dövlətlərlə imzaladıqları müqavilələrin oxşar və fərqli cəhətləri hansılardır?

Ev tapşırığı. XIX yüzilliyin ikinci yarısında çar Rusiyasının Şimali Azərbaycanda, Böyük Britaniyanın Hindistanda yürütdüyü müstəmləkə siyasətinin oxşar və fərqli cəhətlərini müqayisə etmək tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, şərh etmə

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlər yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirilməlidir.

Dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı sualları da vermək olar.

- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var?
- Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?

MÖVZU 7. BİRİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ

Standartlar:

- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Birinci dünya müharibəsi dövründə oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən sxemlər hazırlayır.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, xəritələrlə iş

Dərsin gedişi

Motivasiya. Birinci dünya müharibəsinin əsas iştirakçıları tərəfindən aparılan bu müharibənin ədalətsiz müharibə olduğunu nəzərə alaraq şagirdlərin diqqətini ədalətli və ədalətsiz müharibə kimi anlayışlara yönəltməklə dərsin motivasiyasını qurmaq olar. Bunun üçün şagirdlərə:

- Müharibə ədalətli ola bilərmi?
- Müharibənin ədalətli və ya ədalətsiz olduğunu necə müəyyən etmək olar?
- İkinci Qarabağ müharibəsi Azərbaycan üçün necə müharibə idi?
- Qırx dörd günlük Vətən müharibəsini nə üçün ədalətli müharibə adlanır?
- Onlarla dövlətin bir-biri ilə apardığı, işğalçılıq xarakteri daşıyan ədalətsiz müharibəyə ümumi olaraq hansı ad vermək olar?

Şagirdlər öz fərziyyələrini irəli sürdükdən sonra onların diqqətini tədqiqat sualına yönləndirmək olar.

Tədqiqat sualı: Birinci dünya müharibəsi dövlətlərin və xalqların taleyində hansı rolu oynadı?

Tədqiqatın aparılması. Tarixi məlumatların şagirdlərin yaddaşında möhkəmləndirilməsində mühüm vasitələrdən biri də xəritələrlə işdir. Bu mövzunun tədrisi zamanı qruplara xəritələrlə bağlı tapşırıqlar da vermək olar. Xəritələr üzərində iş mühüm hadisələri məkanla (hadisə yeri ilə), həmçinin müasir dövrlə əlaqələndirməyə imkan verir. Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasında, yuxarıda adlarını çəkdiyimiz bir neçə dərs üsulunun birləşdirilməsi ilə aparılması tövsiyə olunur. Əsas odur, qurulan dərs şagirdlər üçün cansıxıcı olmasın, seçilən standartın və məqsədin reallaşdırılmasına xidmət etmiş etsin. Bu zaman qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilə bilər.

I qrup

1. Müxtəlif rəngli karandaşlardan istifadə etməklə müharibə edən dövlətlərin maraqlarını xəritə üzərində əks etdirin. (Bu zaman metodik vəsaitin sonundakı kontur xəritələrdən istifadə etmək olar.)
2. Birinci dünya müharibəsinin iştirakçı dövlətlər üçün nəticələrini əks etdirən cədvəl hazırlayın.

II qrup

1. Müxtəlif rəngli karandaşlardan istifadə etməklə dövlətlərin müharibədən çıxma ardıcılığını xəritə üzərində işarələyin.
2. Müharibənin başlanmasının səbəblərini şərh edin. Birinci dünya müharibəsi ilə İkinci Qarabağ müharibəsi arasındakı fərqi müəyyən edin.

III qrup

1. Rəngli karandaşlardan istifadə etməklə Birinci dünya müharibəsinin əsas döyüş yerlərini xəritə üzərində işarələyin.
2. 1916-cı il əməliyyatlarını sxemləşdirin.

IV qrup

1. Rəngli karandaşlardan istifadə etməklə Antanta və Üçlər ittifaqı üzvlərini xəritə üzərində işarələyin.
2. Müharibənin sonlarını və yekunlarını sxemləşdirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Qrup işinə ayrılmış vaxt bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi həyata keçirilir. Bu mərhələdə şagirdlərə tədqiqatın gedişində əldə etdikləri (yeni) məlumatları təqdim etməyə, yeni informasiyanın mübadiləsini aparmağa müəyyən vaxt verilir və onların təqdimatları dinlənilir. Qoyulmuş suala cavab tapmaq zərurəti tədqiqatın bütün iştirakçılarını bir-birinin təqdimatını fəal dinləməyə sövq edəcək.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Aparılan araşdırmanın yekunlaşdırılması, yeni biliklərin ümumiləşdirilməsi, nəticə çıxarılması məqsədilə aparılan müzakirə şagirləri və ümumi qənaətdə gəlməyə istiqamətləndirəcək. Müzakirə zamanı söylənən fikirlərin ümumiləşdirilməsi, dərslin əvvəlində söylənilmiş fərziyyələrlə müqayisə aparılması və tədqiqat sualı ilə bağlı nəticə çıxarılması üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət etmək olar:

- Birinci dünya müharibəsinin başvermə səbəbləri hansılardır?
- Müharibənin geniş miqyas almasının səbəbi nə idi?
- “Şliffen planı”nın boşa çıxması nə ilə nəticələndi?
- Almaniyanın tətbiq etdiyi yeni hərbi silahlar nə üçün ona böyük uğurlar gətirmədi?
- Sizcə, nə üçün Seyid onbaşı döyüşdə göstərdiyi igidliyi adi vəziyyətdə təkrarlamaq bilmədi?
- “Borclu borclunun sağlığını istər” deyimini ABŞ-nin müharibəyə qoşulma siyasəti ilə necə əlaqələndirmək olar?
- Nə üçün Birinci dünya müharibəsində Antanta dövlətləri qalib gəldi?
- Birinci dünya müharibəsinin hansı nəticələri oldu?

Yaradıcı tətbiqetmə. Şagirdlərə 1916-cı ildə Qərb cəbhəsində baş verən əsas hərbi əməliyyatların fərqli və oxşar cəhətlərini müqayisə edib cədvəli tamamlamaq tapşırılır.

VERDEN	
YUTLANDIYA	
SOMMA	

Ev tapşırığı. Şagirdlərə Çanaqqala döyüşü barədə təqdimat hazırlamaq tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: müəyyən etmə, sxemlər hazırlama

Dərs ərzində müəllimin apardığı qeydlər əsasında şagirdlər fərdi və qrup üzrə qiymətləndirilə bilər. Unutmayın ki, qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin informasiyanı yadda saxladığı yox, bu informasiyanı anlamaq səviyyəsi və hər hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığı daha çox nəzərə alınmalıdır. Şagirdlərin formativ qiymətləndirməsi yuxarıdakı meyarlar əsasında müəyyənləşdirilən səviyyələrə görə həyata keçirilə bilər.

Dərsin sonunda şagirdlər aşağıdakı formaya uyğun **Qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi** vərəqi ilə qiymətləndirilə bilər. Cədvəli doldurarkən 2, 3, 4, 5 rəqəmli ballardan istifadə etmək məqsədmüvafiqdir.

QRUP TƏQDİMATININ QIYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏRƏQİ

Meyarlar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Müəyyən etmə və ya sxem hazırlama meyarlarına nə səviyyədə cavab verildi?				
Reqlamentə riayət olundumu?				
Tapşırıq vaxtında yerinə yetirildimi?				
Qrup daxilində əməkdaşlıq var idimi?				
Təqdim edən sərbəst çıxış edirdi və ya oxuyurdu?				
Məlumat üçün seçilən material nə qədər keyfiyyətli seçilib?				
Çıxış edən əlavə suallara cavab verə bildimi?				
Nəticə çıxarılıbmı?				

MÖVZU 8. MƏDƏNİYYƏT**Standartlar:**

- 5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
- 5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.
- 5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədləri:

1. XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünya dövlətlərində mədəniyyətin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
2. XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.
3. XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair hekayələr yazır.

Təlim formaları: kollektiv, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, bir dəqiqə

Dərsin gedişi

Motivasiya. Bu mövzunun tədrisi zamanı müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə motivasiya qurmaq olar. Bunun üçün dünya mədəniyyətini əks etdirən fotolar və ya mədəniyyət abidələrindən nümunələr təqdim etməklə bu istiqamətdə suallar vermək mümkündür. Eləcə də dərslikdə verilmiş (*Kazan Universiteti, Tomas Edison, Lev Tolstoy, Dolmabağça sarayı, Eyfel qülləsi, Cüzeppe Verdi*) açar sözlərdən istifadə etmək olar. Açar sözlər təqdim ediləndən sonra şagirdlərə aşağıdakı formada suallar ünvanlana bilər:

- Bu açar sözlərdən hansıları sizə tanışdır?
- Bu haqda nə məlumatınız var?

– Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhət hansıdır?

Şagirdlərin verdikləri cavablar ümumiləşdirilir. Onları lazımı məcraya yönəldib yeni materialların tədqiqinə keçmək olar.

Tədqiqat sualı: XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünya mədəniyyəti necə inkişaf etdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqat sualı elan olunduqdan sonra dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün “bir dəqiqə” üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını xatırlatmaq (materialla tanış olmaq üçün veriləcək müddət bitdikdən sonra sizə bir sual və ya bir cümlə bildiriləcək. Siz də öz növbənizdə, səsləndirilən problemi bir dəqiqə ərzində durmadan şərh etməlisiniz.) olar. Bu üsulun tətbiqi zamanı sinfin səviyyəsi nəzərə almaqla aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə etmək olar:

- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində Osmanlı imperiyasında təhsilin inkişafını izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində Rusiya imperiyasının təhsil sahəsindəki siyasətini izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində Qacarlar dövləti və Hindistanda təhsilin, mədəniyyətin inkişafını izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində Çində təhsilin inkişafını izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada təhsilin inkişafını izah edin.
- Q.Daymlerin, T.Edisonun elmi nailiyyətlərinin izahını verin.
- V.Rentgen, E.Rezerfordun elmi nailiyyətlərinin izahını verin.
- D.Mendeleyevin, A.Popovun elmi nailiyyətlərinin izahını verin.
- Albert Eynşteynin və Ziqmund Freydin elmi yanaşmalarının izahını verin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində türk ədəbiyyatının inkişafını izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində Qafqazda və Qacarlar dövlətində ədəbiyyatın inkişafını izah edin.
- Rabindrənt Taqorun yaradıcılığının izahını verin.
- Bernard Şou, Cek Londonun yaradıcılığının izahını verin.
- Aleksandr Puşkin, Lev Tolstoyun yaradıcılığının izahını verin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada rəssamlığın inkişaf səbəblərini izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada musiqinin inkişaf səbəblərini izah edin.
- XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada memarlığın inkişaf səbəblərini izah edin.

QEYD: Yuxarıda verilmiş tapşırıqlar azlıq təşkil edərsə, əlavə tapşırıqlar hazırlamaq və ya eyni tapşırığı (təbii ki, tam cavablandırılmayan tapşırığı) təkrarən digər şagirdə vermək olar.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi bitdikdən sonra məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsinə keçilir. Bu mərhələdə şagirdlərə əlavə olaraq sual və tapşırıqlar verilə bilər. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səsləndirilmiş fikirlər müzakirə edildikdən sonra dərsin bu mərhələsi yekunlaşdırılır. Yaddan çıxartmaq olmaz ki, dərsin məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş suallar əvvəlcədən hazırlanmalıdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici suallarla müraciət edilə bilər:

- Dini və dünyəvi məktəblərin fərqi nədir?
- Sizcə, nə üçün gürcü məktəbləri bağlandı?
- Sizcə, işğalçı dövlətlərin müstəmləkələrdə həyata keçirdikləri təhsil siyasətinin hansı oxşarlıqları var?
- Çin və Rusiyada təhsilin inkişafını ləngidən səbəbləri izah edin.
- Nə üçün elektrikin kəşfi texniki tərəqqi üçün əsas amil hesab olunur?
- Müstəmləkə əsarətində yaşayan xalqların ədəbiyyatının xarakterik cəhətləri hansılar ola bilər?
- Dünya ölkələrinin mədəniyyətlərinin inkişaf səviyyələrini onların sosial-iqtisadi quruluşları ilə necə əlaqələndirə bilərsiniz?

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri, dünya mədəniyyətlərinin inkişafına təsir edən amilləri izah edər.

Yaradıcı tətbiqetmə. XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünya yazıçı və şairlərinin fəaliyyətinə dair cədvəl tərtib etmək tapşırılır.

Ev tapşırığı. Ev tapşırığı kimi şagirdlərə XIX yüzillik – XX yüzilliyin əvvəllərində dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair hekayələr yazmaq təklif edilir. Şagirdlərə verilən bu tapşırığın icrası diqqətdə saxlanılır. Çünki bu tapşırığın icrası 5.1.3. standartının reallaşdırılmasına xidmət edir.

Qiymətləndirmə meyarları: Təsir edən amilləri izahetmə, qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah etmə, hekayələr yazma

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirilməsi həyata keçirilir. Dərsin üçüncü məqsədinin həyata keçirilməsi verilən ev tapşırığının şagirdlər tərəfindən yerinə yetirilməsi, təhvil verilməsi və onların yoxlanılmasından sonra baş verə bilər.

Formativ qiymətləndirməni aşağıda verilmiş nümunə əsasında özünüqiymətləndirmə vərəqindən istifadə etməklə də yazmaq olar.

ÖZÜNÜQİYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Adı, soyadı _____
Tarix _____

MEYARLAR	XEYR	QİSMƏN	TAM
Tapşırığı başa düşdüm və fikrimi izah etdim.			
Dərsdə diqqətli idim.			
Problemin həllində məntiqli yanaşmam var idi.			
Sual-cavabda aktiv idim.			
Əməkdaşlıq etdim.			
Etiket qaydalarına riayət etdim.			

MÖVZU 9. VERSAL-VAŞİNQTON SİSTEMİ

Standartlar

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim məqsədləri

1. Birinci dünya müharibəsindən sonra dünya ölkələrində oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Birinci dünya müharibəsindən sonra dünya dövlətlərinin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, mətn üzərində iş

Dərsin gedişi

Motivasiya. Mövcud dərs Birinci dünya müharibəsinin yekunlarına həsr olunduğundan motivasiyanı da müharibə ilə əlaqəli qurmaq olar. Şagirdlərə aşağıdakı formada suallar verərək və alınan cavabları ümumiləşdirməklə dərsin növbəti mərhələsinə başlamaq olar.

- Müharibələr, adətən, necə bitir?
- Müharibəni başlayan dövlətlər sonra niyə onu dayandırır?
- Dövlətlər arasında müharibəyə yekun vuran sülh müqavilələri necə bağlanır?
- Sizcə, müharibədən sonra sülhü qorumaq üçün nə etmək lazımdır?
- Müharibələrə yekun vurmaq üçün, adətən, necə razılığa gəlinir?
- Sizcə, uzunmüddətli sülhü qorumaq üçün Birinci dünya müharibəsinə necə yekun vurmaq olardı?

Tədqiqat sualı: Versal-Vaşinqton sisteminin dünya ölkələri üçün hansı nəticələri oldu?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında mətn üzərində iş üsulu ilə dərsi qurmaq məqsədəmüvafiq olardı. Adından göründüyü kimi, bu zaman şagirdlər onlara verilmiş mətn üzərində işləməlidirlər.

Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar:

I qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli karandaşların köməyi ilə etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Birinci dünya müharibəsində qalib gəlmiş dövlətlər _____

_____ ilə sülh müqaviləsini hazırlamaq üçün 1919-cu il yanvarın 18-də Parisdə sülh konfransına başladı. Konfransın bu tarixdə və Versal sarayında başlaması təsadüfi deyildi. Fransa bununla Almaniya _____ istəyirdi. Çünki 1871-ci il yanvarın 18-də Versal sarayında Almaniya imperiyası elan edilmişdi. Almaniya sonra onun müttəfiqləri ilə də ayrı-ayrı sülh müqavilələri imzalandı. Bütövlükdə Versal sistemi adlanan bu müqavilələr nəti-

cəsində Avropanın _____ dəyişdi. _____ dağıldı. Nəticədə yeni milli dövlətlər yarandı. Balkanlarda da yeni ərazi dəyişiklikləri edildi. Serb-Xorvat-Sloven krallığı (sonradan Yuqoslaviya) adlı yeni dövlət təşkil edildi. Daha bir imperiya – Osmanlı imperiyası da parçalandı. Müharibə zamanı Osmanlı imperiyasının tərkibindəki ərəbləri öz tərəflərinə çəkmək üçün İngiltərə və Fransa onlara müstəqillik vəd etmişdi. Lakin müharibə bitdikdən sonra İngiltərə və Fransa onların ərazilərini mandat sistemi adı altında bölüşdürdü. Vudro Vilson müstəmləkə ərazilərinin müttəfiqlər tərəfindən birbaşa ilhaqına qarşı çıxmışdı. Nəticədə sülh konfransında _____ yaradıldı. Bu sistemə görə mandat sahibi Millətlər Cəmiyyəti adından müəyyən ərazini idarə edirdi, lakin ona sahib deyildi. Beləliklə, Almanıyanın Afrika və Sakit okeandakı bütün müstəmləkələri və Osmanlı imperiyasının Yaxın Şərqdəki əraziləri mandat sistemi adı altında bölüşdürüldü. 1924-cü ildə beynəlxalq komissiya _____ üçün yeni plan hazırladı. Komissiyaya sədrlik edən ABŞ nümayəndəsinin adını daşıyan _____ təminatın ödənilməsi müddətini uzatmaqla illik ödənişinin azaldılmasını nəzərdə tuturdu. Bu, Almanıyanın iqtisadi inkişafına kömək etməklə onun ödəmə qabiliyyətini artırmağa xidmət edirdi. Plana əsasən Almanıyanın bərpası üçün ona ABŞ tərəfindən borc verildi. Bu borc hesabına dirçələn Almaniya _____ təminatı vaxtında ödəməyə başladı. ABŞ-nin kapital axınının artması Qərbi Avropada nisbi inkişafa səbəb oldu.

II qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Məğlub dövlətlər və müharibə bitməmiş separat sülh müqaviləsi imzalayaraq müharibədən çıxmış _____ konfransa dəvət edilməmişdi. Almaniya və onun müttəfiqləri ilə imzalanan müqavilələr ABŞ prezidenti Vudro Vilsonun _____ prinsipi əsasında hazırlanmalı idi. Paris sülh konfransı guya öz müqəddəratını təyinetmə prinsipini rəhbər tuturdu. Bununla belə, Şərqi Avropadakı xalqların qarışıqlığı etnik əsaslarla sərhədlərin yaradılmasını qeyri-mümkün etdi. Bəzən _____ maraqlarını təmin etmək üçün güzəştlərə getmək lazım idi. Məsələn, Fransa Almanıyanın şərq sərhədində əsas müttəfiqi kimi Rusiyanı itirdiyi üçün Şərqi Avropa dövlətlərini mümkün qədər gücləndirmək istəyirdi. Həmin dövlətlər daha sonra Almaniya və sovet Rusiyasına qarşı maneə rolunu oynamalı idi. Güzəştlər nəticəsində, demək olar ki, bütün Şərqi Avropa dövlətlərində etnik azlıqlar qaldı. Dövlətlər daxilində _____ problemi sonradan münaqişələrə səbəb oldu. Birinci dünya müharibəsindən sonra sülh yolu ilə nizamlanma yeni sərhədlər və yeni dövlətlər yaratmaqla XIX yüzilliyin millətçilik arzularını həyata keçirməyə çalışdı. Bu isə öz növbəsində, yeni sərhəd mübahisələrinin yaranmasına və _____ gərginlik bölgəsinə çevrilməsinə səbəb oldu. Versal müqaviləsi davamlı sülhün qurulmasını təmin etmədi. Bu, bir sıra səbəblərlə bağlı idi. Birincisi, müharibədən sonra _____ təsdiq etmədi. Çünki amerikalıların əksəriyyəti Avropanın işlərinə qarışmaq istəmirdi. Onlar hesab edirdilər ki, ABŞ üçün ən yaxşı sülh təminatı Avropanın işlərindən kənarda qalmaqdır. Bundan əlavə, sülh müqaviləsi, xüsusən də müharibənin günahkarı ilə bağlı maddə alman xalqında nifrət yaratdı. Lakin _____ imzalayan bəzi dövlətlərin, xüsusilə İngiltərə və Fransanın qeyri-səmimi siyasəti nəticəsində onun ömrü uzun olmadı. _____ 1930-cu illərdə həyata keçirdikləri təcavüzkar siyasət isə bu

paktın əhəmiyyətini itirməsi ilə nəticələndi. Beləliklə, qısa sürən sülh və əməkdaşlıq dövründən sonra dünya yeni bir müharibəyə sürükləndi.

III qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Tezliklə konfransda ziddiyyətlər özünü büruzə verdi. Müharibədən əvvəl bağlanmış gizli müqavilələr və razılaşmalar Vilsonun irəli sürdüyü _____ prinsipi ilə ziddiyyət təşkil edirdi. Fransa Almaniyanı cəzalandırmaq üçün onun bütün silahlarından məhrum edilməsini, müharibə xərcləri üçün böyük _____ ödəməsinə istəyirdi. Versal müqaviləsinin hərbi və ərazi müddəaları da almanları qəzəbləndirdi. Almaniya ordusunu yüz min nəfərə qədər azaltmalı, donanmasını ixtisar etməli və hərbi hava qüvvələrini ləğv etməli oldu. Fransaya qarşı gələcəkdə hərbi fəaliyyətin qarşısını almaq üçün _____ silahsızlaşdırılmış zonaya çevrildi. Elzas və Lotaringiya Fransaya geri qaytarıldı. Şərqi Almaniyanın bir hissəsi yeni yaradılan Polşa dövlətinə verildi. "Diktə edilmiş sülh"dən narazılıq etsə də, yeni müharibə riskini gözə almaq istəməyən Almaniya müqaviləni qəbul etdi. Mandat sistemi adı altında maskalanan Avropa müstəmləkəçiliyi _____ davam etdi. Bu isə milli azadlıq mübarizələrinin yeni mərhələlərinə səbəb oldu. Antantanın bəzi müttəfiq dövlətləri də nəticədən narazı qaldı. Müharibəyə yeni ərazilər qazanmaq üçün daxil olan _____ istədiklərindən az qazanmışdı. Ona görə də özlərini müttəfiqləri tərəfindən aldadılmış və xəyanət edilmiş kimi qəbul etdi. ABŞ, sovet Rusiyası kimi böyük dövlətlərin dəstəyindən məhrum olması Millətlər Cəmiyyətinin təsir gücünü zəiflədirdi. Ona görə də bu və digər şikayətlərlə bağlı tədbir görmək iqtidarında deyildi. Zaman göstərdi ki, təşkilatın üzvləri təcavüzə qarşı güc tətbiq etməyə razılaşa bilməzdi. Paris (Versal) konfransının qərarları bir müşahidəçinin qeyd etdiyi kimi: "_____ " idi. Əslində, bu qərarlarla gələcəkdə yeni dünya müharibəsinin toxumları səpildi. İyirmi ildən sonra müqavilələrin uğursuz mirası dünyanı başqa bir fəlakətli müharibəyə sürüklədi. Qərbi Avropada hökm sürən rifah dövrünün səbəblərindən biri də sülh və əməkdaşlıq mühitinin artması idi. _____ Lokarno (İsveçrə) konfransında Almaniyanın Fransa və Belçika ilə sərhədlərinin toxunulmazlığına zəmanət verən pakt (müqavilə) imzalandı. Bu pakt Avropada yeni _____ başlanğıcı kimi qiymətləndirildi.

IV qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Vilsonun təklifi ilə gələcək müharibələrin qarşısını almaq üçün beynəlxalq təşkilat _____ yaradıldı. Bunun müqabilində Vilson ərazi tənzimləmələrində İngiltərə və Fransaya güzəştə getməyə razı oldu. ABŞ senatının bu müqaviləni təsdiq etməkdən imtina etməsi Millətlər Cəmiyyətini zəiflədən əsas amillərdən oldu. Uzun müzakirələrdən sonra 1919-cu il iyunun 28-də — məhz Birinci dünya müharibəsinə gətirib çıxaran _____ vəliəhdi Frans Ferdinanda sui-qəsd edildiyi gündə Almaniya ilə Versal müqaviləsi imzalandı. Müqavilə

vilə Almaniyayı sərt şəkildə cəzalandırdı. Xüsusilə müharibənin başlanmasına görə günahkar elan edilməsi haqqında maddə Almaniyayı narazı saldı. Almaniyadan müharibə nəticəsində müttəfiq dövlətlərin məruz qaldığı bütün zərərin əvəzində _____ ödənilməsi tələb edilirdi. Paris sülh konfransında qəbul edilən qərarlar _____ siyasi münasibətləri əhatə edirdi. Uzaq Şərq və Sakit okean bölgəsində münasibətləri tənzimləmək üçün isə 1921-ci ilin sonu — 1922-ci ilin əvvəllərində _____ keçirildi. Konfransda Sakit okean bölgəsində olan müəlləklərinin tanınması haqqında ABŞ, İngiltərə, Fransa və Yaponiya arasında müqavilə imzalandı. Başqa bir müqavilə ilə Çinin müstəqilliyi və ərazi bütövlüyü tanındı. Bu və dəniz silahlarının məhdudlaşdırılması haqqında müqavilə Yaponiyanın maraqlarına zidd idi. Bununla da, Yaponiyanın ABŞ-yə qarşı qisasçılıq siyasətinin əsası qoyuldu. _____ ilə üzləşən Almaniya təzminat ödənişini gecikdirirdi. Fransa bundan qəzəbləndi və 1923-cü ildə Almaniyanın əsas _____ işğal etmək üçün qoşun göndərdi. Fransa buradakı mədəni və müəssisələri istifadə etməklə təzminat almağı planlaşdırırdı. İqtisadi çətinlik siyasi gərginliyə və münaqişəyə səbəb oldu. Tərəflər çıxış yolu axtarmağa başladı. Almaniya _____ Millətlər Cəmiyyətinə daxil olması ilə yeni əməkdaşlıq ruhu daha da gücləndi. İki il sonra dünyanın əksər dövlətləri tərəfindən imzalanan Brain–Kelloq paktı ilə bu əməkdaşlığın coğrafiyası genişləndi. Hər iki paktla anlaşılmazlıq və münaqişələrin sülh yolu ilə həll edilməsi nəzərdə tutulurdu.

Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra **məlumatın mübadiləsi** və **müzakirəsi** mərhələsinə keçmək olar.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qruplara tədqiqat aparmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir qrup təqdimat üçün nümayəndəsini seçir. Qruplar iş vərəqlərini lövhədən asır və təqdimatlarını həyata keçirirlər. Şagirdlər mətn üzərində işləyən zaman qrupların gəldiyi nəticələrlə, məlumatlarla, hissələrə bölünmüş mətnə verilən adlarla tanış olurlar. Suallar verilir. Fikirilər dinlənilir, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistemləşdirilir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- Elzas və Lotaringiya nə zaman Almaniya tərəfindən ələ keçirilmişdi?
- Versal müqaviləsinin hansı müddəası almanları xüsusilə qəzəbləndirdi?
- Birinci dünya müharibəsi ərəfəsində Balkan yarımadasında hansı dövlətlər var idi?
- Sizcə, Lokarno paktının Avropada yeni sülh dövrünün başlanğıcı kimi qiymətləndirilməsi doğru idi?
- Anlaşılmazlıq və münaqişələrin sülh yolu ilə həll edilməsi həmin dövrdə mümkün idi?
- Nə üçün Paris konfransının qərarları “qum üzərində qurulmuş sülh” kimi dəyərləndirilirdi?
- Birinci dünya müharibəsinə səbəb olan problemlər Versal müqaviləsində həll olundumu?
- Millətlər Cəmiyyətinin təsir gücünün zəifliyini, bu və digər şikayətlərlə bağlı tədbir görmək iqtidarında olmamasını müasir dövrdə BMT-nin fəaliyyəti ilə əlaqələndirərək necə dəyərləndirmək olar?

Yaradıcı tətbiqetmə. Xəritə əsasında baş vermiş ərazi dəyişikliklərini təhlil etmək və Birinci dünya müharibəsindən sonra dünya dövlətlərinin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlamaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə: izahetmə, cədvəl və sxemlər hazırlama

Formativ qiymətləndirmənin şagirdin fərdi xüsusiyyətlərini öyrənmək üçün də böyük əhəmiyyəti vardır. Mövcud dərsin qiymətləndirməsini yuxarıdakı meyara əsasən dərs izləməsi

nəticəsində həyata keçirmək olar. Qrup təqdimatı zamanı aşağıdakı qiymətləndirmə formasından istifadə etmək olar.

QRUPU QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Qrupun adı _____

Təlimat: Aşağıdakı meyarlara hansı səviyyədə əməl olunduğunu nəzərə alaraq qrupu qiymətləndirin.

MEYARLAR	SƏVİYYƏLƏR				
	Heç vaxt	Nadir hallarda	Bəzən	Tez-tez	Həmişə
Qrup üzvlərinin hər biri tapşırıqların yerinə yetirilməsində iştirak edir.					
Qrup üzvləri bir-birlərinin fikir və fəaliyyətinə hörmət edir.					
Qarşılıqlı şəkildə müzakirələr aparırlar.					
Qrup üzvləri bir-birlərinə etimad göstərir.					
Qrup üzvləri bir-birlərini cəsarətləndirir.					
Qrup üzvləri nəticələrini növbəli və ədalətli şəkildə təqdim edirlər.					
Üzərində işlənən mövzuda qrup üzvləri ortaq bir fikrə gəlir.					
Qrup üzvləri birlikdə işləməkdən zövq alırlar.					

Şərhlər:

MÖVZU 10. AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI, BÖYÜK BRİTANIYA VƏ FRANSA

Standartlar:

- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasına ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Visarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədləri:

1. XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Fransanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
2. Franklin Ruzveltin fəaliyyətini təhlil etməklə ona münasibət bildirir.

Təlim formaları: kollektiv, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, mikrofon

Dərsin gedişi

Motivasiya. Motivasiyanı qurmaq üçün 9-cu paraqrafa istinad edərək şagirdləri yeni dərsə kökləmək olar. Bu zaman şagirdlərə aşağıdakı sualları ünvanlamaq olar:

- Birinci dünya müharibəsində qalib çıxmış dövlətlər hansılar idi?
- Bu dövlətlərdən hansıları Versal-Vaşinqton sistemində aparıcı rol oynayırdı?
- Versal-Vaşinqton sistemindən ən çox “qazanclı” çıxan dövlətlər hansılar idi?

Cavabları ümumiləşdirdikdən sonra tədqiqat sualını elan edin.

Tədqiqat sualı: XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Amerika Birləşmiş Ştatları, Böyük Britaniya və Fransada inkişaf necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün “mikrofon” üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verilir. Sonra onlara bu dərs üsulunun qaydaları qısaca xatırladılır: Uşaqlar, sizə bir sual verəcəyəm. Kim bu haqda 0,5–1 dəqiqə danışa bilərsə, əlini qaldırsın və mən də “mikrofonu” ona verim. Onlara şərti mikrofon kimi təsəvvür edilən hansısa əşyanı (qələm, karandaş və s.) təklif edin. Şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqları vermək məqsədmüvafiq olardı:

- Birinci dünya müharibəsinin Amerika Birləşmiş Ştatları üçün nəticələrini şərh edin.
- Birinci dünya müharibəsinin Böyük Britaniya üçün nəticələrini şərh edin.
- Birinci dünya müharibəsinin Fransa üçün nəticələrini şərh edin.
- 1920-ci illərin birinci yarısında Amerika Birləşmiş Ştatlarının iqtisadi problemlərini şərh edin.
- Amerika Birləşmiş Ştatlarının iqtisadi tənzimləmə siyasətindən imtina etməsini şərh edin.
- Amerika Birləşmiş Ştatlarında afroamerikalıların hüquqlarına münasibəti şərh edin.
- Amerika Birləşmiş Ştatlarında rifahın sona yetməsinə münasibət bildirin.
- Amerikalıların birjalarda səhm alması məsələsinə münasibət bildirin.
- Böyük böhranı şərh edin.
- Franklin Ruzveltin prezident seçilməsinə münasibət bildirin.
- Ali məhkəmə ilə Ruzveltin qarşıdurmasına münasibət bildirin.
- F.Ruzveltin “Yeni xətt” islahatlarını təhlil etməklə ona münasibət bildirin.
- Böyük Britaniyada Leyboristlər partiyası hökumətinin fəaliyyətini şərh edin.
- “Böyük böhran”ın Böyük Britaniyaya təsirini şərh edin.
- “Böyük böhran”ın Fransaya təsirini şərh edin.
- Con Keynsin iqtisadi ideyalarına şərh edib ona münasibət bildirin.
- Fransada Xalq Cəbhəsi hökumətinin fəaliyyətini şərh edin.

Səsələnən ilk tapşırıqğa hazır olanlardan birinə ilk söz – “mikrofon” verilir. Dərs prosesində mikrofonun bir şagirdədən növbə ilə digər şagirdə keçməsinə nəzarət edilir. Yalnız şərti mikrofonu alana söz verilir. Dərsin bu mərhələsində cavablar şərh edilmir və şagirdlər qiymətləndirilmir. Çünki

bunun özü şagirdlərdə səhv etmək, səhv danışmaq qorxusunu yarada bilər ki, bu da dərstdə şagird fəallığını aşağı salar.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Şagirdlərin cavabları diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Səhv nəticələrin səbəbləri araşdırılır, dağınıq faktlar arasında əlaqə yaradılır, şagirdlərin düşüncəsi lazımi məcraya yönəldilir və yeni biliklər sistəmləşdirilir. Müzakirələr zamanı bütün sinif şagirdlərinin fəallığı təmin olunur. Şagirdlərin müzakirələrdə fəal iştirakı nəticələrin alınmasına yardımçı olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə verilən yönləndirici suallar vasitəsilə ümumiləşdirmə aparıla bilər. Bu da öz növbəsində, tədqiqat sualına cavab tapmağa kömək etmiş olar. Bununla belə, tədqiqat sualının tam cavabını almaqdan ötrü aşağıdakı suallar da yardımçı ola bilər:

- Sizcə, xarici mallar üçün yüksək gömrük tariflərinin müəyyən edilməsinin məqsədi nə idi?
- 1920-ci illərin birinci yarısı ABŞ-nin sosial-iqtisadi vəziyyətini təhlil edərək müsbət və mənfi cəhətlərini dəyərləndirin.
- “Hökumət sosial və iqtisadi problemləri həll etməməlidir” fikrini necə dəyərləndirirsiniz? Mövzu ilə bağlı müzakirə aparın.
- 1920-ci illərdə afroamerikalıların irqçiliklə mübarizəsinin nəticələrini necə dəyərləndirirsiniz?
- 1920-ci illərin rifahı müxtəlif sosial qruplara necə təsir etdi?
- Konqresin hətta F.Ruzveltin partiyasından olan üzvlərinin onun təklif etdiyi qanun layihəsini sərt şəkildə tənqid etməsini necə dəyərləndirirsiniz?
- F.Ruzveltin siyasətini müxtəlif sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə ona münasibət bildirin.
- Yerli istehsalçını qorumaq üçün xarici mallara qoyulan gömrük rüsumlarının artırılması siyasəti necə adlanır?
- Hökumətin elm xadimlərinin məsləhətlərini nəzərə almasını necə dəyərləndirirsiniz? Müləhizələrinizi tarixi nümunələrlə əsaslandırın.
- “Böyük böhran”ın təsirlərini başqa ölkələrdən fərqli olaraq, Fransanın bir qədər gec hiss etməsinin səbəbini izah edin.

Ev tapşırığı. Fransanın müharibədən sonra qarşısında duran ən böyük problemi müasir dövrdə II Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycanın qarşısında duran problemlə müqayisə etmək tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, münasibət bildirmə

Dərsin yekunu kimi formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlər yuxarıdakı meyarlara uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirilməlidir.

Dərsin sonunda vaxt qalarsa, şagirdlərə aşağıdakı formada özünüqiymətləndirmə vərəqi verilə bilər.

ÖZÜNÜQİYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Adı və soyadı _____

Bu anket özünüqiymətləndirmə məqsədilə hazırlanmışdır. Gördüyünüz işləri ən düzgün formada ifadə edən seçimi işarələyin (X).

FƏALİYYƏTLƏR	DƏRƏCƏLƏR		
	Həmişə	Bəzən	Heç vaxt
1. Başqalarının izahlarını və məsləhətlərini dinlədim.			
2. Təlimata əməl etdim.			
3. Verilən tapşırığın öhdəsindən gəldim.			
4. Çalışmalarımı bitirdim.			
5. Anlamadığım məsələlərə aid sual verdim.			
6. Tapşırığı yerinə yetirərkən vaxtdan düzgün istifadə etdim.			
7. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün müxtəlif materiallardan istifadə etdim.			

8. Bu dərstdə nələri öyrəndim?

9. Bu dərs müddətində sinif yoldaşlarıma necə kömək etdim?

Şərhlər:

MÖVZU 11. ALMANİYA VƏ İTALİYA

Standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. Almaniya və İtaliyada baş verən mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.

Təlim forması: böyük qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, akvarium

Dərsin gedişi

Motivasiya. Əvvəlki mövzulardan çıxış edərək dərsin motivasiyasını qurmaq olar. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı sualları vermək olar:

- Üçlər ittifaqının hansı üzvləri var idi?
- Bu üzvlərdən hansı müharibənin gedişində Antanta tərəfinə keçdi?
- Üçlər ittifaqının ən aparıcı üzvləri hansılar idi?
- Versal-Vaşinqton sisteminə nəzər salsaq, bu dövlətləri bir-birinə yaxınlaşdıran hansı amillər ola bilərdi?

Şagirdlərin cavablarına dair qısa məlumat verib, onları korrektə etdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsinə keçid edilə bilər.

Tədqiqat sualı: Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliyada tarixi inkişaf necə getdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın böyük qruplarla iş formasında aparılması məsləhətdir. Bu zaman akvarium metodundan yararlanmaq olar. Bu iş üsulu üçün sinfi iki dairəyə – iç və çöl dairələrinə bölüb iç dairəyə müəyyən vaxt müddətində müəyyən bir problemin müzakirəsi tapşırılır. Sonra akvarium dərs üsulunun qaydalarına uyğun olaraq dairədəki şagirdlər yerlərini dəyişib müzakirəni davam etdirməlidir. Müzakirə üçün aşağıdakı tapşırıqlardan istifadə edilə bilər.

- Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniyanın tarixi inkişaf mərhələsini izah edin.
- Birinci dünya müharibəsindən sonra İtaliyanın tarixi inkişaf mərhələsini izah edin.
- Birinci dünya müharibəsindən sonra Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların başvermə səbəbini izah edin.

“Akvarium”da iş zamanı, əslində, dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi də həyata keçirilmiş olur. “Akvarium”da iş üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra dərsin növbəti mərhələsi həyata keçirilə bilər.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin sonunda əldə olunan nəticələr ümumiləşdirilir. Aşağıdakı sual və tapşırıqlardan istifadə edilə bilər:

- A.Hitlerin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından izah edin.
- B.Mussolininin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından izah edin.
- Sizcə, nə üçün nasistlər bütün dövlət qurumlarını nəzarət altına almaq istəyirdilər?
- Nasist peşə təşkilatlarının yaradılması hansı məqsədi daşıyırdı?
- Versal sülh müqaviləsində Almaniya hansı hərbi məhdudiyyətlər qoyulmuşdur?
- Almaniya və İtaliyada faşizmin sürətlə yayılması hansı səbəblərlə bağlı idi?

Beləliklə, şagirdlər “Akvarium”da olan zaman və sual-cavabda iştirak edərək əldə etdikləri biliklərlə Almaniyada və İtaliyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah etməyi bacaracaqlar.

Yaradıcı tətbiqetmə. Bu mərhələdə şagirdlərə Almaniya və İtaliyada faşist hakimiyyətini müqayisə etməyə imkan verən sinxron cədvəllər hazırlamaq tapşırıla bilər.

Ev tapşırığı.

Şagirdlərə məndən əldə etdikləri məlumatlar əsasında 7-8 sözdən ibarət krosvord qurmağı tapşırmaq olar.

Qiymətləndirmə meyarları: səbəb və nəticələrini izah etmə, sinxron cədvəllər hazırlama

Qiymətlər meyarlara əsasən səviyyələrə görə aparılır. Bu proses dərs izləməsi nəticəsində baş verməlidir.

Dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə edilə bilər:

- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə hansı təsiri bağışladı?
- Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?
- Yeni mövzu üzərində necə işlədiniz? və s.

MÖVZU 12. SOVET SOSIALİST RESPUBLİKALARI İTTİFAQI

Standartlar:

- 1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədləri:

1. Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqındakı tarixi hadisələrin baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
2. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında və SSRİ xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, mətn üzərində iş

Dərsin gedişi

Motivasiya. Söz assosiasiyası üsulundan istifadə etməklə motivasiyanı qurmaq olar. Bunun üçün lövhədə “hərbi kommunizm”, SSRİ, sosialist yenidənqurmaları, repressiyalar, “Molotov-Ribbentrop Paktı”, sosializm, kommunist, proletar diktaturası və s. sözləri yazılır və şagirdlərə suallarla müraciət olunur:

- Bu sözlər sizə nə deyir?
- Bu sözlər haqqında nə bilirsiniz?
- Bu sözləri birləşdirən ümumi cəhətlər hansılardır?

Alınan cavabları ümumiləşdirib şagirdlərin diqqətini tədqiqat sualına yönəltmək vacibdir.

Tədqiqat sualı: Birinci dünya müharibəsindən sonra Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqında və SSRİ xalqlarının sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında dəyişikliklər necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqat sualı elan olunandan sonra dərsi kiçik qruplarla iş formasında mətn üzərində iş üsulu ilə qurmaq məqsədmüvafiq olardı. Adından göründüyü kimi, bu zaman şagirdlər onlara verilmiş mətn üzərində işləməlidirlər.

Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı və ya müəllimin məsləhət bildiyi tapşırıqları vermək olar.

I qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədamüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

_____ siyasi, iqtisadi və sosial vəziyyətin kəskinləşməsi ilə nəticələndi. Müharibə səbəbindən, onsuz da, ağır vəziyyətə düşmüş ölkədə öz hakimiyyətlərini möhkəmləndirməyə çalışan bolşeviklər _____ həyata keçirdilər. _____ siyasətinin tətbiq olunması bolşeviklərin qələbə qazanmasında mühüm rol oynadı. Vətəndaş müharibəsindən sonra bolşevik hökuməti siyasi narazılıqların qarşısını almaq və iqtisadi geriliyi aradan qaldırmaq məqsədilə 1921-ci ildə _____ keçdi. YİS-in tətbiq olunması nəticəsində iqtisadi inkişaf baş verdi. 1921-ci ilə kimi bolşeviklər keçmiş Rusiya imperiyası ərazisinin əksər hissəsində hakimiyyəti ələ keçirdi. Bundan əlavə, Qırmızı ordu hissələri Cənubi Qafqaz respublikalarını — _____ onları Sovet Sosialist Respublikasına çevirdi. 1922-ci ildə bu respublikalar federativ dövlətdə (ZSFSR) birləşdirildi. Mədəniyyət sahəsində sosializm quruculuğunun aparılması da dövrün vacib problemi kimi qarşıda dururdu. Əsas diqqət bolşevik ideologiyasına uyğun _____ qurulmasına yönəldildi. Təhsil əsas ideoloji təbliğat sahəsinə çevrildi. Ədəbiyyatda sosializm quruculuğunu tərənnüm edən əsərlər meydana gəldi. Rejimə istənilən səviyyədə “sədaqət” nümayiş etdirməyən ziyalılar təqib olunmağa başlandı. 1939-cu ilin avqustunda bu iki dövlət arasında bir-birinə hücum etməmək haqqında “Molotov-Ribbentrop paktı” imzalandı. Gizli protokola əsasən _____ bölündü. Əslində, SSRİ Polşanın bölüşdürülməsinə razılıq verməklə İkinci dünya müharibəsinin başlanmasına şərait yaratdı. Uzaq Şərqdə _____ artmaqda davam edirdi. Xalxin Qol yaxınlığında yaponları darmadağın edən sovet ordusu onları Monqolustandan çıxartdı. Bununla da şərq sərhədlərinin təhlükəsizliyini təmin edən SSRİ əsas diqqətini Qərbə yönəltdi.

II qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədamüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Müvəqqəti hökumətin aydın _____ olmaması, müharibənin davam etdirilməsi və sovetlərlə olan çəkişmələr xalq kütləsinin narazılığına səbəb olurdu. Bundan istifadə edən bolşeviklər xalqı öz tərəflərinə çəkmək üçün _____ vədləri ilə çıxış edirdilər. 1917-ci ilin oktyabrında çevriliş edən bolşeviklər hakimiyyəti ələ keçirdilər. Rusiyada sovet hökuməti quruldu. V.Lenin Xalq Komissarları Sovetinin sədri vəzifəsini icra etməyə başladı. 1920-ci illərin ikinci yarısı – 1930-cu illərdə SSRİ-də ölkənin socialistcəsinə yenidənqurulması siyasəti həyata keçirildi. Sənayeləşdirmə xətti bu sahədə ilk addım oldu. Əvvəlki sənaye sahələrinin bərpa edilməsi, beşillik planların tətbiq olunması, yeni fabrik və zavodların istifadəyə verilməsi nəticəsində SSRİ _____ çevrildi. Sosializm quruculuğunun ən faciəli tədbiri kənd təsərrüfatının kollektivləşdirilməsi oldu. XX yüzilliyin 30-cu

illərində SSRİ-də mövcud olan totalitar rejimin əsas əlamətlərindən biri _____ sistemi idi. Bu dövrdə bütün məsələlər qanunla deyil, əmr və sərəncamlar vasitəsilə həll olunurdu. Şəxsiyyətə pərəstişin tüğyan etdiyi cəmiyyətdə _____ hökm sürürdü. Partiya və dövlətin tarixində Stalinin xüsusi rol oynaması ideyası fəal şəkildə təbliğ olunurdu. SSRİ-də totalitar quruluşun əsaslarının möhkəmləndirilməsinə yönəldilmiş nəhəng _____ aparatı yaradılmışdı. Burada Antanta dövlətləri ilə razılığa gəlmək mümkün olmadığı üçün konfrans nəticəsiz oldu. Əvəzində sovet Rusiyası Almaniya ilə Rapallo sazişi imzalayaraq _____. Sovet dövləti ilə kapitalist ölkələri arasında diplomatik münasibətlərin olmaması onların qarşılıqlı surətdə faydalı əməkdaşlığına _____. 1920-ci illərin ortalarında bu məsələ uğurla həll edildi. Bir çox dövlətlər SSRİ ilə diplomatik əlaqələr yaradaraq onu hüquqi cəhətdən tanıdı.

III qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

_____ qovulması, Brest-Litovsk müqaviləsinin imzalanması və bolşeviklərin daxili siyasəti müxtəlif siyasi qüvvələr tərəfindən narazılıqla qarşılandı. Ölkəni _____ bürüdü. Bolşeviklər ("qırmızılar") onların əleyhinə çıxan qüvvələrə ("ağlar") qarşı qırmızı terror siyasəti həyata keçirirdi. V.Leninin göstərişi ilə ailə üzvləri ilə birlikdə güllələnən II Nikolay bu terror siyasətinin ilk qurbanlarından oldu. Buna görə fərdi kəndli təsərrüfatları ləğv olunaraq _____ idi. Böyük narazılıqla qarşılanan bu siyasət qolçomaqların ləğvinə yönəlmişdi. Etiraz edənlər həbs düşərgələrinə salınır və ya sürgünə göndərilirdi. Kollektivləşmə nəticəsində kəndlilər cəmiyyətin hüquqsuz bir təbəqəsi oldular. 1932-ci ildə ölkə əhalisinə pasport verilməsi zamanı _____ nəzərə alınmadı. Pasportu olmayan kəndli yaşayış yerini tərk edə bilməzdi. Sosializm quruculuğunun həyata keçirilməsi və sovet cəmiyyətinin formalaşdırılması kütləvi siyasi repressiyalarla müşayiət olunurdu. _____ göndərilənlərin, ölümə məhkum olunanların və sürgün edilənlərin ümumi sayı 20 milyon nəfərə çatırdı. _____ sovet təbliğatının başlıca istiqamətlərini təşkil edirdi. Cəmiyyətdə vahid düşüncə yaratmaq Kommunist Partiyasının ideoloji siyasətinin əsas məqsədinə çevrilmişdi. Böyük böhran dünya dövlətləri arasında ziddiyyətləri kəskinləşdirdi. Bu dövrdə SSRİ-nin yeritdiyi aktiv xarici siyasət ABŞ ilə münasibətlərin yaranmasına səbəb oldu. 1934-cü ildə SSRİ _____ qəbul olundu. Faşist ideologiyasına mənsub dövlətlərin təcavüzkarlığının artması SSRİ-ni Avropada kollektiv təhlükəsizlik sistemi yaradılması təşəbbüsü ilə çıxış etməyə vadar etdi. Avropa dövlətlərinin bu məsələyə ciddi yanaşmaması _____ yaxınlaşmasına səbəb oldu.

IV qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

1917-ci ilin fevralında Rusiyada baş verən inqilab nəticəsində _____ devrildi, Romanovların hakimiyyətinə son qoyuldu. Ölkəni idarə etmək üçün Müvəqqəti Hökumət yaradıldı. Bununla

yanaşı, Fəhlə və Əsgər Deputatları Sovetlərinin təşkil olunması _____ səbəb oldu. Müvəqqəti Hökumətin əsas dayacağı burjuaziya və mülkədarlardan, sovetlərin sosial bazası isə fəhlə və kəndlilərdən ibarət idi. Sovet Rusiyasının (RSFSR) sosialist respublikalardan ibarət ittifaq dövləti yaratmaq planı 1922-ci ilin dekabrında çağırılan _____ həyata keçdi. RSFSR, Ukrayna SSR, Belarusiya SSR və ZSFSR-dən ibarət Sovet Sosialist Respublikaları İttifaqı (SSRİ) yaradıldı. 1924-cü ildə SSRİ-nin _____ qəbul olundu. SSRİ-nin ilk rəhbəri V.Lenin vəfat etdikdən sonra onu İ.Stalin əvəz etdi (1924–1953). Ölkədə bütün hakimiyyət bolşevik (kommunist) partiyasına məxsus idi. Sosialist yenidənqurmalarının nəticəsində cəmiyyətin sosial tərkibi dəyişdi. _____ ibarət olan sosial təbəqələr formalaşdı. Sosializm quruculuğunun iqtisadi və sosial tərəfləri ilə yanaşı, siyasi nəticəsi də oldu. Ölkədə _____ bərqərar oldu. Bütün hakimiyyət Kommunist Partiyası rəhbərliyinin əlində cəmləşdi. Bütün bunlar “qalib gəlmiş sosializmin konstitusiyası”nda təsbit olundu. 1936-cı ildə qəbul olunan konstitusiyaya vətəndaşlara bir sıra _____ versə də, əslində, partiya mənafeyi baxımından hazırlanmışdı. 1920-ci illərin əvvəllərində dünyada baş verən əsas siyasi hadisələrdən kənarda qalan sovet Rusiyası ilk olaraq qonşu dövlətlərlə diplomatik əlaqələrin qurulmasına çalışırdı. 1921-ci ildə _____ hökumətləri ilə müqavilələr imzalandı. Böyük Britaniya ilə ticarət müqaviləsi bağlandı. 1922-ci ildə iqtisadi məsələləri həll etmək məqsədilə keçirilən Genuya konfransına sovet Rusiyası da dəvət olundu.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək və müəyyən nəticələrə gəlmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət etmək olar:

- Müvəqqəti hökumətin devrilməsinə səbəb olan amillər hansılardır?
- “Qırmızı terror”un dəhşətlərini çar II Nikolayın ailəsinin qətlə yetirilməsi nümunəsində qiymətləndirmək olarmı?
- Sizcə, Hərbi kommunizm siyasəti iqtisadi inkişafa səbəb ola bilərdimi?
- SSRİ-nin təşkil olunması hansı zərurətdən irəli gəlirdi?
- Siyasi repressiyaların keçirilməsini totalitar rejimlə əlaqələndirin.
- Sovet Rusiyası ilə Almaniyanın yaxınlaşmasını qiymətləndirin.
- Sizcə, Almaniya ilə SSRİ-nin xarici siyasətindəki oxşar cəhətlər hansılar ola bilərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə. Aşağıdakı tapşırıqları vermək olar:

1. Hərbi kommunizm və Yeni İqtisadi Siyasəti müqayisə edin.
2. Dərsliyin 75-ci səhifəsindəki sosialist yenidənqurmalarının nəticələri ilə bağlı cədvəli doldurun.

Ev tapşırığı. Kolxozçu kəndli ilə çar Rusiyası dövrünün təhkimli kəndlisini müqayisə etmək və oxşar cəhətlərini müəyyənləşdirmək tapşırıqları bilər.

Qiymətləndirmə: dəyərləndirmə, fərqi müəyyən etmə

Mövcud dərsin qiymətləndirilməsini yuxarıdakı meyarlara nəzərən dərs izləməsi nəticəsində həyata keçirmək olar. Dərsin sonunda şagirdi yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla müəyyənləşdirilən səviyyələr üzrə qiymətləndirmək olar.

MÖVZU 13. TÜRK DÜNYASI VƏ İRAN

Standartlar:

- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latin Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Visarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim məqsədləri:

1. Birinci dünya müharibəsi ilə İkinci dünya müharibəsi arasındakı dövrdə türk dünyası və İranın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.
2. Mustafa Kamal Atatürkün fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.

Təlim formaları: böyük qruplarla və cütlərlə iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən baxış

Dərsin gedişi

Motivasiya. Açar sözlərdən istifadə etməklə də motivasiyanı qurmaq olar. Bunun üçün dərsliyin 13-cü mövzusunda çıxış etmək, açar sözlər kimi lövhədə aşağıdakıları yazmaq və şagirdlərə suallar ünvanlamaq olar.

Açar sözlər: Mustafa Kamal, Gümrü müqaviləsi, Sakarya döyüşü, Lozanna müqaviləsi, Mudros barışıqı, Pəhləvilər sülaləsi, Səədabad paktı

Aşağıdakı sualları vermək olar:

- Gördüyünüz sözlər sizə tanışdırmı?
- Bu sözlərə harada rast gəlmisiniz?
- İkinci dünya müharibəsindən sonra Türkiyə və İranda iqtisadi və siyasi proseslərin necə inkişaf etdiyi sizə maraqlıdır?

Cavabları lazımı məcraya yönəldib tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: Birinci dünya müharibəsi ilə İkinci dünya müharibəsi arasındakı dövrdə Türk dünyası və İranda siyasi inkişaf necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən baxış üsulu ilə aparılması məqsəduyğun olardı. Bunun üçün sinfi cütlərə bölmək lazım gələcəkdir. Dərsini problemə müxtəlif nöqteyi-nəzərdən baxış üsulu ilə keçən zaman hər cütə mövzunu axıra qədər oxuyub, sonra isə onlara verilən tapşırıqə uyğun olaraq hadisəni müxtəlif insanların dilindən nəql etməyi tapşırmaq lazımdır. Onlara tapşırığın icrası zamanı diqqətli olmağı, hadisəni nəql edən zaman məzmunu fikir verməyi məsləhət görmək olar. Bunun ardınca cütlərə tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqlar verilə bilər.

I cüt

Müdaxiləçilərə qarşı mübarizəyə Mustafa Kamalın mövqeyindən münasibət bildirin.

II cüt

Türkiyə Böyük Millət Məclisi nöqteyi-nəzərindən Sevr müqaviləsini şərh edin.

III cüt

Türk vətənpərvərlərinin mövqeyindən çıxış edərək, Gümrü müqaviləsini şərh edin.

IV cüt

Sakarya döyüşünə Mustafa Kamal mövqeyindən münasibət bildirin.

V cüt

Sadə türk vətəndaşı nöqteyi-nəzərindən Mustafa Kamalın islahatlarını şərh edin.

VI cüt

Rusiya dövləti mövqeyindən Mərkəzi Asiya və Qazaxıstana münasibəti şərh edin.

VII cüt

Türkiyədə xalq kütləsinin nöqteyi-nəzərindən ölkənin işğala məruz qalmasını şərh edin.

VIII cüt

Osmanlı imperatorluğunda xalq kütləsinin nöqteyi-nəzərindən ölkənin inkişafını şərh edin.

IX cüt

İranda xalq kütləsinin nöqteyi-nəzərindən ölkənin inkişafını şərh edin.

X cüt

Rza şahın nöqteyi-nəzərindən İranın inkişaf istiqamətlərini şərh edin.

XI cüt

Cənubi azərbaycanlıların nöqteyi-nəzərindən İrandakı farslaşdırma siyasətini şərh edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Cütlərə hazırlaşmaq üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir cüt təqdimat etmək üçün öz nümayəndəsini seçir. Təqdimatda cütün hər iki üzvü də iştirak edə bilər. Bu, edilən təqdimatın daha maraqlı olmasına şərait yaratmaqla yanaşı, demək olar ki, sinif şagirdlərinin əksəriyyətini tədqiqata cəlb etmiş olar. Təqdimat zamanı müzakirələrin daha canlı alınması üçün təqdimatların ardıcılığını müəyyənləşdirmək olar. Bu zaman da dövlət mənafelərini, kəşşən maraqları nəzərə almaq məqsədəuyğundur. Təqdimat zamanı şagirdləri lazımi məcraya yönəltmək üçün onlara suallar vermək yaxşı olardı. Şagirdlərin də suallar verməsi qəbul ediləndir. Bu zaman hər bir cütə təqdimat üçün konkret vaxt vermək və onu diqqətdə saxlamaq lazımdır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Təqdimatlar ilə məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi bitdikdən sonra dərsi yekunlaşdırmaq üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar:

- Kapitulyasiya hüququ nədir? Bu, ölkənin iqtisadi vəziyyətinə necə təsir göstərirdi?
- Sevr və Lozanna sülh müqavilələrini müqayisə edin.
- Lozanna sülh müqaviləsinin Türkiyə üçün əhəmiyyətini şərh edin.
- 1929-cu il dünya iqtisadi böhranından çıxmaq üçün Türkiyənin siyasətinin digər ölkələrlə oxşar və fərqli cəhətlərini şərh edin.
- İkinci dünya müharibəsi ərəfəsində Türkiyənin həyata keçirdiyi bitərəflik siyasətini dəyərləndirin.
- 1916-cı ildə Türküstanda başlayan üsyanların səbəbi nə idi?
- Rza şah Pəhləvinin modernləşmə və qərbləşmə siyasətinin mahiyyəti nədən ibarət idi?

Yaradıcı tətbiqetmə. Müstafa Kamalın başçılığı altında türk xalqının apardığı istiqlaliyyət müharibəsinə dair plakat hazırlamaq tapşırılır.

Ev tapşırığı. M.K.Atatürkün və Rza şah Pəhləvinin islahatlarını müqayisə etmək tapşırığı verilə bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: şərhətmə, münasibət bildirmə

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə alaraq qiymətləndirilən şagirdləri dərs boyu diqqətdə saxlamalı və onların fəaliyyətləri izlənməlidir. Dərsin sonunda əvvəlcədən müəyyən edilən səviyyələr üzrə şagirdlər qiymətləndirilə bilər. Qiymətləndirmə zamanı şagirdin fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən suallar yaranarsa, əlavə suallar vermək məqbuldur.

Dərsin sonunda cütlərə aşağıdakı formada özünüqiymətləndirmə vərəqi verilə bilər.

ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

QEYD: Fəaliyyətinizi 5 ballıq şkala ilə qiymətləndirin.

Meyarlar	Şagirdlərin adı və soyadı	
	1.	2.
Fəallıq səviyyəsi		
Əməkdaşlıq		
Qaydalara əməl olunması		
Tapşırığın icrası zamanı müzakirə etmə		
Ümumi rəyə gəlmə		
Təqdimat etmə		

MÖVZU 14. HİNDİSTAN, ÇİN VƏ YAPONİYA

Standartlar:

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latin Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

- XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Hindistan, Çin və Yaponiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Hindistan, Çin və Yaponiyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim formaları: böyük qruplarla iş, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, fasiləli oxu, afişaların hazırlanması

Dərsin gedişi

Motivasiya. Motivasiyanın həyata keçirilməsi üçün dərsliyin 87-ci səhifəsində verilmiş mənbəni (“Amerikanın təsirinin Şərqlə doğru irəliləməsinin qarşısını almaq istəyiriksə, öncə Asiya qitəsində dayaqlarımızı qüvvətləndirmək və xammal ehtiyatı baxımından üstün bir mövqeyə sahib olmaq zəruridir. Bunun üçün Amerikaya müharibə etməzdən əvvəl həm Çin, həm də Rusiyaya qarşı hərbi üstünlüyümüzü təmin etməyimiz vacibdir. Çin və Rusiyanı, sözün tam mənasında, hərəkətsiz bir hala gətirməliyik. Əgər bu ölkələrin qüvvələrini tamamilə məhv etməyi bacara bilməsək, o zaman, heç olmasa, onları müvəqqəti olaraq zərərsizləşdirməliyik...”) oxuyub şagirdlərə aşağıdakı suallar verilə bilər:

- Aldığınız informasiya hansı dövlətlərin tarixinə aid ola bilər?
- Sizcə, burada təcavüzkar dövlət rolunda hansı ölkə çıxış edir?

Aldığınız cavabları şagirdlərlə müzakirə edib dərsin növbəti mərhələsinə keçid edilir.

Tədqiqat sualı: XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Hindistan, Çin və Yaponiyanın siyasi inkişafı necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Bu mərhələni həyata keçirmək üçün fasiləli oxu üsulundan istifadə etmək olar. Məlum olduğu kimi, bu üsulla dərsi keçən zaman şagirdlərə növbə ilə mövzunu oxudub müəyyən hissələrdə fasilələrə yol verilməlidir. Mövzuarası verilmiş sual və tapşırıqlar fasilə ola bilər. Şagirdlərin səviyyəsindən asılı olaraq, bu fasilələri mürəkkəb görünən və düşünməyə, eləcə də mülahizələr söyləməyə imkan yaradan hissələrdə də etmək olar. Şagirdlərə dərslərdə verilmiş sual və tapşırıqlarla müraciət edilə bilər:

- Hindistanda vətəndaş itaətsizliyi hərəkatının səbəblərini müəyyən edin.
- Cənubi Azərbaycanda Məşrutə inqilabı ilə Hindistanda vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasını müqayisə edin.
- Hansı hadisə vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasına ağır zərbə vurdu?
- Çində milli azadlıq hərəkatının vətəndaş müharibəsinə çevrilməsinin səbəbi nə idi?
- Rusiyada 1917-ci ildə baş vermiş Fevral inqilabı ilə Birinci dünya müharibəsindən sonra Çindəki oxşar hadisələri müəyyən edin.
- Çində vətəndaş müharibəsinin gedişi zamanı homindançılarla kommunistlər arasında razılığın əldə edilməsi hansı hadisə ilə bağlı idi?
- Yaponiyanın Birinci dünya müharibəsində savaş elan etdiyi, İkinci dünya müharibəsində isə müttəfiq olduğu Avropa dövlətləri hansılardır?
- Birinci dünya müharibəsinin Yaponiya üçün nəticələrini müəyyən edin.

Verilən sual və tapşırıqların müzakirəsi zamanı şagirdlərin cavablarına hörmətlə yanaşmaq lazımdır. Şagirdlərə ünvanlanan suallar onların əvvəllər əldə etdikləri biliklərin üzə çıxmasına şərait yaradacaq. Onlar həm dərslərdə verilən məlumatlardan nəticə çıxarmaqla, həm də əvvəllər öyrəndikləri materiallara istinad etməklə faktlar söyləyəcəklər. Şagirdlərin izahı onlarda münasibət bildirmə, izah etmə bacarıqlarının da formalaşmasına yardımçı olar.

Şagirdlər öz fikirlərini söyləyərkən ən zəruri sayılan məqamları lövhədə və ya flipçartda (bunu vatman kağızı da əvəz edə bilər) qeyd etmələri məsləhətdir. Çünki bu fikirlər sonda ümumiləşdirmə və nəticələrin əldə olunması zamanı lazım olar. Fasiləli oxu zamanı təkcə mövzunu əhatə etmiş sual və tapşırıqlar deyil, xəritə və əyani vəsaitlər də diqqət mərkəzində saxlanılmalıdır. Mövzunun oxunuşu zamanı fasilə verməklə qısa vaxt ərzində şagirdlərin qiymətləndirməsi həyata keçirilə bilər.

Fasiləli oxu bitdikdən sonra mövzu ilə yekun müzakirə aparıb dərsin **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsinə keçid edilə bilər. Burada şagirdlərə əlavə olaraq inqilab ərəfəsində Fransanın iqtisadi, siyasi vəziyyəti, sosial durumu ilə bağlı əlavə sual və tapşırıqlar vermək olar. Şagirdlərin verdikləri cavablar dinlənir. Deyilən arqumentlər lövhədə qeydə alınır. Səslənmiş fikirlər müzakirə edilir. Bununla da dərsin bu mərhələsi yekunlaşmış olur. Təlim məqsədlərinə və tədqiqat sualına yönəlmiş sualları əvvəlcədən hazırlamaq vacibdir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı ümumiləşdirici sual və tapşırıqlarla müraciət edilə bilər.

- Hindistanda vətəndaş itaətsizliyi kampaniyasını necə qiymətləndirərdiniz?
- 1935-ci ildə Britaniya parlamentinin təsdiq etdiyi yeni konstitusiyanın “Köləlik konstitusiyası” adlandırılmasını necə şərh edərdiniz?

- Çində milli azadlıq hərəkatının tədricən vətəndaş müharibəsi ilə əvəz olunmasını qiymətləndirin.
- Çində vətəndaş müharibəsinin gedişi zamanı homindançılarla kommunistlər arasında razılığın əldə edilməsini qiymətləndirin.
- Yapon təcavüzkarlarının Çinə hücum etməsinə şərait yaradan səbəbi şərh edin.
- “Böyük Yaponiya” qurmaq planını qiymətləndirin.
- Yaponiyanın Almaniya və İtaliya ilə imzaladığı üçtərəfli sazişi qiymətləndirin.

Dərsin gedişindəki müzakirələrlə yanaşı, ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması mərhələsində aparılan müzakirələr nəticəsində şagirdlər XX yüzilliyin 20–30-cu illərində Hindistan, Çin və Yaponiyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirməyi, eləcə də bu ölkələrin siyasi inkişaf mərhələsini şərh etməyi bacaralarlar.

Yaradıcı tətbiqetmə. Dərsləyin 86-cı səhifəsindəki “Çində milli azadlıq hərəkatı” illüstrasiyasını təbliğ edən afişa hazırlamaq tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, şərhətmə

Təlim məqsədinə uyğun olaraq aparılan qiymətləndirmə dərsin bütün mərhələlərində həyata keçirilə bilər. Şagirdlərin bilik və bacarıqları, əsasən, 4 səviyyə üzrə qiymətləndirilir.

Refleksiya zamanı aşağıdakı suallardan istifadə etmək olar:

- Dərsdə informasiya əldə etmənin hansı yeni metodunu öyrəndiniz?
- Dərsdə hansı yeniliyi öyrəndiniz?
- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var? və s.

MÖVZU 15. İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ (BİRİNCİ SAAT)

QEYD: Mövcud paraqrafın tədrisinə iki saat ayrılmışdır.

Birinci dərs səhifə 88-dən başlayıb 91-ci səhifənin sonunadək olan məlumatları əhatə edir. Təbii ki, bu səhifələrdə yer alan xəritə və cədvəlləri, əyani vasitələri, sual və tapşırıqları diqqətdən kənarda saxlamaq düzgün olmazdı.

İkinci dərs saati 92-ci səhifədəki “ABŞ müharibədə” yarımbaşlığından 96-cı səhifədək olan məlumatları özündə əks etdirir.

Onu da qeyd edək ki, bu bölgü mütləq deyil. Bu bölgünü dəyişmək və yeni bölgü forması yaratmaq olar.

Standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. İkinci dünya müharibəsinin zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. İkinci dünya müharibəsi dövründə dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: cədvəlın qurulması, afişaların hazırlanması

Dərsin gedişi

Motivasiya. Əgər texniki baxımdan imkan varsa, şagirdlərə “Uzaq sahillərdə” və ya “Əsgər atası”, “Dunkerq”, “Oppenhaymer” kinofilmindən bir kadr izlədib onlara aşağıdakı suallarla müraciət etmək olar.

- Gördüyünüz kadrlar sizə nə deyir?
- Sizcə, burada cərəyan edən hadisələr hansı dövrə aiddir?

Yox əgər sizdə texniki imkanlar zəifdirsə, onda şagirdlərə “beyin həmləsi” edib onlarda yeni dərsə maraq yaratmaq olar. Bunun üçün aşağıdakı sualları təklif etmək olar.

- Bir dövlətin ərazisinə müdaxilə edib onu zor gücü ilə işğal etmək istəyi nəyə gətirib çıxarar?
- Əgər bu işğalçılıq müharibəsindən ruhlanan “təcavüzkar” dünyaya ağalılıq etmək fikrinə düşsə və buna digər dünya dövlətləri qarşı dursa, axırı nə ilə bitər?

Alınan cavabları ümumiləşdirərək tədqiqat sualı elan edilə və yeni dərsə başlanıla bilər.

Tədqiqat sualı: İkinci dünya müharibəsi necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın kiçik qruplarla iş formasından və cədvəl qurulması üsulundan istifadə edilməklə aparılması məqsədemüvafiqdir. Adından göründüyü kimi, bu üsuldən istifadə zamanı şagirdlər keçdikləri mövzunun mətninə əsasən dərsin məqsədini reallaşdırmağa yönəlmiş cədvəl qurmalıdırlar. Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları vermək olar:

I qrup

İkinci dünya müharibəsinin 1939–1940-cı illərinə aid dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayın.

II qrup

İkinci dünya müharibəsinin 1940–1941-ci illərinə aid dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayın.

III qrup

İkinci dünya müharibəsinin 1939–1940-cı illərinə aid zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayın.

IV qrup

İkinci dünya müharibəsinin 1940–1941-ci illərinə aid zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaq təqdim edirlər. Qrupların işlərini təqdim etmələri üçün vaxt elan edilir. Çünki şagirdlərin işlərinin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmazsa, digər işlərə vaxt çatmaz. Təqdimat zamanı şagirdlərin qoyduqları işarələrin mənası açıqlır. Hər qrup işini müdafiə edir. Tədqiqatın gedişində şagirdlər əldə etdikləri məlumatları, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsi ümumiləşdirmək üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət edilə bilər.

- Sizcə, hansı amil İkinci dünya müharibəsinin başlanmasında həlledici rol oynamışdır?
- Millətlər cəmiyyətinin təsir imkanlarının zəifliyini faktlarla sübut edin.
- Almaniyanın Böyük Britaniyanı məğlub edərək müharibədən çıxara bilməməsinin səbəbləri nə ola bilərdi?
- Böyük Britaniyanın Almaniya və müttəfiqlərinə qarşı mübarizəsini necə qiymətləndirirsiniz?
- Sizcə, “Üçlər paktı”nı dünyanın yenidən bölüşdürülməsi hesab etmək olarmı?
- Moskva döyüşünü Birinci dünya müharibəsində baş vermiş Marna döyüşü ilə necə müqayisə etmək olar?
- İkinci dünya müharibəsinin 1939 və 1940-cı illərində baş verən hadisələri necə müqayisə etmək olar?
- İkinci dünya müharibəsinin 1940–1941-ci illərində baş verən hadisələri necə müqayisə etmək olar?

Yaradıcı tətbiqetmə. Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə “Müharibəyə yox” başlığı altında afişa hazırlanmasını tapşırmaq olar.

Qiymətləndirmə meyarları: sinxron cədvəllər hazırlama, cədvəl və sxemlər hazırlama

Göstərilən meyarlar əsasında şagirdlərin formativ qiymətləndirməsi həyata keçirilir. Formativ qiymətləndirməni müxtəlif vasitələrdən istifadə etməklə də keçirmək olar. Belə vasitələrdən biri qrup təqdimatının qiymətləndirilməsi vərəqidir.

QRUP TƏQDİMATININ QİYMƏTLƏNDİRİLMƏSİ VƏRƏQİ

Cədvəli doldurarkən 2, 3, 4, 5 rəqəmli ballardan istifadə etmək məqsədəmüvafiqdir.

Meyarlar	I qrup	II qrup	III qrup	IV qrup
Sinxron cədvəllər hazırlama və ya cədvəl və sxemlər hazırlama meyarlarına nə səviyyədə cavab verildi?				
Reqlamentə riayət olundumu?				
Tapşırıq vaxtında yerinə yetirildimi?				
Qrup daxilində əməkdaşlıq var idimi?				
Təqdim edən sərbəst çıxış edirdi və ya oxuyurdu?				
Çıxış edən əlavə suallara cavab verə bildimi?				

MÖVZU 15. İKİNCİ DÜNYA MÜHARİBƏSİ (İKİNCİ SAAT)

Standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. İkinci dünya müharibəsi gedişində tarixi faktların baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın yeni düzəlinə aid təqdimatlar hazırlayır.

Təlim formaları: böyük qruplarla və fərdi iş

Təlim üsulu: bitməmiş cümlələr

Dərsin gedişi

Motivasiya. Müəllim motivasiya qurmaqda sərbəstdir.

Tədqiqat sualı: İkinci dünya müharibəsi necə inkişaf etdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılması mərhələsini “bitməmiş cümlələr” üsulunun köməyi ilə həyata keçirmək məqsədəmüvafiq olardı. Yaxşı olardı ki, dərsin məqsədi, tədqiqat sualı şagirdlərə elan ediləndən sonra bu üsulun qısaca izahı verilsin. *“Uşaqlar, indi mən sizə bir bitməmiş cümlə deyəcəm və siz bu cümləni 2-3 arqumentlə tamamlamalısınız”.*

Şagirdlərə verilən *“bitməmiş cümlələr”* aşağıdakı formada ola bilər:

- ABŞ-nin İkinci dünya müharibəsində iştirakını belə izah edərdim ki,
- İkinci dünya müharibəsində baş verən əsaslı dönüşün səbəb və nəticələrini belə izah edərdim ki,
- Avropada ikinci cəbhənin açılmasının səbəb və nəticələrini belə izah edərdim ki,
- Yalta konfransının qərarlarından mən öyrəndim.
- Potsdam konfransının qərarlarından mən öyrəndim.
- Yaponiyanın müharibədə məğlubiyyətini belə şərh etmək olar ki,
- Bugünkü dərsdə mən İkinci dünya müharibəsi haqqında öyrəndim.
- Avropada sülhün təmin edilməsinin izahını belə verərdim ki,
- İkinci dünya müharibəsinin nəticələrini belə izah edərdim ki,
- İkinci dünya müharibəsinin yekununda Qərbi Avropanın dünya siyasətində rolunun zəifləməsi bizə belə nəticə çıxarmağa imkan verir ki,

Cümlənin tamamlanması üçün bir necə şagirdə müraciət edilir. Hər şagirdə fikrini ifadə etmək üçün neçə dəqiqə vaxt verildiyinin əvvəlcədən elan edilməsi zəruridir. Bu, dərs prosesində əlavə vaxt itkisinin qarşısını alacaqdır.

Əslində, dərsin bu mərhələsində **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi də yekunlaşdırılmış olur. Şagirdlərin çıxışları bitəndən sonra müəllim öz fikirlərini ifadə edir. Bu zaman şagirdlərdən əlavə fikirlər alınır.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Verilən tapşırıqlar yerinə yetirildikdən sonra tədqiqat sualına cavab tapmaq, təlim məqsədinin reallaşdırılmasını təmin etmək üçün aşağıdakı suallarla şagirdlərə müraciət edilə bilər:

- Yaponiyanın geniş işğalçılıq siyasəti apara bilməsinə, sizcə, hansı amillər səbəb ola bilərdi?
- ABŞ-nin müharibəyə qoşulmasının anti-Hitler koalisiyasına hansı faydası oldu?
- Sizcə, müttəfiq dövlətlərin ikinci cəbhənin açılmasını yubatmaqla məqsədləri nə idi?
- Yalta və Potsdam konfranslarını necə müqayisə etmək olar?
- ABŞ-nin atom bombasından istifadə etməklə öz gücünü nümayiş etdirməsi fikrinə münasibət bildirin.
- Anti-Hitler koalisiyasının yaranması və möhkəmlənməsi müharibənin gedişinə necə təsir göstərdi?

Yaradıcı tətbiqetmə. Yaradıcı tətbiqetmə kimi şagirdlərə əsaslı döyüş dövrünün həlledici döyüşlərinə aid cədvəl tərtib etmək tapşırığı verilə bilər.

Ev tapşırığı. İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın yeni düzəninə aid təqdimatlar hazırlamaq verilə bilər.

Qiymətləndirmə: izahetmə, təqdimatlar hazırlama

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir. Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin izahetmə meyarına uyğun olaraq səviyyələr üzrə qiymətləndirilməsi də unudulmamalıdır. Sonuncu meyar – təqdimatlar hazırlama meyarına uyğun olaraq şagirdlərin qiymətləndirilməsi onlara verilmiş ev tapşırığını yerinə yetirməsi, təqdim etməsi və bu tapşırığın yoxlanılmasından sonra mümkün olacaqdır.

Vaxt qalarsa, dərsin sonunda refleksiya üçün aşağıdakı formada suallardan istifadə edilə və dərslər yekunlaşdırıla bilər:

- Dərslə hansı yeniliyi öyrəndiniz?
- Siz bu dərslə ən önəmli nəticə olaraq hansı qənaətə gəldiniz?
- Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı?
- Sizə nə aydın olmadı?
- Hansı suallarınız var? və s.

MÖVZU 16. MƏDƏNİYYƏT

Standartlar:

5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.

5.1.2. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.

Təlim məqsədləri:

1. Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
2. Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah edir.

Təlim formaları: kollektiv və fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, karvan üsulu

Dərsin gedişi

Motivasiya. Motivasiya qurmaq üçün lövhədə Salvador Dali, Albert Eynşteyn, Rəşad Nuri Güntəkin, Ernest Heminqvey, Vladimir Mayakovski sözləri yazılır. Şagirdlərdən bu şəxslərin kimliyi, onlar barədə nə bildikləri soruşulur. Aldığınız cavablar ümumiləşdirilir, şagirdlərin diqqəti tədris edilən mövzuya yönəldilir və tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: Birinci dünya müharibəsindən sonrakı inkişaf mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə necə təsir göstərdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün əvvəlki dərslərdən tanış olan karvan üsulundan istifadə məsləhət görülür. Bunun üçün şagirdləri 4 qrupa ayırmaq və 4 flipçartın hərəsində mövzu ilə bağlı bir sual yazmaq lazımdır. Qruplar növbə ilə saat əqrəbi istiqamətində suallara, ən azı, 3 cavab yazmalı, bunun ardınca növbə ilə digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarını yazmalıdırlar. Hər cavabın qarşısında üç işarədən biri qoyulur: razıyam (✓), razı deyiləm (x), başa düşmədim (?). Qruplara fərqli rəngli qələmlər (qırmızı, qara, göy, yaşıl və s.) verilməsi məqsədmüvafiqdir. Qrup üzvlərinə iş tapşırıla bilər: vaxta nəzarət, yazan, təqdimatçı, nəzarətçi və s.

I qrup

1. Tapşırığa, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qoyun: razıyam (✓), razı deyiləm (x), başa düşmədim (?).

Tapşırıq: Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dünya ədəbiyyatının inkişafını izah edin.

II qrup

1. Tapşırığa, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qoyun: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq: Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dünyada kütləvi mədəniyyətin inkişafını izah edin.

III qrup

1. Tapşırıq, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qoyun: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq: Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dünya elminin inkişafını izah edin.

IV qrup

1. Tapşırıq, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qoyun: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq: Birinci dünya müharibəsindən sonrakı dövrdə dünya incəsənətinin inkişafını izah edin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Qrupların işlərini təqdim etmələri üçün vaxt elan edilir. Çünki şagirdlərin işlərinin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmazsa, digər işlərə vaxt çatmaz. Təqdimat zamanı şagirdlərin qoyduqları işarələrin mənası açılır. Hər qrup işini müdafiə edir. Tədqiqatın gedişində şagirdlər əldə etdikləri məlumatların, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xaoslu xarakter daşıyır. Bu bilikləri qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır ki, bu da bütün bilik, bacarıq və vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyini tələb edir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlər əldə etdikləri bilgiləri ümumiləşdirməli, gəldikləri nəticəni tədqiqat sualı ilə və irəli sürülmüş fərziyyələrlə müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır. Bu proses zamanı müəllim öz yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldib tədqiqat sualına cavab tapır. Bu zaman şagirdlərə aşağıdakı sualları vermək olar:

- Birinci dünya müharibəsi mədəniyyətə necə təsir göstərdi?
- Ədəbiyyatın dövrün mühüm tarixi hadisələrini özündə əks etdirməsi baxımından əhəmiyyətini necə dəyərləndirmək olar?
- Mədəniyyətin inkişafına siyasi sistemin necə təsir göstərdiyini izah edin.
- SSRİ-də və nasist Almaniyasında mədəniyyət sahəsində həyata keçirilən siyasəti müqayisə edin.
- Mədəniyyətlərarası əlaqələr onun inkişafına necə təsir göstərə bilər?

Yaradıcı tətbiqetmə. Dərsin bu mərhələsində şagirdlərə dərsdə rastlaşdığı sözlərdən istifadə etməklə 7-8 sözdən ibarət krosvord hazırlamağı təklif etmək olar.

Qiymətləndirmə meyarları: təsir edən amilləri izah etmə, qarşılıqlı təsiri və ziddiyyətləri izah etmə

Şagirdlərin formativ qiymətləndirilməsi zamanı daha çox onların informasiyanı anlamaq səviyyəsini, mühakimə yürütmə, təqdim etmə, təhlil etmə, qiymətləndirmə, dəyərləndirmə və s. bu kimi idraki bacarıqlarını, eləcə də hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığı nəzərə alınmalıdır. Formativ qiymətləndirmə müəllim tərəfindən məzmun standartı əsasında müəyyənləşdirilməli və təlim məqsədləri üzrə hazırlanmış meyarlarla aparılmalıdır.

Dərsin sonunda şagirdlərə özünüqiymətləndirmə vərəqi təklif edilə bilər.

ÖZÜNÜQİYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Adı, soyadı, ata adı _____

Tarix _____

Aşağıda sadalananlar barədə öz şəxsi keyfiyyətlərini necə qiymətləndirirsən?

Meyar	Qeyri-kafi	Kafi	Yaxşı	Əla
Əməkdaşlıq				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Başqalarına hörmət				
Dinləmək bacarığı				
Səhvini etirafı				
Düzgünlük				
Fikir söyləməzdən qabaq düşünmək				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				

MÖVZU 17. AMERİKA BİRLƏŞMİŞ ŞTATLARI

Standartlar:

- 3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədləri:

1. Amerika Birləşmiş Ştatlarının siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır.
2. Topladığı materiallar əsasında Harri Trumenə dair hekayə yazır.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, təqdimat

Dərsin gedişi

Motivasiya. Motivasiya qurmaq üçün şagirdlərə əvvəlcədən hazırlanan Corc Vaşinqton, Franklin Ruzvelt, Tomas Cefferon, Abraam Linkoln, Vudro Vilson və s. ABŞ prezidentinin şəkilləri göstərilə bilər. Sonra onlara sualla müraciət edilə bilər.

- Gördüyünüz şəkillər sizə nə dərəcədə tanışdır?
- ABŞ-nin daha hansı prezidentlərini tanıyırsınız?

Alınan cavabları ümumiləşdirib, keçiləcək mövzuya aid bir-iki cümləlik giriş edib tədqiqat sualını elan etmək olar.

Tədqiqat sualı: Amerika Birləşmiş Ştatları dünyanın super güc dövlətinə necə çevrildi?

Tədqiqatın aparılması. Dərsin kiçik qruplarla, dərsin məqsədinə uyğun təqdimat formasında keçilməsi məqsədmüvafiqdir. Şagirdlərə tədqiqat xarakterli tapşırıqları verən zaman onlara təqdimatın necə hazırlanmasına dair aşağıdakı formada qısa arayış verilə bilər:

- Çıxışınız üçün sinif yoldaşlarının anlayıb mənimsəyəcəyi məlumat xarakterli materialları seçin.
- Məlumatlarınızı ardıcılıqla düzün.
- Məlumatın əsas müddəalarının çıxışınızda əks olunduğunu yoxlayın.
- Mövzunu açıqlayın.
- Məlumat üçün keyfiyyətli material seçin.
- Nəticə çıxarın.
- Çıxış zamanı illüstrasiyalardan istifadə edin.

Bu zaman şagirdləri kiçik qruplara bölərək hər qrupa lazımı tapşırıqlar verilməlidir. Qruplara verilən tapşırıqlar aşağıdakı formada ola bilər:

I qrup

Tapşırıq: Harri Trumenin fəaliyyətinə dair hekayə yazın.

Hekayə yazarkən aşağıdakı qaydaları nəzərə alın.

- Harri Trumenin fəaliyyət göstərdiyi tarixi şəraiti göstərin.
- Onun fəaliyyətinin istiqamət, məqsəd və hədəflərini formalaşdırın.
- Harri Trumenin hansı yolla məqsədlərinə çatdığını bildirin.
- Onun qarşısına qoyduğu hədəflərə çatmaq üçün istifadə etdiyi vasitələri qiymətləndirməyə çalışın.
- Harri Trumenin fəaliyyətinin son nəticələrini göstərin.
- Sadalanan nəticələrə (ölkə, xalq üçün əhəmiyyətli, sonrakı hadisələrə təsiri və s.) uyğun ümumiləşdirilmiş xarakteristika verin.
- Bu tarixi şəxsiyyətin fəaliyyətinə öz münasibətinizi bildirin. (Siz onun fəaliyyətini təqdir edib və dəstəkləyirsiniz və ya bəyənmirsiniz. Nə üçün?)

II qrup

Amerika Birləşmiş Ştatlarının XX yüzilliyin 60-cı illərindəki siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayın.

III qrup

Amerika Birləşmiş Ştatlarının XX yüzilliyin 70–80-ci illərindəki siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayın.

IV qrup

Amerika Birləşmiş Ştatlarının Bill Klintondan sonrakı dövrünün siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işi bitdikdən sonra hər qrup işlərini təqdim edir. Şagirdlərin cavabları diqqətlə dinlənir, müzakirə olunur və əlavələr edilir. Bu zaman bütün bilik, bacarıq və vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyi tələb edilir. Müəllim fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsini təşkil edə bilər. İnformasiya mübadiləsinin təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilməlidir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin kulminasiyasını isə bilgiləri məhz özləri kəşf etdikləri üçün şagirdlərin duyduqları bənərsiz sevinc və məmnuniyyət hissi təşkil edir. Aparılan araşdırmanın yekunlaşdırılması, yeni biliklərin ümumiləşdirilməsi, nəticə çıxarılması məqsədilə şagirdlərə yönləndirici suallar verilə bilər. Bu da öz növbəsində, tədqiqat sualına cavab tapmağa kömək etmiş olar. Bunun üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlar yardımçı ola bilər:

- Müharibədən sonra ABŞ-nin inkişafını şərtləndirən amilləri sadalayın.
- Dərslərin 102-ci səhifəsində verilmiş cədvəl əsasında Kennedi hökumətinin xarici siyasətini qiymətləndirin.
- ABŞ-nin Vyetnama müdaxiləsi onun beynəlxalq nüfuzuna necə təsir göstərdi?
- Sizcə, “Uotergeyt məsələsi” ilə bağlı yaranmış siyasi qalmaqalı demokratik dəyər hesab etmək olarmı?
- R.Reyqanın daxili siyasətini dəyərləndirin.
- B.Klinton və R.Reyqanın fəaliyyətlərini müqayisə edin.
- Taft-Xartli qanununu necə dəyərləndirərdiniz?
- ABŞ-nin SSRİ ilə münasibətlərini necə qiymətləndirərdiniz?

Yaradıcı tətbiqetmə. ABŞ prezidentlərinin xarici siyasəti ilə bağlı cədvəl tərtib edilməsi tapşırıqla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: təqdimatlar hazırlama, hekayə yazma

Müəllim dərs prosesində izlədiyi şagirdin şifahi cavabını dinləyərək, hər hansı təqdimatını müşahidə edərək nəinki onun bu və ya digər bilik və bacarıqlara yiyələndiyini, həmçinin şagirdə düşüncə tərzinin nə dərəcədə inkişaf etdiyini, təqdimetmə, fikrini dəqiq ifadə etmə və s. bacarıqlarını müəyyənləşdirməli və formativ qiymətləndirməlidir.

Bu mərhələdə şagirdləri qrup üzrə də qiymətləndirmək olar. Bunun üçün aşağıdakı qrup qiymətləndirmə vərəqi yardımçı ola bilər.

QRUP TƏQDİMATINI QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Qrupun adı _____

Cədvəli doldurarkən 2, 3, 4, 5 rəqəmli ballardan istifadə etməyiniz məqsədamüvafiqdir.

Meyarlar	I qrup	I qrup	I qrup	I qrup
Mövzu açıqlanıbmı?				
Reqlamentə riayət olundumu?				
Çıxış savadlı idimi (terminlərin səsləndirilməsi, vurğuların düzgünlüyü)?				
Təqdim edən sərbəst çıxış edirdi və ya oxuyurdu?				
Təqdimat nə dərəcədə mükəmməl hazırlanmışdı?				
Çıxış zamanı illüstrasiyalardan istifadə edildimi?				
Məlumat üçün seçilən material nə qədər keyfiyyətlidir?				
Nəticə çıxarılıbmı?				
Çıxış edən əlavə suallara cavab verə bildimi?				

Şərhlər:

MÖVZU 18. BÖYÜK BRİTANIYA, FRANSA, ALMANİYA VƏ İTALIYA

Standartlar:

1.1.2. Oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.

2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim məqsədləri:

- Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya və İtaliyada oxşar tarixi faktların baş verdiyi tarixi şərait arasındakı fərqi müəyyən edir.
- Müasir dünyada Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya və İtaliyanın sosial, siyasi və iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.

Təlim formaları: böyük qruplarla iş, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, iki hissəli gündəlik texnikası üsulu

Dərsin gedişi

Motivasiya. Dərsin motivasiyasını şagirdlərin diqqətini İkinci dünya müharibəsinə yönəltməklə qurmaq olar. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edilə bilər.

- İkinci dünya müharibəsinin əsas səbəbkarı hansı ölkə idi?
 - Müharibə zamanı Almaniyanın əsas müttəfiqləri hansı ölkələr idi?
 - Qərbi Avropa ölkələrindən hansıları Almaniya blokuna qarşı müttəfiq kimi çıxış edirdilər.
- Cavablar ümumiləşdirilib lazımi məcraya yönəldilir, tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: İkinci dünya müharibəsindən sonra Böyük Britaniya, Fransa, Almaniya və İtaliyada inkişaf necə getdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün "İki hissəli gündəlik texnikası" üsulundan istifadə etmək məqsədmüvafiq olardı. Bunun üçün şagirdlərin dəftərlərində iki hissəli bir cədvəl qurması və cədvəlin birinci tərəfində "mövzuda diqqətimi daha çox cəlb edənlər", ikinci tərəfdə "bunun səbəbi" yazılması məqsəduyğundur. Bu "gündəlik" müxtəlif formalarda tərtib oluna bilər. Şagirdlər mətni oxuya-oxuya gündəlikdə müvafiq qeydlər aparırlar. Mövzunun oxunması, qeydlərin aparılması başa çatdıqdan sonra şagirdlər yenidən mətnə müraciət edir, qeydlərini zənginləşdirirlər.

Təbii ki, müəllim dərs prosesində qiymətləndirməyi nəzərdə tutduğu şagirdlərin qeydlərini səsləndirilməsini istəməli və sinfin digər şagirdlərinin bu müzakirələrə qoşulmasını təmin etməlidir. Dərsin daha maraqlı, canlı, nəticə yönümlü keçməsi üçün yaxşı olardı ki, mövzunu hissələrə bölüb, hər hissənin oxunması üçün şagirdlərə vaxt verilsin və verilən vaxt bitəndən sonra şagirdlərə bunun müzakirəsi aparılsın. Paraqrafın strukturuna görə dərsin Böyük Britaniya, Fransa və Almaniya kimi ayrı-ayrı hissələrə bölüb keçilməsi daha məqsədmüvafiq olardı.

Beləliklə, dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsi ilə yanaşı, **məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi** mərhələsi də bitmiş olacaq. Şagirdlər çıxışlarını yekunlaşdırdan sonra müəllim fikirlərini ifadə edib dərsin növbəti mərhələsinə keçid edir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlər nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəldikləri nəticəni tədqiqat sualı ilə və irəli sürülmüş fərziyyələrlə müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır. Araşdırmanın yekunlaşdırılması, yeni biliklərin ümumiləşdirilməsi, nəticə çıxarılması məqsədlə aparılan müzakirə şagirdləri ortaq mövqeyə gəlməyə, ümumi qənaətlərə istiqamətləndirəcək. Bunun üçün də şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlarla müraciət etmək məqsədmüvafiqdir:

- İkinci dünya müharibəsinin İngiltərə üçün nəticələri necə oldu?
- Böyük Britaniyanın iqtisadi geriliyinə səbəb olan amilləri qiymətləndirin.
- İngiltərədə baş verən siyasi gərginliyin əsas səbəbi nə idi?
- M.Tetçerin daxili və xarici siyasətini qiymətləndirin.
- Böyük Britaniyanın ABŞ ilə yaxın münasibətlərə malik olmasının səbəbləri hansılardır?
- Dünya müstəmləkə sisteminin dağılmasının Böyük Britaniya iqtisadiyyatına təsirlərini necə dəyərləndirərdiniz?
- Fransada baş verən siyasi fikir ayrılıqlarının səbəbi nə idi?
- Verilmiş məlumat əsasında Şarl de Qollun şəxsiyyətini dəyərləndirin.
- Dördüncü respublikanın süqutunun səbəblərini müəyyən edin.
- Şarl de Qollun iki dəfə hakimiyyətdən istefa verməsini necə qiymətləndirirsiniz?
- Fransanın türk və müsəlman xalqlarına qarşı yeritdiyi siyasəti irqçilik hesab etmək olarmı? Fikrinizi əsaslandırın.
- Almaniyanın bölünməsi nəyin nəticəsi idi?
- Sizcə, vahid Almaniyanın yaradılması iki yerə bölünmüş ölkələrin birləşdirilməsi yolunda nümunə ola bilərmi?
- İtaliyanın daxili siyasətində müsbət və mənfi cəhətləri müəyyən edin.

Yaradıcı tətbiqetmə. Leyborist hökumətinin daxili və xarici siyasətinə aid cədvəl tərtib etmək tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: fərqi müəyyən etmə, dəyərləndirmə

Qiymətləndirmə zamanı şagirdlərin informasiyanı yadda saxlaması yox, bu informasiyanı anlamaq səviyyəsi və hər hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığı daha çox nəzərə alınmalıdır. Tədris prosesində qiymətləndirmə zamanı öyrənilmiş materialın şagirdlər tərəfindən nə dərəcədə mənimsənilməsi, mühakimə yürütmə qabiliyyətinin inkişafı, konkret faktları, hadisələri izah edərkən, müxtəlif tapşırıqları yerinə yetirərkən əldə etdikləri biliyi tətbiq etmə bacarığı haqqında obyektiv təsəvvür yaranır. Dərsin sonunda vaxt qalarsa, refleksiya üçün aşağıdakı sualları vermək olar:

- Yeni materialın öyrənilməsi sizə necə təsir bağışladı?
- Dərsdə informasiya əldə etmənin hansı yeni metodunu öyrəndiniz?
- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Sizə nə aydın olmadı? və s.

MÖVZU 19. SSRİ. RUSİYA MÜASİR DÖVRDƏ

Standartlar:

1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.

3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latın Amerikasına ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

1. SSRİ və Rusiyada oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. SSRİ və Rusiyanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: anlayışın çıxarılması, mətn üzərində iş

Dərsin gedişi

Motivasiya. Motivasiya qurmaq üçün anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə etmək olar. Bunun üçün lövhədə aşağıda təqdim etdiyimiz formaya uyğun **SmartArt** qurmaq təklif edilir.

Cavablar ümumiləşdirilib lazımı məcraya yönəldilir, tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: İkinci dünya müharibəsindən sonra SSRİ-də inkişaf hansı formada getdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqat sualı elan olunandan sonra kiçik qruplarla iş formasında mətn üzərində iş üsulu ilə dərsi qurmaq məqsədamüvafiq olardı. Adından göründüyü kimi, bu zaman şagirdlər onlara verilmiş mətn üzərində işləməlidirlər.

Qruplara tədqiqat üçün aşağıdakı tapşırıqları və ya müəllimin məsləhət bildiyi tapşırıqları vermək olar.

I qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədamüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Elmi-texniki tərəqqi ləngiyirdi, sənayedə avadanlığın köhnəlməsi, infrastrukturun zəifliyi, maddi ehtiyatlar qıtlığının meydana gəlməsi nəzərə çarpırdı. _____ orta illik artımı iki dəfədən çox azalmışdı. Belə bir dövrdə – 1985-ci ildə hakimiyyətə Mixail Qorbaçov gəldi. Ölkəni iqtisadi və siyasi böhrandan çıxartmaqdan ötrü _____ irəli sürüldü. Yenidənqurma, iqtisadi dəyişikliklərin və yeni obyektlərin tikilməsi yerinə mövcud müəssisələrin modernləşdirilməsi hesabına aparılması nəzərdə tutulurdu. Başlıca olaraq _____ sürətli inkişaf etdirilməsi irəli sürüldü. İslahata əsasən maşın və avadanlığın istehsalı sənayenin başqa sahələrini ötüb keçirdi. Rusiya Federasiyasına SSRİ-dən miras qalan ən mürəkkəb məsələlərdən biri millətlərarası münasibətlər problemidir. Vəziyyəti gərginləşdirən şərait ondan ibarət idi ki, _____ prinsipi miras qalmışdı. Fərq isə yalnız onda idi ki, federasiyanın subyektləri keçmiş Rusiya muxtariyyətləri idi. 1992-ci ildə prezidentlə respublikaların nümayəndələri arasında imzalanan federativ müqavilə problemi siyasətdən hüquq sahəsinə keçirməklə, Rusiyanın _____ təhlükəsinin qarşısını aldı. Milli respublikalar vilayət və diyarlardan fərqli olaraq, daha çox səlahiyyət alırdı. Çeçenistan və Tatarıstan müqaviləni imzalama-dıqlarından, Rusiya Federasiyasının _____ sual altında qalırdı. Bir çox milli hərəkətlərin proqram sənədlərində separat tələblər yer alırdı. Odur ki Rusiya rusdilli əhalinin əksəriyyət təşkil etdiyi rayonlarda olduğu kimi, Krımda da yeni hakimiyyətə qarşı müxalifət dəstəkləndi. İlk növbədə, 2014-cü ildə _____ referendum keçirildi və səs çoxluğu ilə Krım Muxtar Respublikası Rusiya Federasiyasının tərkibinə daxil edildi. Krımın Rusiyaya ilhaq edilməsi ilə yanaşı, Ukraynanın Luqansk və Donetsk bölgələrində separatçı qüvvələr Ukrayna hakimiyyətinə tabeçilikdən imtina etdilər. Ukraynanın NATO-ya üzv olmağa can atmasını _____ sayan Rusiya 2022-ci ilin fevralında Ukraynaya müharibə elan etmədən hücum etdi. Rusiyanın Ukraynaya müharibəyə başlaması Qərb ölkələrinin Rusiyaya qarşı yeni sanksiyalar tətbiq etmə-sinə gətirib çıxartdı. Rusiyanın _____ üzündən Gürcüstanla münasibətləri gərgin olaraq qalmaqdadır. Belə ki 2008-ci il avqustunda Gürcüstan hərbi qüvvələri Cənubi Osetiyada qayda-qanunu bərpa etmək və yerli separatçı qüvvələrin hərəkətlərinin qarşısını almaq məqsədilə əyalətin ərazisinə daxil oldular.

II qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünün rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədamüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

SSRİ İkinci dünya müharibəsindən qalibiyyətlə çıxdı. Qələbə onun dünyadakı siyasi nüfuzunu xeyli artırdı. O, dünyanın _____ dövlətlərindən birinə çevrildi. Bununla yanaşı, SSRİ bu müharibədə milyonlarla insan itkisi vermiş və böyük təsərrüfat dağıntılarına məruz qalmışdı. Müharibədən sonra qarşıda duran əsas vəzifə _____ yolu ilə ölkəni inkişaf etdirmək idi. Qısa müddət ərzində minlərlə sənaye müəssisələri bərpa edildi, yeniləri açıldı, kənd təsərrüfatına diqqət artırıldı. Pul islahatı keçirildi, məhsul bölgüsündə talon sistemi ləğv edildi, eləcə də dövlət tərəfindən _____ qiymətinə nəzarət artırıldı. Nəticədə 50-ci illərin əvvəlləri üçün Sovetlər İttifaqı iqtisadi vəziyyəti düzəltməyə başladı. Müharibədən sonra da ölkədəki repressiya davam etdirilirdi. 1953-cü ildə Stalinin ölümü ölkəni yeni _____ xilas etdi. İntizamın möhkəmləndirilməsi və maddi maraq prinsipinin artırılması vasitəsilə “insan faktorunun” fəallaşdırılmasına xüsusi diqqət ayrılırdı. Ticarət və xidmət sahəsində xüsusi sahibkarlığa icazə verildi. Bütün bu dəyişikliklər, təbii olaraq, sosializm çərçivəsində həyata keçməli idi. Görülən tədbirlərə baxmayaraq, ölkədə dərinləşən _____ böhranın qarşısını almaq mümkün olmadı. SSRİ-nin bir sıra yerlərində (Mərkəzi Asiyada, Qafqazda, Dnestryanı bölgədə) milli münaqişə ocaqları yarandı və dövlət dağılmağa başladı. 1990-cı ildə _____ SSRİ-nin tərkibindən çıxması SSRİ-nin süqutunu labüd etdi. 1991-ci ilin dekabrında SSRİ mövcudluğunu dayandırdı və onun yerinə 15 müstəqil respublika yarandı. 1991-ci ilin dekabrında _____ Müstəqil Dövlətlər Birliyini (MDB) yaratdı. Baltikyanı respublikalarından başqa, keçmiş sovet respublikalarının hamısı MDB-də təmsil olundu. Rusiya keçmiş sovet məkanında nüfuzunu və varlığını MDB çərçivəsində səmərəli əməkdaşlıq mexanizmi əsasında davam etdirmək niyyətində idi. Birlik Rusiyanın aparıcı rolu şərtlə möhkəm _____ çevrilməli idi. MDB-yə daxil olan bir sıra dövlət arasında həll olunmamış problemlər, münaqişələr var idi. Qara dəniz donanmasına görə Rusiya ilə Ukraynanın münasibətləri gərgin olaraq qalırdı. Qəti olaraq bu məsələ 1997-ci ildə öz həllini tapdı. Rusiya Qara dəniz donanmasının 87 faizinə sahib olmaqla, _____ bazasını icarəyə götürmək hüququ aldı.

III qrup

1. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünün rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədamüvafiq olardı).
2. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.
3. Boş buraxılmış yerləri doldurun.

Brejnevin hakimiyyəti dövrü SSRİ-nin _____ kimi qiymətləndirilir. Bu dövrdə Stalini ittiham etməkdən əl çəkildi, Xruşşovun dövründə irəli sürülmüş bir sıra tədbirlər ləğv edildi. Yeni sənaye müəssisələri açıldı, _____ hesabına xaricə xammal ixracı artırıldı. Lakin əldə edilən gəlirdən düzgün istifadə edilmədi. İqtisadiyyatın davamlı inkişafının təmin edilməsi yerinə vəsaitlər silahlanmaya, geridə qalmış “sovet respublikalarına” _____ kimi xərclənirdi. Siyasi həyatda ordunun və təhlükəsizlik orqanlarının rolu daha da artdı, _____ maliyyələşdirilməsi yüksəldi. Nəticədə Brejnevin hakimiyyətinin sonuna yaxın SSRİ iqtisadi böhran dövrünə qədəm qoydu. Böhranlı vəziyyətin simptomları

hələ 70-ci illərin ortalarından görünürdü. Bununla belə, tədricən cəmiyyətin modernləşdirilməsi gedirdi. Parlamentarizm, _____ formalaşırdı. İqtisadi sahədə xüsusi mülkiyyət, kapitalist istehsalı, bazar münasibətləri bərqərar olurdu. 2000-ci ildə keçirilən prezident seçkisində Vladimir Putin ölkə prezidenti oldu. V.Putinin əsas məqsədi cəmiyyətin sabit inkişafının təminatı olan güclü dövlətin yaradılması idi. _____ aradan qaldırılması, iqtisadiyyatın inkişafı üçün hüquqi və əlverişli investisiya şərtlərinin yaradılması, həyat səviyyəsinin yüksəldilməsinə diqqət artırıldı. Müstəqillik uğrunda cərəyan edən hadisələrin mərkəzi Şimali Qafqaz oldu. 1990-cı ilin yazında çeçen xalq konqresi Çeçenistanın müstəqilliyi haqqında qətnamə qəbul edərək, onu İçkeriya Respublikası adı ilə elan etdi. İstefada olan _____ Çeçen Respublikasının prezidenti seçildi. Çeçenistanı mərkəzi hakimiyyətə tabe etmək üçün Rusiya Çeçenistana qoşun yeritdi. 1994–1996-cı illəri əhatə edən Birinci çeçen müharibəsi başladı. Müharibənin gedişində C.Dudayev öldürülsə də, vəziyyət dəyişmədi. Bağlanan sazişə əsasən rus qoşunları Çeçenistanı tərk etdi. Çeçenistanın statusunun həlli məsələsi beş il müddətinə təxirə salındı. _____ Çeçenistan ətrafında vəziyyət yenidən kəskinləşdi. İkinci çeçen müharibəsi başladı. Müharibəyə daha ciddi hazırlaşan Rusiya istəyinə nail olmağı bacardı. Cavab olaraq Rusiya hərbi qüvvələri müstəqil Gürcüstanın ərazisinə hücumu keçdilər. Beləliklə, 5 günlük Rusiya-Gürcüstan müharibəsi başladı. Canlı qüvvə və hərbi texnika cəhətdən Gürcüstan ordusundan qat-qat üstün olan Rus qoşunları tezliklə _____ yerli əsgərləri ilə birlikdə gürcü qoşunlarını məğlubiyyətə uğratdı.

IV qrup

1. Boş buraxılmış yerləri doldurun.
2. Mətni oxuyun. Onu elə hissələrə bölün ki, hər birində fikir tamamlanmış olsun (bölgünü rəngli qələmlərin köməyi ilə etməyiniz məqsədəmüvafiq olardı).
3. Mətnin hər hissəsinə ad qoyun.

Beləliklə, hakimiyyətə Nikita Xruşşov gəldi. Xruşşovun hakimiyyətə gəlməsi ilə siyasi sistemdə _____ baş verdi. Stalinin şəxsiyyətinə pərəstiş pisləndi, 30-40-cı illərdə repressiyaya məruz qalmış yüz minlərlə insan bəraət aldı. Xruşşovun təşəbbüsü ilə _____ inkişaf etdirilməsi yolunda tədbirlər planı hazırlandı. Bu plana görə xam torpaqların hesabına əkin sahələrinin artırılması və kənd təsərrüfatının dirçəldilməsi nəzərdə tutulurdu. Lakin sərf edilən böyük zəhmət gözlənilən nəticəni vermədi. Xruşşovun _____ narazı olan qüvvələr 1964-cü ildə onu vəzifədən kənarlaşdırdılar. Hakimiyyətə Leonid Brejnev (1964–1982) gəldi. Yeni yaranan dövlətlərdən biri də Rusiya idi. Keçmiş İttifaqın bir çox idarə və təsisatı Boris Yeltsinin prezidentliyi ilə Rusiyanın sərəncamına verildi. Rusiya dövlətinin rəsmi adı olan RSFSR dəyişdirilərək, _____ (RF) oldu. Müstəqil Rusiyanın daxili siyasi vəziyyəti son dərəcə mürəkkəb idi. İslahatlar lazım idi. İslahatların əsasını yeni dövlətçiliyin formalaşması, sosialist plan iqtisadiyyatının bazar iqtisadiyyatına keçməsi təşkil edirdi. İctimai həyatın yenilənməsi ləngiyirdi. İstehsalın aşağı düşməsi, əhəlinin böyük əksəriyyətinin həyat səviyyəsinin pisləşməsi, _____ islahatlara mane olurdu. Rusiya və Ukrayna Dostluq, əməkdaşlıq və tərəfdaşlıq haqqında müqavilə imzaladı. Müqavilənin imzalanmasına baxmayaraq, _____ Ukrayna ilə Rusiya arasında mübahisəli yer kimi qaldırdı. Qərblə Rusiya arasında qalan Ukraynada vəziyyətin mürəkkəbləşməsindən istifadə edən qüvvələr _____ məsələsini gündəmə gətirdilər. Krım yarımadasında əksəriyyəti Rusiya-Ukrayna ikili vətəndaşlığı olan ruslar yaşayırlar. Ukraynada hakimiyyət əleyhinə

etiraz aksiyaları başladı. 2013-cü ildə ölkədə vəziyyət nəzarətdən çıxdı. Yüz minlərlə aksiya iştirakçısı Azadlıq meydanında iqtidarın istefasını tələb etdi. Ukraynada hakimiyyətin dəyişilməsi Rusiya Prezidenti V.Putin üçün sərfəli deyildi. Belə ki Putin böyüklüyünə görə ikinci şərq slavyan ölkəsi olan Ukraynanın gələcəkdə _____ yanında yer almasından ehtiyat edirdi. Bu müharibə rus və gürcü xalqı arasında dərin uçurum yaratdı. _____ nəzarətində olan hissəsini itirməklə, Gürcüstan suveren ərazisinin 20 faizini itirmiş oldu. Rusiya Gürcüstan münasibətləri bu gün də gərgin olaraq qalmaqdadır.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Tədqiqatın aparılması mərhələsi üçün nəzərdə tutulan vaxt bitdikdən sonra hər bir qrupun təqdimatını etməsi təşkil edilir. Bu zaman digər qruplar öz təqdimatlarını sinfin diqqətinə çatdırırlar. Qarşıya qoyulan məqsədə çatmaq üçün müzakirələr zamanı digər qrup üzvlərini suallar verməyə, əlavələr etməyə təşviq etmək olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Bu proses zamanı şagirdlər nəinki əldə olunan bilgiləri ümumiləşdirməli, həm də gəlmiş nəticəni tədqiqat sualı ilə və irəli sürülmüş fərziyyələrlə müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır. Müzakirə zamanı söylənilən fikirlərin ümumiləşdirilməsi, dərslərin əvvəlində söylənilmiş fərziyyələrlə müqayisə aparılması və tədqiqat sualı ilə bağlı nəticə çıxarılmasına aşağıdakı suallar da kömək edə bilər:

- Sizcə, Xruşşovun hakimiyyəti dövrü ilə Stalinin hakimiyyəti dövrü arasında əsas fərq nə idi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Sizcə, SSRİ-də baş verən iqtisadi böhranın əsas səbəbi nə idi? Fikrinizi əsaslandırın.
- SSRİ-nin dağılmasının səbəblərini müəyyən edin.
- Rusiyada kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesini necə qiymətləndirirsiniz?
- Sizcə, İkinci Çeçen müharibəsində Rusiyanın qələbə qazanmasına onun ciddi hazırlaşması səbəb oldu?
- İkinci dünya müharibəsinin SSRİ-nin iqtisadi vəziyyətinə təsirlərini necə izah etmək olar?
- Müasir dövrdə Rusiya Federasiyasının yürütdüyü xarici siyasəti necə şərh etmək olar?

Yaradıcı tətbiqetmə. Stalin və Xruşşovun hakimiyyəti dövrünə aid sinxron cədvəllər hazırlamaq tapşırıla bilər.

Ev tapşırığı. Rusiya-Ukrayna münaqişəsi haqqında məlumat toplamaqla problemin yaranma səbəblərini araşdırmaq verilə bilər.

Qiymətləndirmə meyarı: səbəb və nəticələrini izah etmə, şərh etmə

Yuxarıda verilmiş meyarlar əsasında, dərslərin izləməsi nəticəsində şagirdlərin qiymətləndirilməsi həyata keçirilir.

Qrupları qiymətləndirən zaman aşağıdakı qrup qiymətləndirmə vərəqindən də yararlanmaq olar.

Qruplar	Mübadilədən düzgün istifadə	Tapşırığın vaxtında yerinə yetirilməsi	Əməkdaşlıq	Təqdimetmə	Ümumi nəticə
I					
II					
III					
IV					

MÖVZU 20. TÜRK DÜNYASI VƏ İRAN

Standartlar:

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 4.1.1. Tarixi şəxsiyyətlərin (I Napoleon, Cüzeppe Haribaldi, I Aleksandr, Sultan II Əbdülhəmid, Otto Bismark, Avraam Linkoln, Franklin Ruzvelt, Vladimir İliç Lenin, İosif Visarianoviç Stalin, Mustafa Kamal Atatürk, Sun Yatsen, Şarl de Qoll, Konrad Adenauer, Turqut Özal, Mao Tszedun, Cəvahirəl Nehru, Heydər Əliyev) fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.
- 4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədləri:

1. Müasir dünyada Türk dünyası və İranın sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
2. Turqut Özal, Rəcəb Tayyib Ərdoğan, Məhəmməd Rza şah və Seyid Kazım Şəriətmədarinin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə onlara münasibət bildirir.
3. Topladığı materiallar əsasında Rəcəb Tayyib Ərdoğanla dair esse yazır.

Təlim formaları: kollektiv, fərdi iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, karvan üsulu

Dərsin gedişi

Motivasiya. Açar sözlərdən də istifadə etməklə motivasiyanı qurmaq olar. Bunun üçün dərsliyin 13-cü mövzusunun çıxış etmək və açar sözlər kimi lövhədə aşağıdakı sözləri yazıb şagirdlərə suallar ünvanlamaq olar. Əvvəlki mövzuya müraciət etmək şagirdlərin hafizəsinin təzələnməsinə və yeni mövzunun mənimsənilməsinə kömək etməklə yanaşı, bir yüzillik ərzində bir dövlətin tarixinin onların təfəkküründə inikasına şərait yaradar.

- Rəcəb Tayyib Ərdoğan
- Kipr problemi
- Rza şah
- İslam inqilabı
- Türk Dövlətləri Təşkilatı

Suallar aşağıdakı kimi ola bilər:

- Gördüyünüz sözlər sizə tanışdırmı?
- Bu sözlər sizə nə deyir?
- İkinci dünya müharibəsindən sonra Türkiyə və İranda iqtisadi və siyasi proseslərin necə inkişaf etdiyi sizə maraqlıdır?

Aldığınız cavabları lazımi məcraya yönəldib tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: Türk dünyası və İranda sosial, siyasi və iqtisadi dəyişikliklər necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılması mərhələsini reallaşdırmaq üçün əvvəlki dərslərdən tanış olan karvan üsulundan istifadə etmək məsləhətdir. Bunun üçün şagirdləri 4 qrupa

ayırmaq və hərəsində bir sual olmaqla 4 flipçart vermək lazımdır. Qruplar növbə ilə saat əqrəbi istiqamətində suallar, ən azı, 3 cavab yazmalı, sonra ardıcıl şəkildə digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarını yazmalıdırlar. Hər cavabın qarşısında üç işarədən biri qoyulur: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?). Qruplara fərqli rəngli qələmlər (qırmızı, qara, göy, yaşıl və s.) verilməsi məqsədmüvafiqdir. Qrup üzvlərinə iş tapşırıla bilər: vaxta nəzarət, yazmaq, təqdim etmək, nəzarət etmək və s.

I qrup:

1. Tapşırıqlara, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq 1: Türkiyənin XX yüzilliyin 70-ci illərində olan dövrdə sosial, siyasi və iqtisadi inkişafını qiymətləndirin.

Tapşırıq 2: Məhəmməd Rza şahın fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə ona münasibət bildirin.

II qrup:

1. Tapşırıqlara, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq 1: Türkiyənin XX yüzilliyin 70-ci illərindən sonrakı dövrdə sosial, siyasi və iqtisadi inkişafını qiymətləndirin.

Tapşırıq 2: Seyid Kazım Şəriətmədarinin fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə ona münasibət bildirin.

III qrup:

1. Tapşırıqlara, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq 1: İranın İslam inqilabına qədər olan dövrdəki sosial, siyasi və iqtisadi inkişafını qiymətləndirin.

Tapşırıq 2: Rəcəb Tayyib Ərdoğanın fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə ona münasibət bildirin.

IV qrup:

1. Tapşırıqlara, ən azı, 3 cavab yazın.
2. Digər qrupların cavablarını qiymətləndirərək öz cavablarınızı yazın. Hər cavabın qarşısında üç işarədən birini qeyd edin: razıyam (✓), razı deyiləm (X), başa düşmədim (?).

Tapşırıq 1: İran, Mərkəzi Asiya və Qazaxıstanın inkişafını qiymətləndirin.

Tapşırıq 2: Turqut Özalın fəaliyyətini sosial qrupların mənafeyi baxımından təhlil etməklə ona münasibət bildirin.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Müəyyən edilmiş zaman ərzində şagirdlər cavabları hazırlayaraq təqdim edirlər. Qrupların işlərini təqdim etmələri üçün vaxt elan edilir. Çünki şagirdlərin işlərinin təqdimatına məhdudiyyət qoyulmazsa, digər işlərə vaxt qalmaz. Təqdimat zamanı şagirdlərin qoyduqları işarələrin mənası açılır. Hər qrup işini müdafiə edir. Tədqiqatın gedişində şagirdlər əldə etdikləri məlumatları, yeni informasiyanın mübadiləsini aparırlar. Təqdimat, bir növ, yeni biliklərin dairəsini cızır və hələlik bu biliklər natamam və xotik xarakter daşıyır. Onları qaydaya salmaq, sistemləşdirmək, müəyyən bir nəticəyə gəlmək üçün tədqiqat sualına cavab tapmaq zərurəti yaranır və bunun üçün bütün bilik, bacarıq və vərdisləri səfərbər edilməlidir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin bu mərhələsində şagirdlər əldə etdikləri bilgiləri ümumiləşdirməli, gəldiyi nəticəni tədqiqat sualı ilə və irəli sürülmüş fərziyyələrlə müstəqil olaraq tutuşdurmalıdır. Bu proses zamanı müəllim yekun sözləri ilə şagirdləri son nəticələrə yönəldib tədqiqat sualına cavab tapır. Bu zaman şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilə bilər:

- Torpaq sahibləri olan millət vəkillərinin “Torpaq islahatı haqqında” Qanuna münasibətini qiymətləndirin.
- İkinci dünya müharibəsindən sonra Türkiyənin daxili və xarici siyasətində baş vermiş dəyişiklikləri təhlil edin.
- Hakimiyyət bölgüsü prinsipi nədir? Onun əhəmiyyətini dəyərləndirin.
- XX yüzilliyin ortalarından Türkiyədə əhalinin kəndlərdən şəhərlərə köç etməsinin səbəblərini Azərbaycanın müasir dövrü ilə əlaqələndirərək təhlil edin və onun sosial-iqtisadi nəticələri ilə bağlı mülahizələr irəli sürün.
- Cənubi Azərbaycan məsələsinin soyuq müharibənin başlanmasına təsir edən amillərdən biri olmasının səbəbi nə idi?
- Ağ inqilabın səbəb və nəticələrini qiymətləndirin.
- İslam inqilabının səbəblərini qiymətləndirin.
- Türk Dövlətləri Təşkilatının yaranmasının əhəmiyyətini necə qiymətləndirirsiniz?

Ev tapşırığı. Bu zaman şagirdlərə Rəcəb Tayyib Ərdoğanla dair esse yazmaq tapşırığı verilir. Bu tapşırığın icrasına ciddi nəzarət edilir. Çünki bu tapşırıq icra olunmasa, dərsin üçüncü məqsədi reallaşdırılmamış qalar.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, münasibət bildirmə, esse yazma

Şagirdlərin formativ qiymətləndirilməsi zamanı daha çox onların informasiyanı anlamaq səviyyəsi, mühakimə yürütmə, təqdim etmə, təhlil etmə, qiymətləndirmə, dəyərləndirmə və s. bu kimi idraki bacarıqları, eləcə də hansı problemin həll edilməsi zamanı həmin bilikdən istifadə etmək bacarığı nəzərə alınmalıdır. Formativ qiymətləndirmə məzmun standartı əsasında müəyyənləşdirilməli və təlim məqsədləri üzrə hazırlanmış meyarlarla aparılmalıdır. Sonuncu meyar üzrə şagirdləri qiymətləndirmək onlara verilən ev tapşırığının icrası və onun yoxlanılmasından sonra mümkün olacaqdır.

Dərsin sonunda şagirdlərə özünüqiymətləndirmə vərəqi təklif edilə bilər.

ÖZÜNÜQİYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Meyar	Qeyri-kafi	Kafi	Yaxşı	Əla
Əməkdaşlıq				
Səmimiyyət				
Başqalarına kömək				
Başqalarına hörmət				
Dinləmək bacarığı				
Səhvini etirafı				
Düzlük				
Başqaları haqqında ədalətlə fikir yürütmə				

MÖVZU 21. HİNDİSTAN, PAKİSTAN VƏ ƏRƏB ÖLKƏLƏRİ

Standartlar:

- 1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latin Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

1. Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrində baş verən mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır.
2. Hindistan, Pakistan və Ərəb ölkələrinin siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim formaları: böyük və kiçik qruplarla iş

Təlim üsulları: beyin həmləsi, INSERT

Dərsin gedişi

Motivasiya. Keçiləcək dərsin motivasiyasının şagirdlərin coğrafi bilgiləri üzərində qurulması daha məqsədmüvafiqdir. Bunun üçün lövhədən Asiyanın siyasi xəritəsini asıb şagirdlərə aşağıdakı suallarla müraciət edilə bilər:

– Asiyanı coğrafi baxımdan hansı hissələrə ayırmaq olar?

“Mərkəzi Asiya, Ön Asiya, Cənubi Asiya, Şərqi Asiya” cavablarını alandan sonra şagirdlərin diqqəti müəllimin verəcəyi qısa izahla keçiləcək mövzuya yönəldilib dərsin növbəti mərhələsinə keçid edilə bilər.

Tədqiqat sualı: İkinci Dünya müharibəsindən sonra Hindistan, Pakistan və ərəb ölkələrində siyasi inkişaf necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Dərsin kiçik qruplarla, əvvəlki dərslərdən sizə tanış olan INSERT iş üsulu ilə keçilməsi məqsədmüvafiqdir. Bu zaman şagirdlər kiçik qruplara bölünərək hər qrupa lazımı tapşırıqlar verilir. Qruplara verilən tapşırıqlar aşağıdakı formada ola bilər:

I qrup

Oxuduğunuz məlumatın kənarında aşağıdakı işarələri qoyun:

Tanış olduğun informasiya sizə yeni deyilsə (!);

Əvvəl bildiyinizi inkar edirsiniz (-);

Tanış olduğunuz məlumat təzədirsə (+);

Bu məsələ haqqında əlavə məlumat əldə etmək istəyirsinizsə (?).

Tapşırıq 1: Hindistanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edin.

Tapşırıq 2: M.Qandi ilə C.Nehrunun fəaliyyətinə aid sinxron cədvəl hazırlayın.

II qrup

Oxuduğunuz məlumatın kənarında aşağıdakı işarələri qoyun:

Tanış olduğun informasiya sizə yeni deyilsə (!);

Əvvəl bildiyinizi inkar edirsə (-);

Tanış olduğunuz məlumat təzədirsə (+);

Bu məsələ haqqında əlavə məlumat əldə etmək istəyirsinizsə (?).

Tapşırıq 1: Pakistanın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edin.

Tapşırıq 2: M.Qandi ilə C.Nehrunun fəaliyyətinə aid sinxron cədvəl hazırlayın.

QEYD: Sinxron cədvəl hazırlanması ilə bağlı eyni tapşırığın iki qrupa verilməsi iki fərqli qrupun eyni məsələyə müxtəlif müstəvidən yanaşmasını təmin edər.

III qrup

Oxuduğunuz məlumatın kənarında aşağıdakı işarələri qoyun:

Tanış olduğunuz informasiya sizə yeni deyilsə (!)

Əvvəl bildiyinizi inkar edirsə (-)

Tanış olduğunuz məlumat təzədirsə (+)

Bu məsələ haqqında əlavə məlumat əldə etmək istəyirsinizsə (?)

Tapşırıq 1: Ərəb-İsrail münaqişəsini şərh edin.

Tapşırıq 2: Hindistan, Pakistan və ərəb ölkələrində baş verən mühüm tarixi faktların sinxron cədvəlini hazırlayın.

IV qrup

Oxuduğunuz məlumatın kənarında aşağıdakı işarələri qoyun:

Tanış olduğun informasiya sizə yeni deyilsə (!);

Oxuduğunuz informasiya əvvəl bildiyinizi inkar edirsə (-);

Tanış olduğunuz məlumat təzədirsə (+);

Bu məsələ haqqında əlavə məlumat əldə etmək istəyirsinizsə (?).

Tapşırıq 1: İraqın siyasi inkişaf mərhələsini şərh edin.

Tapşırıq 2: Hindistan, Pakistan və ərəb ölkələrində baş verən mühüm tarixi faktların sinxron cədvəlini hazırlayın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Qrup işi bitdikdən sonra hər qrup işlərini təqdim edir. Bu zaman onlar qoyduqları işarələrin (+, -, !, ?) nə dərəcədə həqiqi olub-olmaması və ya bu işarələr haqqında digər qrup üzvlərinin hansı fikirdə olduqları öyrənilir. Şagirdlərin cavabları diqqətlə dinlənilir və əlavələr edilir. İki qrupun eyni hadisəyə uyğun hazırladığı sinxron cədvəllər müzakirə olunur. Bu zaman da bütün bilik, bacarıq və vərdişlərin, təfəkkürün müxtəlif növlərinin (məntiqi, tənqidi, yaradıcı) səfərbərliyi tələb edilir. Fasilitasiya əsasında (yönəldici, köməkçi suallardan istifadə etməklə) əldə edilmiş faktların məqsədyönlü müzakirəsi təşkil edilə bilər. İnformasiya mübadiləsinin təşkili bütün faktlar arasında əlaqələrin aşkara çıxarılmasına və onların sistemləşdirilməsinə yönəldilməlidir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Aparılan araşdırmanın yekunlaşdırılması, yeni biliklərin ümumiləşdirilməsi, nəticə çıxarılması məqsədilə şagirdlərə yönləndirici suallar verilə bilər. Bu da öz növbəsində, tədqiqat sualına cavab tapmağa kömək edəcək. Bunun üçün aşağıdakı sual və tapşırıqlar yardımçı ola bilər:

- M.Qandinin başçılıq etdiyi milli azadlıq hərəkatının nəticələrini şərh edin.
- Kəşmir məsələsinin mahiyyəti nədir?
- Sizcə, Mustafa Kamalın və Məhəmmədəli Cinnənin fəaliyyəti arasında hansı oxşar cəhətlər var?
- Pakistanın Qarabağ müharibəsində Azərbaycan Respublikasının mövqeyini dəstəkləməsinin səbəbləri hansılardır?
- Qarabağ münaqişəsi ilə Fələstin münaqişəsinin oxşar cəhətləri hansılardır?
- Qarabağ münaqişəsi ilə Fələstin münaqişəsinin fərqli cəhətləri hansılardır?
- Ərəb dövlətlərinin Fələstinin azadlığı uğrunda mübarizədə İsrailə qarşı vahid cəbhə yaratmasına hansı amillər mane olub?
- Səddam Hüseynin diktatura rejiminin devrilməsinin səbəblərini şərh edin.
- İraq türkmənləri ilə Qərbi Azərbaycanın yerli əhalisi olan azərbaycanlıların tarixində oxşar cəhətləri müəyyən edin.
- İkinci dünya müharibəsindən sonra Yaxın Şərqi siyasi vəziyyətində hansı dəyişiklik baş verdi?

Yaradıcı tətbiqetmə. “Müstəqil Fələstin dövləti” afişasını yaratmaq tapşırılır.

Qiymətləndirmə meyarları: sinxron cədvəllər hazırlama, şərhətmə

Müəllimin dərs prosesində izlədiyi şagirdin şifahi cavabını dinləyərək, onun hər hansı təqdimatını müşahidə edərək nəinki onun bu və ya digər bilik və bacarıqlara yiyələndiyini, həmçinin şagirdə düşüncə tərzinin nə dərəcədə inkişaf etdiyini, təqdimetmə, fikrini dəqiq ifadə etmə və s. bacarıqlarını müəyyənləşdirməli və formativ qiymətləndirməlidir.

Bu mərhələdə şagirdlər qrup üzrə də qiymətləndirilə bilər.

GRUP QIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Grupun adı: _____

Təlimat: Aşağıdakı meyarlara hansı səviyyədə cavab verdiyi nəzərə alınaraq qrup qiymətləndirilir.

MEYARLAR	SƏVİYYƏLƏR				
	Heç vaxt	Nadir hallarda	Bəzən	Tez-tez	Həmişə
Qrup üzvlərinin hər biri tapşırıqlarda iştirak edir?					
Qrup üzvləri bir-birlərinin fikir və fəaliyyətinə hörmət edir?					
Qrup üzvləri qərarlarını bir-birlərinə bildirir?					
Qrup üzvləri iş bölgüsünə əməl edirlər?					
Qrup üzvləri əldə etdikləri məlumatları müzakirə edirlər?					
Qrup üzvləri bir-birlərinə etimad göstərirlər?					
Qrup üzvləri bir-birlərini cəsarətləndirir?					
Nəticələrin qrup üzvləri tərəfindən növbəli və ədalətli şəkildə təqdim olunmasına diqqət edirlər?					
Qrupda ziddiyətli fikirləri müzakirə edirlər?					
Qrup üzvləri üzərində işlənən mövzuda ortaq bir fikrə gəlir?					
Qrup məhsuldar şəkildə işləyirmi?					

Şərhlər:

MÖVZU 22. ÇİN, YAPONİYA, KOREYA

Standartlar:

- 2.1.1. Kapitalist münasibətlərinin inkişafı prosesində və müasir dünyada ölkələrin və xalqların sosial, siyasi, iqtisadi və mədəni həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
- 2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır.

Təlim məqsədləri:

1. Müasir dünyada Çin, Yaponiya və Koreyanın sosial, siyasi, iqtisadi həyatında baş verən dəyişiklikləri məkan baxımından qiymətləndirir.
2. Çin və Koreyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən sxemlər hazırlayır.

Təlim forması: böyük qruplarla iş, fərdi iş

Təlim üsulu: beyin həmləsi, auksion

Dərsin gedişi

Motivasiya. Yeniyetmələrin avtomobil markalarını tanımaq baxımından bacarıqlarının yüksək olduğunu nəzərə alaraq lövhədə “Haval”, “Geely”, “Kia”, “Daewoo”, “Hyundai”, “Honda”, “Mazda”, “Nissan” və s. buna uyğun açar sözləri yazmaq məqsədamüvafiqdir. Yazılan açar sözlərə uyğun aşağıdakı sualları vermək olar:

- Bu sözlər sizə nə qədər tanışdır?
 - Bu avtomobil markalarını üç qrupa necə bölərdiniz?
- Aldığınız cavabları ümumiləşdirib yeni dərsə keçid edin.

Tədqiqat sualı: Çin, Yaponiya və Koreyada sosial, siyasi və iqtisadi inkişaf necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Tədqiqatın aparılmasını auksion üsulundan istifadə etməklə həyata keçirmək məqsədamüvafiq olardı. Altıncı mövzunun tədrisi zamanı bu interaktiv təlim formasından istifadə olunduğundan dərs zamanı şagirdlər özlərini daha rahat hiss edərlər. Bu da qarşıya qoyulan məqsədə rahat çatmağa köməklik göstərəcəkdir. Bunun üçün şagirdlərə materialla tanışlıq üçün vaxt verib onlara bu dərs üsulunun qaydalarını qısaca xatırlatmaq yaxşı olar. Qarışıqlığın və sual “itkisi”nin olmaması üçün şagirdlərdən 5 nəfər sıra ilə düzülür. Sıradakı birinci şagirdə auksion üsulunun qaydasına uyğun olaraq sual verilir. Deyilən vaxtda cavablandıra bilməzsə, həmin suala yanındakı şagird cavab verməlidir. O da bilməzsə, növbə digər şagirdə keçir. Beləcə beşinci şəxsədək proses davam edir. Hər bir şagirdə 3 və ya 4 sualın cavablandırılmasına şərait yaradılır. İlk şagird ona verilən sualları cavablandırdıqdan sonra yerində əyləşir. Onun yerinə sinifdən digər şagird sıraya qatılır. Hansı şagirdin neçə suala düzgün cavab verməsini lövhə qarşısına çıxardığınız şagirdin qeyd etməsi məqsədamüvafiq olardı.

Bu üsulun tətbiqi zamanı aşağıdakı suallardan istifadə etmək olar:

1. Mao Tsezedun ölkə iqtisadiyyatını yenidən qurmaq üçün nə etdi?
2. Çinin Qərblə münasibətlərinin yumşalmasına nə səbəb oldu?
3. Yaponiyadakı işğal rejimi necə aradan qaldırıldı?
4. Necə oldu, Yaponiyada ABŞ hərbi bazaları yaradıldı?
5. Şərqi Türküstan Cümhuriyyətinin aqibəti necə oldu?

6. Çin Tibeti nə vaxt işğal etdi?
7. Hazırda Koreyanın birləşdirilməsi nə üçün real deyil?
8. Yaponiyanın dünya sənaye nəhənglərindən birinə çevrilməsinə nə səbəb oldu?
9. Çin Xalq Respublikası necə yaradıldı?
10. “Böyük sıçrayış” planını necə qiymətləndirərdiniz?
11. “Koreya möcüzəsi”nin baş verməsini necə qiymətləndirmək olar?
12. Den Syaopin kim idi?
13. 1989-cu il tələbə nümayişlərinin tələbi nə idi?
14. İkinci dünya müharibəsinin Yaponiya üçün nəticəsini necə qiymətləndirərdiniz?
15. Koreya necə bölündü?
16. Tayvanın özünü Çin Respublikası elan etməsini necə qiymətləndirərdiniz?
17. “Mədəni inqilab” dövründə Çində kəndlilər cəmiyyətin təkanverici qüvvəsi, ziyalılar isə ...?
18. San-Fransisko sazişini necə qiymətləndirmək olar?
19. “Mədəni inqilab”ın dayandırılmasını necə qiymətləndirmək olar?
20. “Dörd modernləşmə” islahatını necə qiymətləndirmək olar?
21. 1947-ci il qəbul edilmiş Yaponiya konstitusiyasını qiymətləndirin.
22. Hazırda Yaponiyanın əsas kosmik hədəflərindən biridir.

QEYD: Yuxarıda verilən suallar nümunə xarakterlidir. Bunları artırmaq və ya dəyişdirmək olar. Eləcə də cavablandırılmayan sual təkrarən digər şagirdə verilə bilər.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Dərsi auksion üsulu ilə keçən zaman sinfin bütün diqqəti bu “bilik yarışına” cəmlənmiş olur ki, bu zaman da, əslində, dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsində məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi mərhələsi də yekunlaşmış olur.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Yeni bilginin kəşfi yolunda son addım atılaraq konkret nəticəyə gəlinir və ümumiləşdirmə aparılır. Aparılan araşdırmaların yekunlaşdırılması, yeni biliklərin ümumiləşdirilməsi, nəticə çıxarılması məqsədilə təşkil edilən müzakirə şagirdləri ortaq mövqeyə gəlməyə, ümumi qənaətlərə istiqamətləndirir. Bunun üçün onlara aşağıdakı ümumiləşdirici sual və tapşırıqlarla müraciət edilə bilər.

- İkinci dünya müharibəsindən əvvəl və sonra Çində daxili vəziyyətin sabit olmamasının səbəbi hansı hadisə ilə bağlıdır?
- SSRİ-də “Stalin terroru” dövründə, Çində “Mədəni inqilab” dövründə baş vermiş hadisələrin oxşar və fərqli cəhətləri hansılardır?
- İkinci dünya müharibəsindən sonra Yaponiyada, İkinci Qarabağ müharibəsindən sonra Azərbaycan Respublikasının işğaldan azad edilmiş ərazilərində vəziyyəti necə müqayisə etmək olar?
- İkinci dünya müharibəsindən sonra Yaponiya iqtisadiyyatının sürətlə inkişaf etməsinin əsas səbəbləri nə idi?
- Koreyada yapon işğalına son qoyulduqdan sonra vahid dövlətin yaranmamasının səbəbini qiymətləndirin.
- Azərbaycan və Koreya xalqlarının tarixində oxşar cəhət nə ola bilər?

Yaradıcı tətbiqetmə. Çin və Koreyanın ərazi dəyişikliklərini əks etdirən sxemlər hazırlamaq tapşırıqla bilər.

Ev tapşırığı. Xocalı soyqırımı ilə Uyğur soyqırımını müqayisə etmək, oxşar və fərqli sxem şəklində əks etdirmək tapşırıla bilər.

Qiymətləndirmə meyarları: dəyərləndirmə, sxemlər hazırlama

Formativ qiymətləndirmə fənni tədris edən müəllim tərəfindən məzmun standartı əsasında müəyyənləşdirilmiş və təlim məqsədləri üzrə hazırlanmış meyarlarla aparılmalıdır. Bu zaman yeni biliyin mənimsənilməsinə bir daha nəzər salıb, şagirdlərin təqdimatları, dərs zamanı müzakirələrdə iştirak səviyyəsi, verdiyi məntiqli cavabları barədə yığcam rəy mübadiləsi aparılaraq şagirdlər qiymətləndirilə bilər. Eləcə də şagirdlərin nailiyyətləri və çatışmamazlıqları nəzərə çatdırılması və tövsiyələrin verilməsi də unudulmamalıdır.

MÖVZU 23. DÖVLƏTLƏRARASI MÜNASİBƏTLƏR

Standartlar:

- 1.1.1. Müxtəlif ölkələrdə oxşar tarixi faktların müxtəlif zamanlarda baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
- 3.1.1. Dünyanın (Avropa dövlətləri və Rusiya, ABŞ və Latin Amerikası ölkələri, Türk dünyası və Qafqaz xalqları, Asiya, Afrika ölkələri) siyasi inkişaf mərhələsini şərh edir.

Təlim məqsədləri:

1. Dünyanın müxtəlif ölkələrində oxşar tarixi faktların baş verməsinin səbəb və nəticələrini izah edir.
2. İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın siyasi inkişafını şərh edir.

Təlim formaları: böyük qruplar və cütlərlə iş

Təlim üsulları: söz assosiasiyası, bir-birini öyrətmək

Dərsin gedişi

Motivasiya. Dərsin motivasiyasını qurmaq üçün İslam Əməkdaşlıq Təşkilatı, Qoşulmama Hərəkatı, Avropa Birliyi, Birləşmiş Millətlər Təşkilatı və s. bu kimi beynəlxalq təşkilatların adlarını səsləndirib sonra şagirdlərə suallar ünvanlanır. Suallar aşağıdakı formada ola bilər:

- Bu təşkilatlardan hansıları tanıyırsınız?
- Bu təşkilatları birləşdirən ümumi cəhət nə ola bilər?

Alınan cavabları ümumiləşdirib şagirdlərin diqqətini tədqiqat sualına yönəltmək vacibdir.

Tədqiqat sualı: İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyanın siyasi inkişafı necə baş verdi?

Tədqiqatın aparılması. Dərsin tədqiqatın aparılması mərhələsinin bir-birini öyrətmək üçün məsləhətlər üsulu ilə keçilməsi təklif olunur. Unutmayın ki, dərsə maraq göstərən şagirdlər tədris resursu kimi çox dəyərli ola bilər. Onlardan bir-birlərinə öyrətmələrini istəmək önəmli nailiyyət əldə etmək üçün yaxşı üsuldur. Tədqiqatlarını auditoriyada həmyaşıdlarına anlama biləcəyi bir yolla şifahi şəkildə izah etmək şagirdlərdən daha yüksək səviyyəli məharət tələb edir.

Bu zaman şagirdlərə tədqiqat xarakterli tapşırıq verilir. Sonra onlara tədqiqat zamanı əldə etdikləri məlumatları yoxlamaq öyrədilir. Əgər şagirdlər bunu digərinə öyrədərlərsə, onda, həqiqətən, mövzunu mənimsəmiş sayılır. Bunun üçün şagirdlərə aşağıdakı tapşırıqları vermək olar:

I cüt

Birləşmiş Millətlər Təşkilatının yaradılmasının əhəmiyyətini, səbəb və nəticələrini izah edin.

II cüt

Soyuq müharibə problemini şərh edin.

III cüt

Qütbləşmənin dərinləşməsi məsələsini şərh edin.

IV cüt

Dünyada baş verən siyasi böhranları şərh edin.

V cüt

Qoşulmama Hərəkatının yaranmasının əhəmiyyətinin, səbəb və nəticələrinin izahını verin.

VI cüt

Dünyadakı regional münaqişələri şərh edin.

VII cüt

Yumşaq rəqabətin nə olduğunu izahını verin.

VIII cüt

“Son tutaşma”nın nə olduğunu izah edin.

QEYD: Əgər sinifdə şagirdlərin sayı çoxdursa, daha əhəmiyyətli saydığınız tapşırıqları yeni cütlərə vermək olar. Bu eyni problemə müxtəlif yanaşmaların ortaya çıxmasına yardımçı olacaqdır.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi: Cütlərə bir-birini öyrətmək üçün ayrılmış vaxt bitdikdən sonra hər bir cüt öz təqdimatını edir. Bu zaman cüt üzvlərinin bir-birlərini öyrətmə bacarığının hansı səviyyədə olduğu ortaya çıxmış olar. Müzakirələr zamanı cütlərdən kimin “öyrədən”, kimin “öyrənən”

olduğunu diqqətdə saxlamaq vacibdir. Təqdimat üçün konkret vaxt vermək və ona nəzarət etmək lazımdır. Təqdimat zamanı şagirdləri lazımi məcraya yönəltmək üçün onlara suallar vermək yaxşı olardı. Şagirdlərin də suallar verməsi qəbul ediləndir.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin “tədqiqat” mərhələsinə yekun vurulur, daha doğrusu, əldə edilən bilik və bacarıqlar ümumiləşdirilir və tədqiqat sualına cavab tapılır. Bu yöndə aşağıdakı sual və tapşırıqlar yardımçı ola bilər.

- “Soyuq müharibə”nin başlanma səbəblərini şərh edin.
- Sosialist ölkələrinin iqtisadi və siyasi təşkilatlanması nə ilə nəticələndi?
- “Üçüncü dünya ölkələri” ifadəsinin yaranma səbəbləri hansılar ola bilər?
- Sizcə, regional münaqişələr dünya müharibəsinə çevrilə bilərmi? Fikrinizi əsaslandırın.
- Dövlətlərarası münasibətlərin mülayimləşməsinin səbəblərini izah edin.
- Vyetnam və Əfqanıstan müharibələrini necə müqayisə etmək olar?
- Soyuq müharibənin başa çatmasının hansı geosiyasi təsirləri oldu?

Yaradıcı tətbiqetmə. İkinci dünya müharibəsindən sonra yaranan siyasi böhranları cədvəl formasında təqdim etmək tapşırılır. Nümunə kimi dərsliyin 138-ci səhifəsindəki cədvəldən istifadə etmək olar.

Ev tapşırığı. İyirmilər qrupuna daxil olan ölkələr barədə araşdırma aparmaq verilir. Onların içərisində 3 ən böyük iqtisadiyyata malik dövlətin iqtisadi göstəricilərini əks etdirən cədvəl tərtib etməyi tapşırmaq olar.

Qiymətləndirmə meyarları: İzahetmə, şərhətmə

Formativ qiymətləndirməni daha yaxşı aparmaq üçün yuxarıdakı meyarları nəzərə alaraq qiymətləndiriləcək şagirdlər dərs boyu diqqətdə saxlanmalı və onların fəaliyyətləri izlənməlidir. Dərsin sonunda yuxarıda verilmiş meyarlar nəzərə alınmaqla əvvəlcədən müəyyən edilən səviyyələr üzrə şagirdlər qiymətləndirilə bilər. Qiymətləndirmə zamanı şagirdin fəaliyyəti ilə bağlı müəyyən suallar yaranarsa, əlavə suallar da verilə bilər.

Dərsin sonunda şagirdlərə refleksiya üçün aşağıdakı formada suallar vermək olar:

- Sizin üçün dərsin ən önəmli nəticəsi nə oldu?
- Dərsdə yeni nə öyrəndiniz?
- Hansı suallarınız var?
- Yeni materialın öyrənilməsi sizə necə təsir bağışladı?
- Dərs əsnasında qarşıya qoyulan hədəfə çatdınız mı? və s.

MÖVZU 24. MƏDƏNİYYƏT

Standartlar:

5.1.1. Mədəniyyətlərin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.

5.1.3. Mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse və hekayələr yazır.

Təlim məqsədləri:

1. Ümumdünya mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edir.
2. Dünyada mədəniyyətlərarası və sivilizasiyalararası əlaqələrə dair esse yazır.

Təlim formaları: böyük qruplarla və fərdi iş

Təlim üsulları: anlayışın çıxarılması, “T” üsulu, esse yazmaq

Dərsin gedişi

Motivasiya. Anlayışın çıxarılması üsulundan istifadə edərək şagirdlərdə dərsə maraq oyatmaq olar. Bunun üçün lövhədə (əgər texniki imkanınız varsa, “PowerPoint” proqramının köməyi ilə elektron formada hazırlayın) aşağıdakı formada **SmartArt** qurmaq təklif edilir.

– Gördüyünüz bu ifadələri birləşdirən ümumi cəhət nədir?

– Bu sözləri hansı ümumi ad altında birləşdirə bilərik?

İzahlar bitdikdən sonra mərkəzdəki sualın cavabı şagirdlərin köməyi ilə elan edilir.

Nümunə:

Aldığınız cavabları ümumiləşdirilərək lazımi məcraya yönəldib tədqiqat sualı elan edilir.

Tədqiqat sualı: İkinci dünya müharibəsindən sonrakı dövr ümumdünya mədəniyyəti necə inkişaf etdi?

Tədqiqatın aparılması. 5.1.3. standartını reallaşdırmaqdan ötrü tədqiqatın fərdi iş formasında aparılması tövsiyə edilir. Bu zaman şagirdlərə esse yazmaq üçün aşağıdakı tapşırıqlar verilə bilər. Mədəniyyətinin dünya mədəniyyətinin bir hissəsi olduğunu nəzərə alaraq şagirdlərə Azərbaycan mədəniyyətindən nümunələr gətirməyə də imkan verilir.

- İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada elm və texnologiyanın inkişafına dair esse yazın.
- Dünyada qlobal kommunikasiyaların genişləndirilməsinə dair esse yazın.
- Yaşıl inqilaba dair esse yazın.
- İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada incəsənətin inkişafına dair esse yazın.
- İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada idman və siyasətə dair esse yazın.
- İkinci dünya müharibəsindən sonra dünyada ədəbiyyatın inkişafına dair esse yazın.
- Populyar mədəniyyətə dair esse yazın.

Məlumatın mübadiləsi və müzakirəsi. Esse yazmaq üçün ayrılan vaxt bitdikdən sonra şagirdlərə essenin səsləndirmələrinə şərait yaradılır. Vaxtın məhdud olduğunu nəzərə alaraq hər mövzu üzrə 1-2 esse sinifdə səsləndirilsə, yaxşı olardı. Lakin şagirdlərin yazdıqları digər esseləri növbəti

dərs üçün oxuyub, qiymətləndirib və bunun nəticələri ilə şagirdləri tanış etmək məqsədəmüvafiqdir. Hər mövzu üzrə esselər oxunduqdan sonra müzakirələr təşkil edib lazımi əlavələr etmək yaxşı olar.

Ümumiləşdirmə və nəticənin çıxarılması. Dərsin yekunlaşdırılması üçün şagirdlərə aşağıdakı sual və tapşırıqlar verilə bilər:

- Texnoloji irəliləyişlərin ətraf mühitə ziyanlarını necə dəyərləndirirsiniz?
- “Mədəni imperializm” nədir? Onu müasir həyatımızda hiss edirikmi?
- İdmanın siyasiləşməsini necə dəyərləndirirsiniz?
- XX yüzilliyin 40-cı illərində Cənubi Azərbaycanda baş verən demokratik hərəkətdən bəhs edən daha hansı bədii əsərlər tanıyırsınız?
- İkinci dünya müharibəsindən sonra ümumdünya mədəniyyətinin inkişafına təsir edən amilləri izah edin.

Yaradıcı tətbiqetmə. “T” üsulundan istifadə etməklə şagirdlərə “yaşıl inqilabın müsbət və mənfi tərəflərini təhlil edin” tapşırığı verilə bilər.

Ev tapşırığı. Cazin Azərbaycan musiqisinə təsiri ilə bağlı təqdimat hazırlamaq verilir.

Qiymətləndirmə meyarları: izahetmə, esseyazma

Formativ qiymətləndirmə müəllimin dərsi izləməsi nəticəsində baş verməlidir.

Dərsin əsas hissəsinin fərdi iş formasında keçdiyini nəzərə alaraq şagirdlərə aşağıdakı formaya uyğun özünüqiymətləndirmə vərəqi verilə bilər.

ÖZÜNÜQIYMƏTLƏNDİRMƏ VƏRƏQİ

Adı və soyadı: _____

Cədvəli doldurarkən 2, 3, 4, 5 rəqəmli ballardan istifadə etməyiniz məqsədəmüvafiqdir.

QABİLİYYƏTLƏR	Qiymət
1. Essədə mövzu açıqlanıbmı?	
2. Müəllimin izahlarını və məsləhətlərini dinlədim.	
3. Çalışmalarımı bitirdim.	
4. Təlimata əməl etdim.	
5. Tapşırığı yerinə yetirərkən vaxtdan düzgün istifadə etdim.	
6. Anlamadığım məsələyə aid sual verdim.	
7. Tapşırığı yerinə yetirmək üçün müxtəlif materiallardan istifadə etdim.	
8. Esse savadlı idimi (faktlardan, terminlərdən, düzgün işarələrindən istifadə)?	

Şərhlər:

ÜMUMİLƏŞDİRİCİ YEKUN DƏRS

Əziz müəllimlər, məlum olduğu kimi, illik planlaşdırmada 34 saatlıq proqram nəzərdə tutulmuşdur. İllik planlaşdırmada nəzərdə tutulmuş ümumiləşdirici yekunlaşdırma dərslində müəllim:

1.1.3. Mühüm tarixi faktların zaman əlaqəsini göstərən sinxron cədvəllər hazırlayır,

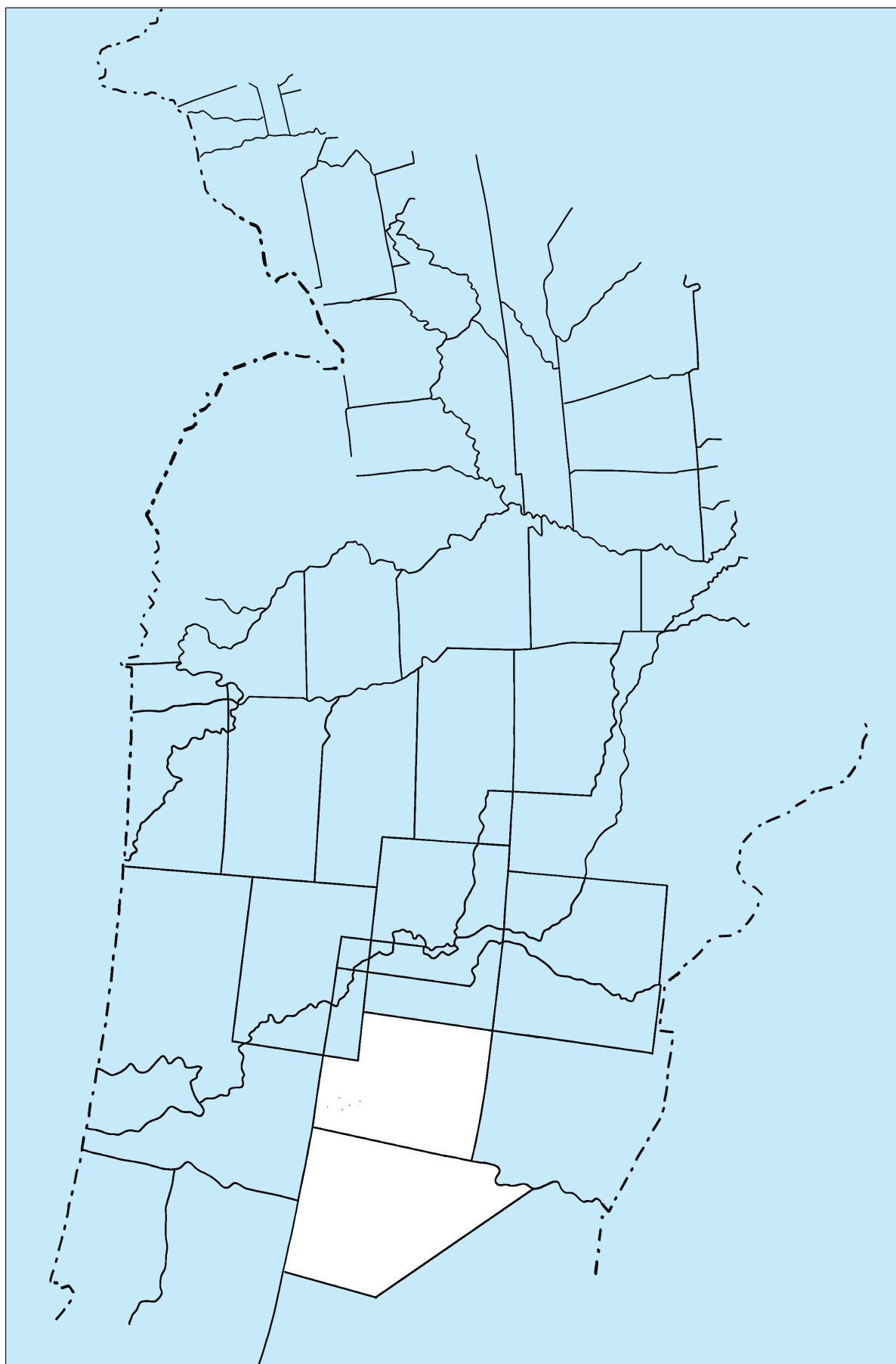
2.1.2. Dövlətlərin ərazi dəyişikliklərini əks etdirən cədvəl və sxemlər hazırlayır,

3.1.2. Dünyanın siyasi inkişaf mərhələsinə aid təqdimatlar hazırlayır,

4.1.2. Topladığı materiallar əsasında tarixi şəxslərə dair esse və hekayələr yazır.

standartlarının reallaşdırılmasını özündə əks etdirən bir dərs qura bilər. Bunun üçün də şagirdlərə hansı standartı reallaşdıracağınıza uyğun paylayıcı material vermək vacibdir.

ABŞ VƏTƏNDAŞ MÜHARİBƏSİ DÖVRÜNDƏ

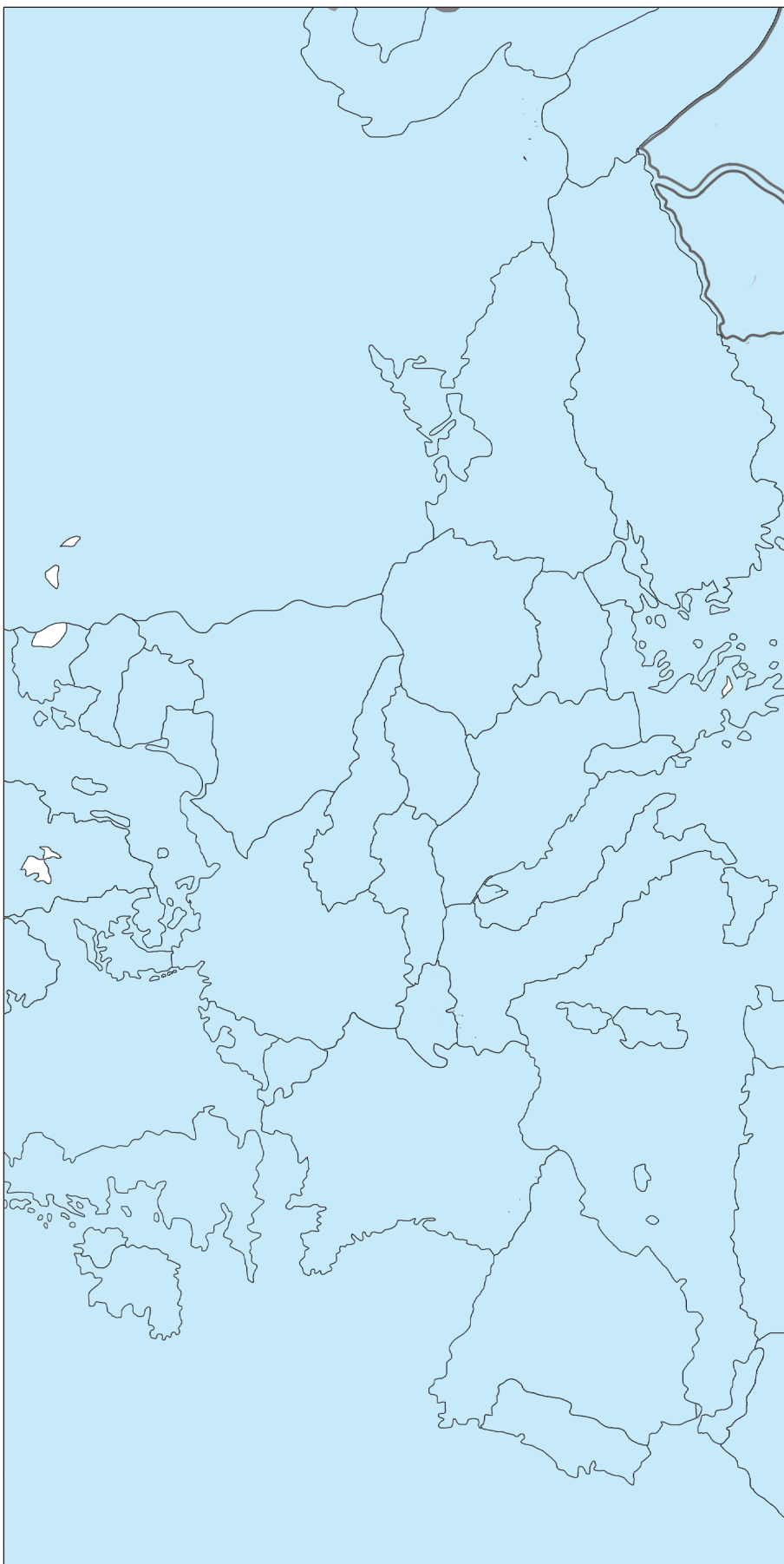

QƏRBİ AVROPA XIX YÜZİLLİYİN BİRİNCİ YARISINDA

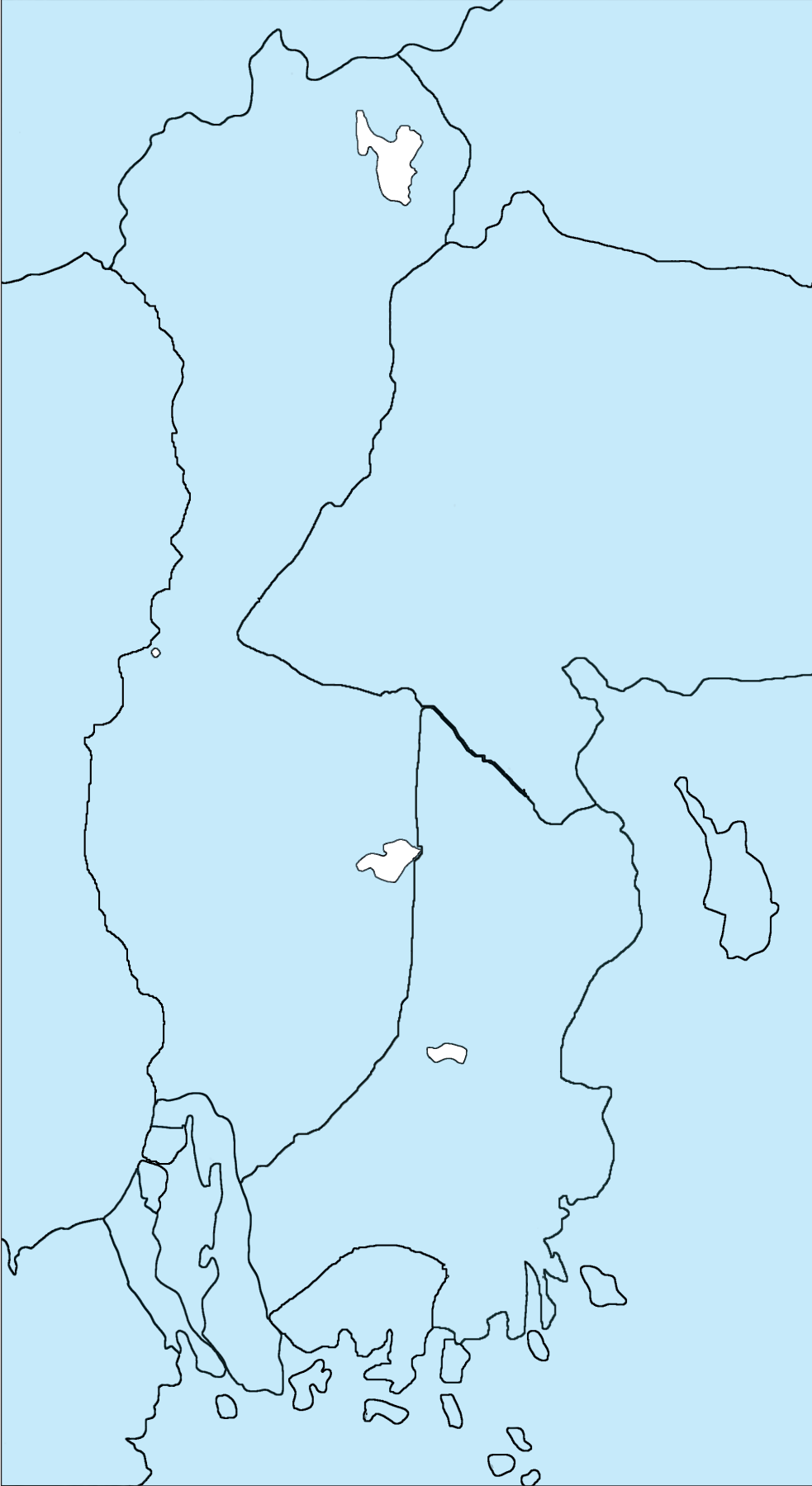

PRUSSİYA

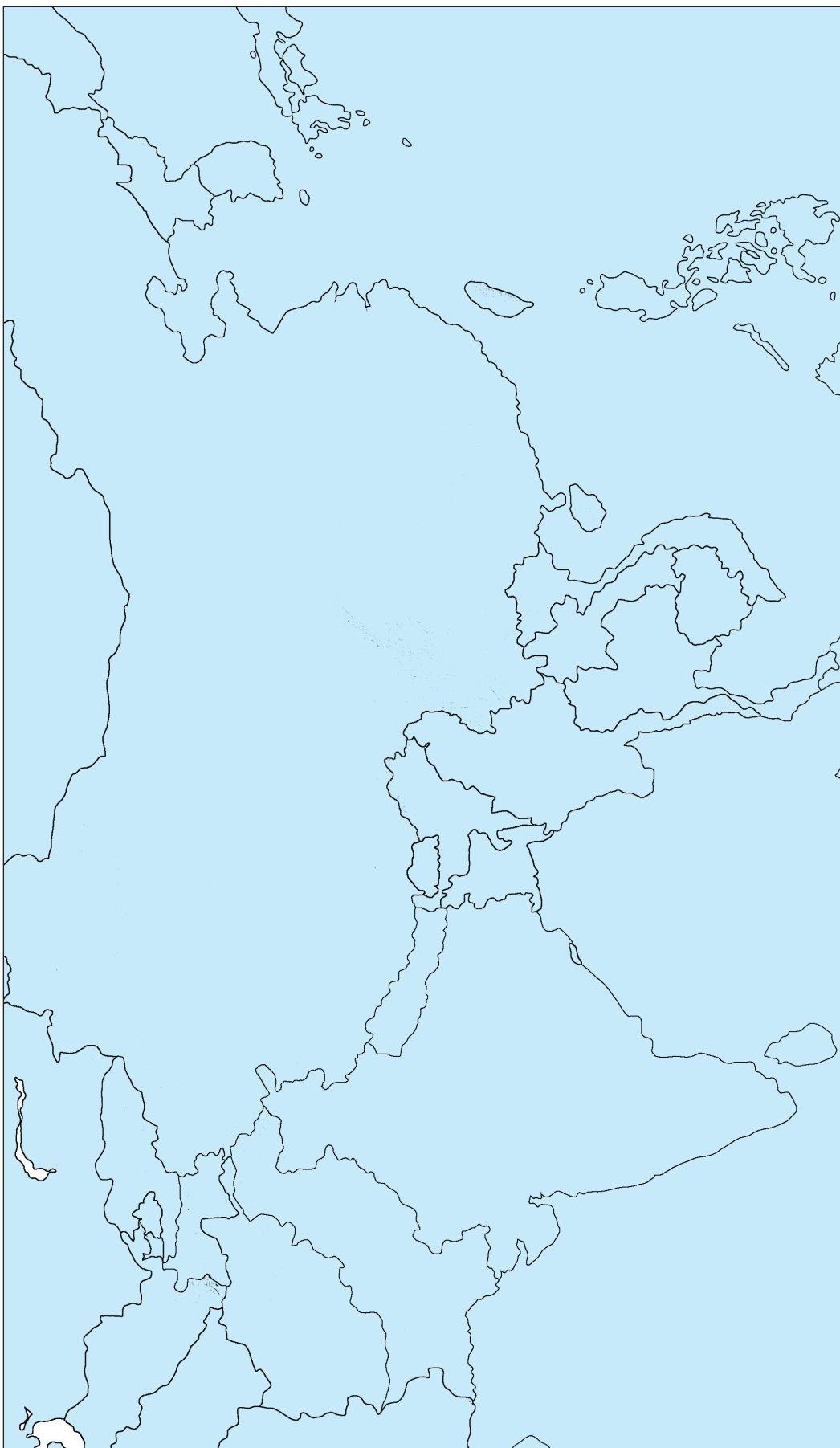
AVROPA 1920-Cİ İLLƏRDƏ

SEVR MÜQAVİLƏSİNƏ GÖRƏ OSMANLI DÖVLƏTİNİN ƏRAZİLƏRİNİN BÖLÜŞDÜRÜLMƏSİ

CƏNUBİ VƏ MƏRKƏZİ ASİYA

Buraxılış məlumatı

ÜMUMİ TARİX 9

Ümumi təhsil müəssisələrinin 9-cu sinifləri üçün
Ümumi tarix fənni üzrə dərsliyin (qrif nömrəsi: 2024-040)

METODİK VƏSAİTİ

Tərtibçi heyət:

Müəlliflər: **Elnur Hüseynov**
Niyaməddin Quliyev
Pərviz Ağalarov
Amanə Kərbalayeva

Buraxılışa məsul	Rafiq Kazımov
Səhifələyici	Gülmar Səfərova
Üz qabığının dizayneri	Ayaz Abdulzadə
Redaktor	Gültəkin Cəfərli
Texniki redaktor	Sevinc Yusifova
Baş redaktor	Samirə Bektəşi
Texniki direktor	Allahverdi Kərimov
Nəşriyyat direktoru	Sevil İsmayılova

© “Şərq-Qərb” Açıq Səhmdar Cəmiyyəti

Müəlliflik hüquqları qorunur. Xüsusi icazə olmadan bu nəşri və yaxud onun hər hansı hissəsini yenidən çap etdirmək, surətini çıxarmaq, elektron informasiya vasitələri ilə yaymaq qanuna ziddir.

Hesab-nəşriyyat həcmi 15. Fiziki çap vərəqi 18. Formatı 57x82^{1/8}.
Kəsimdən sonra ölçüsü: 195x275. Səhifə sayı 144.
Şriftin adı və ölçüsü: məktəb qarnituru 10-12. Ofset kağızı. Ofset çapı.
Sifariş . Pulsuz. Bakı – 2024

Çap məhsulunu hazırlayan:

“Şərq-Qərb” ASC
(Bakı, AZ1143, Hüseyn Cavid pr., 111)

Pulsuz